

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»Nem lesz 2000«

JEAN BAUDRILLARD

»Hétrét görnyedt agg vagyok, ingatag«

LLYWARCH HEN

»Na, Bözsi! Most már söpörhet!«

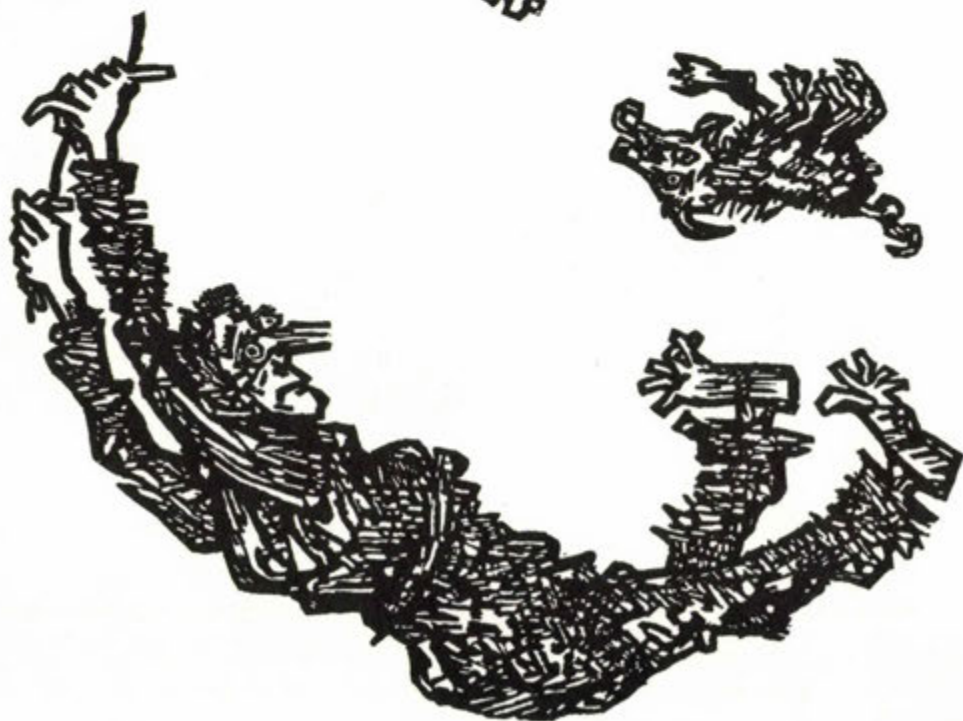
VEKERDY TAMÁS

Mcmxci December

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HARMINCKILENC FORINT

Mcmxci December

HARMADIK ÉVFOLYAM TIZENKETTEDIK SZÁM

Jean Baudrillard Nem lesz 2000 3

Benkő Attila *Anno Domini* MM 7

Bíró A. Zoltán Restaurációk – alapfokon 9

Kertész Imre Hosszú, sötét árnyék 13

Llywarch Hen 16

Ezequiel Martínez Estrada Árvíz 19

Vekerdy Tamás Hanuszek Jóska 29

Mándy Stefánia *A szentendrei oratóriumból* 38

Kukorelly Endre E vad helyen megállni 43

Hárs György Péter *Versek* 45

Simon Róbert Goldziher Ignác – hetven év múltán 46

Viktor Zaslavszkij Egy szovjet könyvtár titka 59

Határ Győző *Haza – veszendőben* 60

Tallár Ferenc Fene nagy bizonyosságaink 63

E számunkat BANGA FERENC rajzaival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. LEVÉLCÍM: 1396 BUDAPEST, POSTAFIÓK 464.

FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ.

CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 468 FT, FÉL ÉVRE 234 FT, NEGYED ÉVRE 117 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

1991. ÉVI TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM,
A MAGYAR SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY
ÉS AZ IPARBANK RT.

MÁR MOST GONDOLJON A KARÁCSONYRA!

Művészeti könyvek, fotóalbumok,
ismeretterjesztő kiadványok

ÁRENGEDMÉNYES VÁSÁRA

a Corvina Kiadó Klubjában

(Vörösmarty tér 1., II. emelet 201. – a Luxus áruház
szembeni irodaházban)

október 14. és december 20. között,
munkanapokon 10 órától 16.30 óráig,
pénteken 10 órától 14 óráig.

20–50 %
ÁRENGEDMÉNY!

A Corvina Kiadó szeretettel várja a szép könyvek vásárlóit!

Nem lesz 2000

JEAN BAUDRILLARD

Mottóként Elias Canetti szavait választhatnánk: „Gyötrő feltételezés: egy bizonyos időponttól a történelem többé nem valóságos. Anélkül, hogy észrevette volna, az egész emberiség hirtelen kisurrant a valóságból – minden, ami azóta történik: valótlan, mi azonban ezt meglátni képtelenek vagyunk. Feladatunk tehát az, hogy ráleljünk erre az időpontra, és amíg ezt nem tettük meg, addig a mostani zavarodottság uralkodik majd rajtunk.” (Elias Canetti: *Die Provinz des Menschen. Aufzeichnungen 1942–1972*. Frankfurt/M., 1978, 69. o.)

Különféle hipotéziseket állíthatunk fel arra nézve, mit is jelent voltaképpen, amikor a történelem ilyen módon eltűnik. Canetti szavaira – „az emberiség hirtelen kisurrant a valóságból” – a modern asztrofizikai szemlélettel átitatott képzeletünkben csaknem kötelező érvénnyel öltik fel a „szökési sebesség” metaforáját; ez az a sebesség, amelyre egy testnek ahhoz van szüksége, hogy legyőzze egy csillag vagy bolygó nehézségi erejét. Maradjunk hát ennél a képnél, és tegyük fel a következőt: a modernitás mind technológiai, mind processzuális és mediális értelemben vett felgyorsulása révén, valamint a csere gazdasági, politikai és szexuális formáinak felgyorsulásával, vagyis mindazok által, amelyeket „(f)elszabadító erőknél” nevezünk, oly hatalmas „szökési sebességre” tettünk szert, hogy egy napon elhagytuk a valóság és a történelem referenciaterét (Canettivel együtt beszélhetünk egy meghatározott időpontról, mint ahogy a fizikában is pontosan kiszámítható a „szökés”, tehát egy test elszabadulásának időpontja). Ténylegesen „(f)elszabadultunk”, a szó minden értelmében – (f)elszabadultunk olyannyira, hogy az iszonyú sebesség szárnyán (a társadalom felgyorsult változása), a biztos horizonton túllépve elhagytuk azt a tér-idő világot, ahol még akkora volt a nehézkedés, hogy a dolgok egymáson tükröződhettek és önmagukba visszatérhettek, vagyis tartamuk és láncolatuk volt. Egy bizonyos lassúságra (tehát egy bizonyos – nem túl nagy – sebességre), egy bizonyos távolságtartásra (de nem túlságosan nagyra) és egy bizonyos „(f)elszabadító erőre” (az áttörés és a változtatás egy meghatározott, de nem túl heves erejére) van szükség ahhoz, hogy létrejöhessen a dolgoknak az a sajátos kondenzációja és kristallizációja, amit történelemnek nevezünk, valamint az okok és következmények olyan láncolata, amelyet valóságosnak tekintünk.

Amint a testek egyszer a megfelelő sebességet elérve (f)elszabadulnak és kivonják magukat a nehézkedési erő hatálya alól, amely őket a jelentékek egy bizonyos pályáján tartja, úgy szóródik szét a világegyetemben a jelentésatomok sokasága. Pontosan ez az, amit ma átélünk abban a

társadalomban, ahol minden test, üzenet, folyamat minden tekintetben felgyorsul. Elsősorban a modern média az, amely az események, történetek, képek számára határtalan szimulációs teret nyitott. A média által sugárzott minden egyes faktum mint politikai, történelmi és kulturális jegy akkora mozgási energiára tesz szert, amely azt saját történetéből egyszer s mindenkorra kiszakítja, és egy hipertérbe taszítja, ahol az irányát vesztetten bolyong, hiszen onnan képtelen valaha is visszatérni. Nincs többé szükségünk science fictionre: a média, az információs technológia, a kapcsolatok és hálózatok rendszere révén társadalmunkban itt és most rendelkezésünkre áll a részecskegyorsító, amely a dolgok referenciapályáját végérvényesen átszakítja.

Ez persze nem következmények nélküli történelem szempontjából sem. Lehetetlenné vált a recitáció, a történetmondás, hiszen az definíciószerűen egy lényeg visszaidézhetőségét jelenti [*re-citatum*]. A terjesztés kényszere, a totális cirkuláció és kommunikáció parancsolata ma minden egyes faktumot, eseményt „(f)elszabadít” – atomokká tesz, melyek pályájukat a végtelen űrben röjék. Hogy korlátlanul terjeszteni lehessen, elemi részecske módjára szét kell hasítani azokat, így érhetik el azt a sebességet, amelynél már nincs visszatérés, mely által önmagukat a történelemtől végérvényesen elszakítják. Egyetlen eseménynek sincs többé következménye, mivel túlságosan gyorsan történik – túl gyorsan, túl távolra szóródik, és a pörgésben elmerül. Nem tér vissza soha többé, hogy tanúskodjon magáról és értelméről (értelmét mindig bizonyítani kell). Szét kell hasadnia továbbá minden történelmi és kulturális egységnek ahhoz, hogy belépessen a körforgásba; minden nyelvnek bináris utasítások, nullák és egyesek sorába kell föloldódnia, hogy immáron nem az ember, hanem a gép vibráló elektronikus emlékezetében cirkulálhasson. Egyetlen emberi nyelv sem viseli el a fénysebességet. Egyetlen történelmi esemény sem viseli el, ha szétszóratik a világban. Egyetlen jelentés sem viseli el felgyorsulását. A történelem sem képes elviselni a tények önmaguk kedvéért való centrifugációját, a tér-idő határtalanítását (hozzátehetjük: egyetlen szexualitás sem a felszabadítását, egyetlen kultúra sem a kiállítottságát, egyetlen igazság sem a bizonyítását stb.).

Pontosan ezt nevezem szimulációnak. No persze a szimuláció kétélű valami, és az itt következő fejtegetések sem egyebek szimulációs gyakorlatoknál. Nem vagyok többé abban a helyzetben, hogy bármire is „reflektálhassak”, csupán hipotéziseket üzhetek saját határaiig, azaz addig a pontig, ameddig az ember még kritikailag viszonyulhat hozzájuk, ami után többé nincs visszatérés: hagyom, hogy az elmélet is belépjen a szimuláció hipertérébe – ott végleg elveszíti objektív érvényességét, de nyer talán összetartásában, azaz belesimul abba a rendszerbe, amely körülvesz bennünket.

Elhangzott a berlini Freie Universitätén, 1984-ben.

A történelem eltűnésére vonatkozó második hipotézisem úgyszólván az előző visszajára fordítása: nem a folyamat felgyorsulásán, hanem pontosan annak lelassulásán alapszik. Az analógia ismét a fizikából származik.

Az anyag lelassítja az idő múlását. Pontosabban szólva az idő lassabban látszik haladni a nagyobb sűrűségű test felületén. Ahogy növekszik a test sűrűsége, úgy lesz ez mind nyilvánvalóbb. A lassulás során a test által kisugárzott fény hullámhossza végül olyannyira megnyúlik, hogy azt egy kívülálló megfigyelő is érzékelni tudja. Átlépve egy bizonyos küszöböt, a hullámhossz végtelen lesz, az idő megáll. Megszűnik a hullám. Kialszik a fény.

Az analógia adott, csupán az „anyagot” a „tömeg”, az „időt” a „történelem” szavakkal kell behelyettesítenünk. Látható lesz, hogy a történelem azonnal lelassul, mihelyt érintkezésbe kerül a „hallgató sokasággal” (Jean Baudrillard: *Im Schatten der schweigenden Mehrheiten*. Berlin, 1979). A mai társadalmak az eltömegesedés ilyesfajta folyamatán mennek keresztül, és nem is annyira demográfiai vagy szociológiai, hanem megint csak abban az értelemben, hogy átlélik azt a kritikus pontot, ami után akár a felgyorsulás (mint az első hipotézis esetén), akár a tehetetlenség már nem fordítható vissza. Pontosán ez a modern társadalom eseménye, történetének ravasz csele: éppen a társadalmasodás, a társadalmi mobilitás, a termelés és a forradalom intenzifikációja (összehasonlítva korábbi évszázadokkal, ma mindegyik társadalom forradalmi) szülte meg a tehetetlenségi erőt, a hihetetlen közönyösség néma hatalmát: a „tömeget”. A társadalom tehetetlen anyagát, a tömeget nem a túl kevés közlés, információ és közlekedés hozza létre, hanem épp ellenkezőleg: a közlések elburjánzása, az információ csömöre stb. Városok, piacok, hírek, folyamatok megsűrűsödéséből áll elő a tömeg, a társadalom hideg csillaga, amelynek felszínén kihűl és lelassul a történelem, az események kioltják egymást és közömbösségbe süppednek. És megfordítva: az információk által neutralizált és immunizált tömeg maga is neutralizálja a történelmet, abszorbens ernyőként működik, önnönmágnak nincs se történelme, se értelme, se tudata, se törekvése, hanem önnönmaga minden történelem, értelem, tudat és törekvés üledéke. Mindazoknak a szép és jó dolgoknak, melyeket korunknak köszönhetünk, rögtön megjelenik egy rejtélyes túldoldala, és ezek félreismerése (félreismerése minden rest, tehetetlenségi erőnek, minden visszafordított energiának) ma minden politikai, szociális és történelmi stratégia sajátja.

Ezúttal minden megfordul: történelem és haladás, törekvés és értelem képtelenek elérni „szökési sebességüket”; képtelenek kitépni magukat annak a tömör testnek a szorításából, mely lefékezi pályájukat, mely lefékezi az időt is olyannyira, hogy mostantól fogva számunkra a jövőnek mint olyannak képzete és érzékelése hozzáférhetetlenné válik. A társadalmi vagy történelmi transzcendálás minden kísérletét magába, néma immanenciájába nyeli a tömeg. Már is azon a ponton vagyunk, ahol a politikai és társadalmi történések képtelenek többé megrázni bennünket, olyan némafilmként peregnek tova, amelyért sem egyéni, sem kollektív felelősséggel nem tartozunk. Végéhez ér itt a történelem, és pedig a következőképpen: nem mintha túl kevés jelentős személyiség vagy hatalom adódna (hatalom lesz mindig, de a hatalom nem tévesztendő össze a történelemmel), és nem is azért, mert túl kevés esemény történik

(médiának és információnak hála, események mindig lesznek), hanem mert lelassul, közönyösségbe és kábultságba dermed. Nem jut el odáig, hogy lejátszódhasson, saját célszerűségét figyelembe vehesse, és önnön végéről álmodhasson, hanem ellobban azonnali következményeiben, kimerül a látványban, visszazuhan önmagába, és az aktualitásból szétpukkan. Szigorúan véve a történelem végéről sem beszélhetünk, mert nem lesz ideje, hogy végéhez érjen. Az események egymást üldözik, ám a történet értelme elháríthatatlanul kimerül. Végül megáll és kialszik, mint ahogy a fény és az idő, amikor a végtelenül sűrű tömeggel kerül érintkezésbe...

Az, hogy az univerzum a végtelenségig tágul, vagy pedig visszahúzódik egy eredeti magba – mely viszont végtelenül sűrű és parányi lesz –, az kritikus tömegétől függ (erről is vég nélküli spekulációk lehetségesek, aszerint, épp milyen új részecskét „fedeznek fel”). Hogy az emberi történelem továbbfejlődik vagy visszafejlődik, az talán hasonlóképpen az emberiség kritikus tömegétől függ. Vajon elérte-e már a tömeg tehetetlenségének legyőzéséhez szükséges szökési sebességet a történelem, az emberi nem sorsa? Vajon elragad-e majd bennünket az a mozgás, amely egymástól – mint a galaxisokat – villámsebességgel eltávolít, vagy végéhez ér egyszer a végtelen szétszóródás, és az emberi molekulák a megfordult vonzerő pályáján újra közelíteni kezdenek egymáshoz? Képes még a napról napra dagadó emberi tömeg ezt a pulzálást vezérelni?

Az emberiségnek is megvan a maga ősrobbanása: emberek és viszonyaik meghatározott kritikus sűrűsége, meghatározott kritikus koncentrációja kiváltja a történelemnek nevezett robbanást abban a téridőben, melyet egykor hieratikusan és csaknem időtlen magok képeztek. Ma éppenséggel fordított folyamattal van dolgunk: mivel átléptük a tömeg (népesség, esemény, információ) kritikus határát, az ellenkezője történik mindennek: politika és történelem a tehetetlenségbe zuhan.

Nem tudhatjuk, vajon kozmikus szinten elértük-e már a szökési sebességet, amely végérvényessé teszi a tágulást (ez mindig is eldöntetlen marad). Emberi szinten – ahol a perspektívák behatároltak – éppenséggel lehetséges lenne, hogy pontosan az emberi nem (f)elszabadító energiája révén (fergeteges gyorsaságú technológiai fejlődés és demográfiai robbanás, a közlekedés felgyorsulása a századok során) tömeg és energia olyan feleslege jön létre, mely az eredeti energiánál gyorsabb reakciókra képes, és a tehetetlenségbe, összehúzódasba könyörtelenül magával ránt minket.

Harmadik hipotézis, harmadik analógia. Ezúttal nem a fizikából, hanem a zenéből. Ami foglalkoztat, az mindig egy pont, a „vanishing point”, amelynél valami eltűnik, elillan; az, amely után – ahogy Canetti mondja – semmi sem valóságos többé...

Mikor érkezik el az a pont, ahol a társadalom további tökéletesítése felesleges? Melyik az a pont, amely egyben szét hullását is jelenti?

A sztereó hatás élvezetében ugyanezt tapasztaljuk. Mindannyian a hifit keressük (és ez nem csupán a zenére vonatkozik), a mind tökéletesebb hanghűsége vadászunk. Ülünk sztereó berendezésünk előtt, keressük a kifogástalan technikát, a tökéletesen tiszta hangzást; hangfalainkkal, erősítőinkkel, rádióinkkal körülvéve a basszust és a

magas hangokat szabályozzuk; keverjük, kombináljuk, variáljuk a jeleket. Emlékszem, egy ízben egy hangstúdió fülkájában ültem, ahol kvadrofon hatást keltett az egyszerre négy sávról érkező zene, és hirtelen az volt az érzésem, mintha valami valóságfeletti élességgel, belülről bukanna fel...

Nem is zene volt már ez. Vajon mikor válik a technika olyan kifinomulttá, mikor lesz a „high fidelity” olyannyira „high”, hogy a zene mint olyan elillan? A zene eltűnésénél ugyanaz a helyzet, mint a történelem eltűnésénél: nem azért foszlik szét, mintha túl kevés lenne belőle, hanem pontosan saját testének tökéletesedésében, Dolby-hatásában oltódik ki. Nincs többé sem ítélerő, sem esztétikai élvezet, csupán a zene eksztázisa létezik.

Ugyanez játszódik le a történelem esetében. Átléptük itt is azt a határt, amelynél az események és információk folyamatos özönlése révén a történelem mint olyan megszűnik. Egyenes adások tömege, az egyik *special effect* a másikat követi, *fading*... és a híres Doppler-effektus, amelyet a hangforrás és a vevő túlságos közelsége vált ki. Ott találjuk ezt a történelemben is, ahol esemény és annak közvetítése túl sebesen követik egymást, egymáshoz túl közel kerülnek, szerencsétlen módon ráakadnak egymásra. Mintegy rövidre zárja egymást ok és okozat, vagy a mikrofizikában (de a társadalomtudományokban is!) objektum és kísérletező szubjektum. Mindezek felvetik a határozatlansági relációt, a gyökeres bizonytalanság elvét, mely az esemény igazságát, sőt realitását érinti, hasonlóan ahhoz, ahogy a hifi tökéletesedése a zene realitásának gyökeres bizonytalanságát idézi elő. Ezután semmi sem valóságosabbé, mondhatjuk Canettivel. Ezért, hogy már a történelem zenéjét sem halljuk, elillan az is, hisz túl kimerítően tudósítanak róla (helyettesíti ez a „feltárás”, és ijesztően hat), széteszik a mikroszkóp alatt az azonnali információban – íme, a történelemben is előtűnik áll a határozatlansági reláció.

Éppen a híreken és információkon keresztül készülnek az események és a történelem eltűnni. Éppen a hifin keresztül készül a zene eltűnni. Éppen a legagyafúrta kísérletben készül a tudomány eltüntetni tárgyát. Éppen a pornográfian keresztül készül eltűnni a szexualitás. Mindenütt a reális tökéletes visszaadásának, abszolút közelségének efektsusa: mindenütt ugyanaz a szimulációhatás.

A „vanishing point”, a pont, melyet megelőzően létezett történelem és zene, értelme volt az eseményeknek, a társadalomnak, a szexualitásnak (még a pszichoanalízisnek is, amelynek már szintén rég bealkonyult, hisz a tudattalan elméletét úgy kiszigerelték, hogy fogalma általánossá, szivacsossá vált), ez a pont definíciószerűen megragadhatatlan. Mikorra válik a sztereó hatás végleg tökéletessé? A határok egyre kijebbe tolnak, hiszen ezek csak technikai megszállottságunk határai. Mikor vagyunk végre elégségesen informálva? A kollektív odabámulással szemben csak morális ellenvetés tehető, amelynek viszont megint csak alig van jelentése.

E megragadhatatlan pont átszelése (szemben Canetti kimondatlan reményével) visszafordíthatatlan lépés. Hirtelen új helyzet áll elő. Hogy mi volt a zene a sztereót megelőzően, azt már soha nem hallhatjuk (hacsak nem speciális monoszimuláció segítségével); hogy mi volt a történelem a hírek és a tömegtájékoztató előtt, azt már nem tudjuk elképzelni. Az eredeti lényeg, az eredeti fogalom eltűnt, hiszen többé már nem választható el tökéletes modelljétől, mely egyszerre szimulációs modell is, amelyben

eredeti lényeg és fogalom megengedhetetlen igazságszintre tör fel. Itt van aztán a tehetetlenségi pont, a visszafordíthatatlanság pontja. Nem fogjuk tudni, mi volt a történelem, mielőtt elérte az információ technikai tökéletességét, mielőtt a kódok sokféleségében elmerült – sosem tudjuk meg, mik voltak a dolgok, mielőtt tökéletes modelljükben feloldódtak...

O

dahagyjuk tehát a történelmet, hogy belépünk a szimulációba (véleményem szerint ugyanez játszódik le a genetikai kódok fogalmával, a médiával, a számunkra szimulációs tér gyanánt szolgáló világtér kutatásával, mint ahogy az emberi agy *modelljének* és megfelelőjének épített komputerrel is stb.). Ezek a feltevések persze nem kell, hogy okot adjanak a kétségbeesésre, hacsak nem tekintjük az elidegenedés legmagasabb fokának a szimulációt. Szerintem nem az. Az elidegenedésnek épp hogy a történelem a terepe, s mikor elhagyjuk a történelmet, elhagyjuk az elidegenedést is (no persze vissza-visszavágyódunk szubjektum és objektum jó öreg színházába).

De talán a történelem maga sem (volt) más, mint egy hatalmas szimulációs modell. Nem abban az értelemben, mintha addig minden csak szappanbuborék lett volna, vagy hogy az eseményeknek mindig csak az az értelmük, amit tulajdonítunk nekik (ez lehet, hogy igaz, minket azonban itt közvetlenül nem érint). Az időről van inkább szó, amelyben a történelem lezajlik, a lineáris időről, amelyben az események okként és okozatként követik egymást, még akkor is, ha ennél persze bonyolultabb a dolog. Ez az idő éppúgy utal a végre (bármely tetszés szerinti formában vett eszkatologikus folyamatra gondolhatunk – utolsó ítélet, forradalom, üdvözülés vagy katasztrófa), mint ahogy jelöli a vég bizonytalan idejű eltolódását. Ez az idő, amelyben egyedül lejátszódhat történelem, vagyis tények egymást követése, melyek ugyan nem értelem nélküliek, mégsem árulnak el semmit a jövőről; ez az idő más, mint a rituális társadalmak ideje. Ott már a kezdetekkor minden dolog beteljesedett, így a rítusban a kezdeti, tökéletes esemény csak utánpótlásra kerül – tökéletes esemény, mármint a beteljesedtség értelmében. Szemben a *beteljesedett* idő rendjével, ahol tehát az idő az általunk vett értelemben egyáltalán nem is létezik, a tényleges történelmi idő felszabadítása mesterséges folyamatnak tűnhet (itt éppenséggel „felszabadításról”, a rituális világból való megváltásról van szó, csak ezután merül fel fokozatosan a lineáris idő és a halál). Mit jelentsen ez a haladék, ami a beteljesülést függetlenül hagyja? Hogyan lehetséges, hogy aminek be kell teljesülnie, ezt csak az idők végezetén, a történelem végén teheti? E felfogásnak olyan valóságmodell szolgál alapul, amelynek teljességgel kiagyaltnak és fiktívnek, tökéletesen abszurdnak és alaptalannak kellett tennie, amikor azokra a kultúrákra vetítették, amelyekben eltolódott végnek, váraozásnak, események sorjázásának, finalitásnak nem volt helye... Ez a dramaturgia egyébként is csak nagy nehézségek árán volt keresztülvihető, hisz kevésbé volt belátó, és ellentmondott minden elemi törekvésnek. A korai kereszténységnek azzal az elképzelésével szemben, hogy Isten országba a meghatározatlan jövőben érkezik csak el, maguk a hívők is erős ellenállást tanúsítottak. Egy ilyen „történelmi” üdvperspektíva, amelyben az üdvösség nem azonnal teljesedik be, nem kevés erőszak árán került elfogadtatásra, s a

későbbi eretnek áramlatok egyik vezérmotívuma volt Isten országának azonnali eljövetele, az ígéret azonnali beteljesülése, a kihívás az idővel szemben. Egész közösségeket ismerünk, melyek a halálba mentek, csakhogy meggyorsítsák Isten országának eljövetelét. Mivel az ígéret az idők végére szólt, csak arra volt szükség, hogy véget vessenek az időnek.

Az egész történelmet végigkíséri egy millenarisztikus türelmetlenség, kihívás a történelem időbeliségével szemben. Annak akarása, hogy minden azon nyomban, ne pedig hosszú kerülőutat követően teljessédjék be, semmi esetre sem valamiféle regresszív, gyerekes ábránd. Kihívás ez az idővel szemben, mely az idővel együtt jött létre. A lineáris idő megszületésével egyszerre két, egymásnak ellentmondó forma született: az egyik az idő kacskaringóit követve történelmet konstruál, a másik gyorsítja vagy egyszerűen csak sűríti az idő folyását, hogy mielőbb a végéhez érjen. A történeti perspektíva, mely újra meg újra hipotetikus vég mellett foglal állást, állandóan szemben áll azzal a végzetes törekvéssel, azzal a fatális időstratégiával, amely megkísérli a szinteket átugrani, az időt megszüntetni, az utolsó ítéletet mintegy rövidre zárni. Nem állítható, hogy bármelyik áramlat ténylegesen felülkerekedett volna, így hát egy kérdés nyitott maradt a történelem során: kell-e várunk vagy sem? Az első keresztények messianisztikus vonaglása óta, akik belefáradva a beígért mennyországba való várakozásba a paruszját saját haláluk révén kívánták meggyorsítani, állandóan felmerült az az elsősorban eretnekektől és lázadóktól eredő szükség, hogy elébe vágjanak a végnek. Akár a halál árán is, akár Isten, a történelmet kísértő öngyilkosság árán is. Ilyen fatális stratégiát követ az asztéta: a halál vagy a megvalósított beteljesedés által Isten csapdába csalható és felelősségre vonható, hisz őt még az idők végeztével is terheli a felelősség.

Ha jól meggondoljuk, tulajdonképpen a terrorizmus esetében sincs másról szó. A terrorista egy abszolút cselekedetben próbálja meg a hatalmat csapdába ejteni anélkül, hogy a történet végét kívárná. A vég eksztatikus helyzetébe helyezkedik, így reméli szimulálni az utolsó ítélet feltételeit. Ez persze sosem sikerül. Ennek ellenére hosszú története van magának a történelemmel szembeni kihívásnak is, amely mindig is csábító volt, hisz a történelemet és időt alapjában véve sosem fogadták el. Még ha az emberek többsége nem is hajlamos arra, hogy efféle fatális stratégiákat tette váltson, azért a történelem és idő önkényével, kiagyaltásával, képmutatásával tisztában van – nem megy lépre annak, ami a reményt ébreszti benne.

Vajon – a terrorizmustól eltekintve – nem az erőszakos üdvsürgést sejtethetjük a mai világ fölött lebegő globális katasztrófa agyréme mögött is? Vajon nem a valóság erőszakos megszüntetését látjuk abban a pillanatban, amikor a reális a hiperreálisban eltűnik? A hiperrealitás véget vet az utolsó ítéletben (vagy a forradalomban) való reménykedésnek. Ha szertefoszlanak kitűzött céljaink, ha azokat már a történelem sem válthatja valóra, hiszen közben véget ér (pontosan mint Kafka Messiás-történetében: a Messiás túl későn érkezik, egyetlen napot késik, és ez kibírhatatlan), akkor jobb rögtön a vég eljövetelét siettetni, a Messiásnak elébe vágni. Ebben mindig démoni csábítás rejlett: megmásítani a végső dolgokat és azok idejének kiszámítását, az időt és az események forgatókönyvét átférni, a véget felgyorsítani, nem tudván kívárni a beteljesedést, vagy titkon azt sejtve, maga a beteljesedés ígérete sem más, mint ördögi csalás.

A történelem elutasítása tehát az egyhangú, mesterséges időtartam elutasítása (minden *Aufhebung Aufschiebung*ként jelenik meg), visszautasítása az időnek mint műterméknek. Az elutasítás vallási, millenarisztikus megnyilvánulásai, az individuális és terrosztikus formák könnyedén tetten érhetőek, de akkor még nem beszéltünk a magánszférába való tömeges visszahúzó-dásról, a történeti akarás feladásáról, és azokról az érem másik oldalát jelentő, mindent historizáló, archiváló rögeszmékről, melyek múltunk és az idegen kultúrák minden egyes szegletét meg akarják őrizni. Vajon nem szimptomatikusan mutatkozik-e meg ebben a törekvésben az a közös sejtélem, hogy végéhez ért a történelem, a történeti mozgások ideje, ezért átfogó mesterséges emlékezettel, a múlt minden létező jelével kell felvérteznünk magunkat, hogy elviselhesük: nincs többé jövő, új jégkorszak közelít? Nem az a benyomásunk, hogy a szellemi, intellektuális képződmények hovatovább eltemetődnek, hogy dohos kamrákba és archívumokba kerülnek, ahol a fénytől távol várják néma működésbe lépésük vagy valószínűtlen kiáratásuk pillanatát? A 2000. évre kilátással minden gondolat feledésbe merül; már most sejt mind a 2000. év borzalma. Ösztönösen is úgy viselkedik a társadalom, mint a mélyhűtött lény, amely folyékony nitrogénbe merítve várja, amíg rábukkannak a túlélését biztosító eszközre. Azokhoz a luxuscikkekhez hasonlítottunk, amelyeket föld alatti koporsóba temetnek, hogy a katasztrófa után jövő generációk számára korunk múzeumát megalapozzák. Ezek a társadalmak nem várnak már semmit a Megváltó eljövetelétől, és még kevésbé bíznak a történelemben. Beássák magukat jövőtechnológiáik, információs bankjaik, hatalmas kommunikációs hálóik mögé, amelyekben az idő végül a tiszta cirkulációban feloldódik. Ezek a generációk talán már sohasem ébrednek fel, bár erről ők nem is tudnak. A 2000. év tán nem jön el, de erről sem tudnak.

Ami számunkra ma elveszett, az az ún. negatív pólus működése. A történelemmel szemben hiányzik ez abból a társadalmi, gazdasági, kommunikációs „átalakulásból”, amely alapjában véve a molekuláris biológia mintájára zajlik, ahol is osztódáson keresztül születik az innováció (ugyanaz igaz a képre is: a digitális képnek – szemben a fotográfival – nincs negatívja). Sokkal korábban elveszett azonban az, amit Benjamin aurának nevez, az események dicsőfénye, amely a dicsőséget alapozta meg. A történelem évszázadokig a dicsőség és a dicsőségre való törekvés jegyében állt, tehát egy makacs ábránd, egy olyan fényűző jószág jegyében, mely generációk között cirkulált, s melyért az ember életét feláldozta. Manapság ez az erény nevelésnek tűnik, az érte való küzdelem sincs már értelme. Nem dicsőségre, hanem identitásra törekszünk, nem a játék lelkesültségére, hanem az élet megerősítésére. Az eseményeknek többé nincs igazoló funkciójuk, a történelem okok és következmények mezőire szűkült, az események struktúra és ész, kauzalitás és finalitás áldozataivá lettek. Ahol egykor számított, hogy az ember magát a csodálatosban elveszejtse, ott mára épp fordítva, a létezés alátámasztásáról (vagy megokolásáról) van szó. Nincs többé csoda, sem esemény, melynek ne lenne oka, mely saját maga színhelyét teremtené meg, és saját dramaturgiáját követné. Olyan történelem maradtak csupán, melyeknek értelmük van, azon túl nem terjednek, s pusztán azért történnek meg, hogy valamely törvényt, erőviszonyt, struktúrát vagy

modellt megerősítsenek. Az analitikus szemléletmóddal, a tündöklésnek és az illúzió erejének elvesztésével ember és események halhatatlanságukat is elvesztették, s megszületett a modern történelem, mely egyben pusztulásának csíráját is magában rejti.

Talán nem is csak a történelem eltűnéséről van szó (amennyiben már sem a negatív működése, sem történelmi tudat nem létezik – s persze az események nimbusza, történelmi aurája sem), hanem arról is, hogy a *történelem eltűnését siettetnünk kell*. Hisz úgy történik minden, mintha továbbra is történelmet gyártanánk, miközben a társadalom, a politika, a haladás és a változás jeleinek felhalmozásával valójában a *történelem véget érését mozdítjuk elő*.

A szocializmus (a mi *à la française* szocializmusunk) egyfelől szép példája, hogyan vezényeljük le a történelem végét, másrészt első áldozata is ennek a kacagtató szimulációnak. Némely társadalmakban szokás volt, hogy az elítéltet szimbolikus okok miatt kiszáradt fára akasztották fel: ha-

lott szolgáljon a holt számára eledelül. A történelem olyan, mint ez a fa. Elhalt és áldozatot követel, mely kimúlásában táplálja. Heroikus és drámai egykoron, mára csupán vámpíri és nekrofil. A szocializmus lett furcsa áldozata, a „strange fruit”, amely a történelem korhadt fáján lóg, anélkül, hogy egyetlen büntetett is elkövetett volna. Mert ugyan a történelmi tudat csődöt mondott, mégis a szocializmusnak kellett a történelem végénél statisztálnia. Ezért hiwalkodik a múlt, és a változás jeleivel, és ezért szűkölködik eseményekben. Hiszen a szocializmus számára (és ebben közös a kommunista rezsimekkel, ahol a történelem végérvényesen megfeneklett) az utolsó esemény (a forradalom) a jövőből (a forradalmi eszményből) a múltba csúszott. Megtörtént, tehát többé nem fog megtörténni. Kiegyeztünk a korrall, amelyik ezt hagyja ránk, és amely ezzel a fordulattal egyben saját értelmét is elvesztette. A századvég üres strandként terpszkedik előttünk.

FORDÍTOTTA MAHLER ZOLTÁN

Benkó Attila

ANNO DOMINI

Ki ordítozott először? Nem újsághír, hogy ablakokra

festve kibéleltél a szemközti kocka és

torony. Mit tudnak rólad? Még alszanak,

mikor zöld buszokat járattam megiszított a város

nehéz robbanékony legét. Hogyan is láttak volna

egy szoborral sétálni, hol plakátok

sincsenek. Tűzvész ha pusztít, akkor sem

dudogsz, megszólatatsz házukban egy vízforgonát.

Restaurációk – alapfokon

BÍRÓ A. ZOLTÁN

Nagy összeomlás volt. Csúpan azt nem tudjuk megmondani, hogy mi omlott tulajdonképpen össze. Szemünk előtt zajlott az oly régóta várt nagy átalakulás, de a hulló jelképek látványa mögött nem pillanthattuk meg magát az eseményt. Lehet, hogy láttuk is néhány pillanatra, de nem lévén gyakorlatunk a szemlélésében, föl sem ismertük, mi vonult el éppen a szemünk előtt? Elképzelhető, hiszen magát a kiépülés folyamatát sem vettük igazán sohasem észre, legfeljebb a számunkra gyártott végeredményt. Pedig de kíváncsiak is vagyunk arra, hogy mi is omlott össze! S még kíváncsibbak arra, hogy ami összeomlott, az igazán fontos volt-e, s ha igen, akkor újra fölépülhet-e?! A kérdések mögött nem csupán természetes emberi kíváncsiságunk munkál, hanem a talán még újramezhető, újraindítható egyéni életút garanciák utáni vágyódása is. S bár sokan vannak olyanok, akik magukban bízó szellemi munkásként, a struktúra tehetetlenségét meglovagló vállalkozóként mind a kíváncságot, mind pedig a garanciakeresést elnézően megmosolyogják, még mindig ők a kisebbség. A többség ma is a kérdezés, a folytonos garanciakeresés állapotában él. S nem csupán azért, mert nincs elegendő bizonyítéka a bukott rendszer eltemetését illetően. S nem is csupán a saját magára utalt, most szerveződő kis élet törekvése miatt. A bizonyosságok elszánt keresésének döntő oka más.

Ezen a tájon – távolról nézve – meglehetősen furcsa forradalom zajlott le. Feltéve, ha egyáltalán forradalomnak lehet nevezni annak a szándéknak a kinyilvánítását és többé-kevésbé következtelen gyakorlatát, amely a társadalmi szerep és az azt betöltő személy azonnali, lehetőleg erőszakos szétválasztását célozta. Függetlenül attól, hogy központi vagy helyi, törvény által is jelzett vagy csupán szimbolikusan jóváhagyott szerep–személy szimbiózisról volt-e szó, az veszélybe került. A sok éve visszafogott düh és keserűség a társadalmi szerepek azonnali kiürítésére irányult, s nem egyszer fizikai valójában sem kímélte a szereppel eddig azonosult/azonosított személyt. A lendület azonban itt meg is tört, a keserűség, a düh forrása elapadt. A magukra hagyott üres szerepek kitöltetlen csekkek módjára lebegnek a társadalmi térben. Kitalálásuk fentről lefele megkezdődött ugyan, de csak a meglehetősen magas szférákban sikerült a felkínált szerepeket egy-egy személlyel elfogadtatni. Lefele haladva egyre kevesebb a jelentkező és egyre több a gazdátlanul maradt szerep. Ha akadnak is új lakók, azok félnékek és bizonyta-

lanok, s nem mulasztják el, hogy a retorika szintjén ne hangsúlyozzák néha-néha a „felvállalt” szereptől való távollásukat. E bizonytalanság okán – no meg az alulról jövő legitimálás késedelmeskedései miatt – gyakorlatilag cselekvésképtelének. A mindennapi életet befolyásoló hatalmi viszonyokban a vezető szerepek vagy üresek, vagy olyan bábfigurák töltik ki, akik maguk hangsúlyozzák egzisztenciájuk kételyeit. A személyekkel fel sem töltött szerepek halma pedig sokak számára fenyegetőbb, mint a szerepeket esetleg elfoglaló „rossz” személy, hiszen ez az utóbbi talán kezelhető, talán szimbolikusan megszelídíthető, míg a betöltetlen szerep maga a folytonos létbizonytalanság.

A társadalmi szerepek betöltetlensége nyomán életre-kelt bizonytalansági érzés csak rövid távon elviselhető. S még ez alatt a rövid idő alatt is igen erősen ösztönzi a bizonyosság érzetét (vagy a bizonyosságérzet illúzióját) keltő mindennapi stratégiák kialakítását. E stratégiák közül – a helyzet átmenetisége folytán – nem egy jól látható, míg mások csak alaposabb odafigyelés után körvonalazhatók.

Még tartott a „nagy változás” által kitermelt eufória, amikor már megjelent az azóta dominánssá vált viselkedési „műfaj”: a nyilvános panasz. A panaszhoz persze panaszos is tartozik, s természetesen egy felettes hatóság, amely felé a panasz-viselkedést küldeni lehet. Igen ám, de ki vagy mi legyen egy hathatós működési szabályokkal fel nem ruházott társadalomban az a kompetensnek érzett/tudott felettes hatóság, aki/amely megérdemli, hogy panaszainkkal elébe járjunk?! Elvben lehetne személytelen hivatalnok, aki gépies egykedvűséggel gyűjti be a nyilvános folyamodványokat, és közli a többé-kevésbé kielégítő megoldást. Lehetne persze bürokratikus intézmény is, amely végső soron arra jó, hogy leszoktasson erről a műfajról. De elfogadható lenne valamilyen nyilvános fórum is, amely a panasz közzétételével teremt meg a megoldáshoz szükséges szimbolikus tőkét. Ám ebben a régióban ezek a megoldási mechanizmusok nem alakulhatnak ki, s ha mégis létrejönnének, akkor épp a panaszosok bizalmatlansága ítélné vegetálásra őket. Igen, mert ezen a tájon a panasz nyilvános fölmutatása, a panaszkodás sikeres szociális játéka eleve másfajta felettes hatóságot kíván. Ennek a felettes hatóságnak legfontosabb tulajdonsága, hogy eleven, hús-vér ember alakjában jelenjen meg. Ne legyen rideg, intézményi lárvaarc. Ha akadémikusodó, bürokratikus gépezetet testesít is meg, tudja azt elrejteni a panasztevő előtt mutatott személyisége mögé. Minél egyedibb, minél valóságosabb személy képében jelenik meg, annál nagyobb a panaszos bizalma. Lehet „rossz” ember is, csak kézzelfogható legyen. S ez korántsem véletlen, hiszen

A szerző a csíkszeredai Kulturális Antropológia Munkacsoport tagja.

a panasz mindig az elvont, magas szerephez szól; s minél kisajátíthatóbb a szerepet megtestesítő személy, annál inkább bízik a panaszos abban, hogy célt ér. A magas szerep kézzelfogható megjelenése a transcendens fenttel való találkozás médiuma. Ezért végső soron mindegy az, hogy a szerepet megtestesítő személy vonzó vagy taszító, kedves vagy morcos, türelmes vagy ingerült. Mindegy, mert a panaszos nem vele, hanem az ő „testén keresztül” a fenti szereppel kíván kapcsolatba lépni. Nem a személy minősége a fontos, hanem a megragadhatósága. Azon vonásai, amelyek révén a panaszkodó viszonylag könnyen a saját életvilága részévé teheti, birtokolhatja, értelmezheti. Minél használhatóbb ez a konkrét „arc”, minél eszközzerűbbé változtatható a szerepet megtestesítő személy, annál nagyobb esély van arra, hogy egyfajta mediátorként optimalizálhassa a panaszkodónak a fent lévő szerephez való rituális közeledéseit.

Nincs ebben semmi meglepő, hiszen ebben a világban a panasz megoldása nem sokkal (vagy talán semmivel sem) fontosabb, mint a panasz fölmutatásában testet öltő kapcsolatteremtés gesztusa. Minden ilyen ritualizált játék a saját életvilág már megalkotott rendjének érvényességét igazolja. Panaszkodni tehát kell, és minél magasabb szerephez fordulunk panaszunkkal, annál nagyobb a kapcsolattartási gesztus szimbolikus hozadéka. Ezért panaszkodni nem akárhova megyünk. Maga a panasz nem mindig fogalmazódik meg nyilvánosan, gyakran csak a szavak vagy a képzelet síkján marad, ez azonban nem akadályozza a panasztevőket a fenti szereppel való azonosulás eljátszásában. Itt a „neki elmondtam” és a „neki elmondhatnám” egy szintre kerül. Persze ha mód van rá, nem hagyjuk ki a valóságosan eljátszható panaszkodást. Ez még csak a kisajátítás igazán nagy lehetősége! A fenti szerepet betöltő személlyel szemtől szemben ülni, vele beszélgetni korlátlan mennyiségű értelmezési felület összegyűjtését jelenti. Nem véletlen, hogy a találkozás után – szűkebb környezetében – szinte szórja a megragadható, értelmezhető elemeket. Korlátozottabb, de ugyanakkor egyértelműbb kisajátítási lehetőséget jelent a tömegkommunikációs eszközök révén történő találkozás, amikor a hivatásos panaszkodó (riporter, újságíró) mondja el a köz álláspontját. Itt már a szerepet betöltő személy „adagolt” formában jelenik meg, s gyakran a rá irányuló értelmezések is készen adóttak.

Ma a panaszkodások száma egyre nő, a panaszosok egyre magasabb és magasabb szerepeket céloznak meg. Vajon mit rejt a csúcsok egyre nyilvánvalóbb ostroma? Az alacsonyabb rangú szerepek fontosságának csökkenését, vagy csupán napi érdekeket követő presztízsszerző versenyt? Elképzelhető lenne az, hogy a bizalmi válság a magas szerepekkel való rituális kapcsolattartás struktúráját is kikezde volna? Ez utóbbi alig hihető, inkább csak arról van szó, hogy a csúcsok ezúttal is fentről lefelé fognak legitimálódni, s ehhez először a létező legmagasabb pontokon kell elkezdni és begyakorolni a saját életvilág megerősítését. A visszarendeződésnek ez a változata feltartóztatlanul halad a maga útján. A tempó egyre gyorsabb, a mérföldkövek egyre gyakrabban bukkannak fel.

Az úgynevezett forradalom utáni első évben sok minden összejött ahhoz, hogy az etnikai ellentét társadalomalakító tényezővé válhasson. A gyorsan életbe lépő tegnapi rutinok azonban mind a hiva-

talosnak minősített társadalmi nyilvánosság, mind a mindennapok szintjén egykettőre semmivé foszlatta ezeket a lehetőségeket. Ami a tömegkommunikációs nyilvánosságban történt, az a kevésbé meglepő, hiszen aligha remélhet bárki is, hogy a nemzet- és nemzetiségépítő ideológusok lemondanak az ellentétekből való haszonszerzés könnyen megjátszható lehetőségeiről. Bár az elmúlt évtizedek azt bizonyítják, hogy a külső ellenséggel való fenyegetőzés legfeljebb csak az egység illúziójának megteremtésére jó, a „képzelt közösséggel” (Benedict Anderson) folytatott régi játék korántsem szakadt félbe. A most már igen keményen játszható ellenségtermelés azonban szokatlan módon üttött vissza: az ellenség olyannyira eltávolítódott, olyannyira mítikussá vált, hogy a mindennapok szintjén nem volt többé sajátként kezelhető, megragadható, értelmezhető. A túlmítizált, a mindennapok világából messze kiemelt ellenségkép betöltetlen, nagy űrt hagyott maga után. És ezen a szinten történt az, ami inkább meglepő volt. Nyilvánvalóvá vált, hogy „saját”, kezelhető ellenséget kell találni, és a társadalom – nem túl hosszú keresgélés, tétovázás után – talált is. Lángra kaptak az első cigányházak. Bár a gyűjtogatás sokak számára csak az ún. székely hevesvérűség bizonyította, s mint ilyen egyszerű túlkapásnak minősíthető, a mindennapi viselkedések mintái a belső ellenség igen erőteljes körvonalazására utalnak. A mindennapi élet sok pórúsbába befurakodott tegnapi ellenség kiiktatódása és – részben művi – eltávolítása után sikerült egy olyan jól körvonalazható belső ellenséget találni, amelyen viszonylag könnyedén gyakorolható az egyéni és kollektív önmeghatározás napi rituáléja. Olyan ellenfél ez, amely viszonylag könnyen engedelmeskedik az ördög falrafestésében tobzódó kedvnek: egésze vagy egy-egy töredéke jól kiugratható, feldarabolható, eltorzítható... és mindez végezhető a viszonylag szűkkörű társadalmi nyilvánosság terében is, hiszen a sajátnak tudott/érzett ellenséggel való bánásmódot nem korlátozza frott paragrafus, a hallgatóságos paragrafusok intő jelei pedig a gyakran fölmutatott „közösségi érdekek” előtt semmivé foszlanak. A bűntény elkövetőjét elrejti a közös érdekre hivatkozó hallgatás, a tett negatív morális vetületei a mindennapi véleményforgalmazás piacán jelentéktelenednek el.

A Rossznak – ebben a kulturális paradigmában – nem kell elpusztulnia, nem kell kívülre kerülnie, de nem adatott meg neki a Jóval való együttélés esélye sem. A Rossznak itt folyamatosan szenvednie kell. Nem tagadható meg tehát tőle a létezés joga, s nem is távolítható el túlságosan messzire, hiszen a mindennapi identitástermelés eszközként kell működni. Egyfajta macska-egér játék ez, amelyben a Jó a sajátnak tudott Rosszal kénye-kedve szerint játszik. A játék mintegy felfüggeszti az idő és a tér megszokott használatát. A kiemelt hely, a más ritmus szerint élt idő, s az ebben az új összefüggésben életre kelő szabályok burkot vonnak a játszó köré. S míg kívül a maga megszokott módján halad a Nagy történelem, a felpörgetett eseményekből álló Kis történelem a Nagy eseményekben való élés illúzióját kelti.

Mindebben a lényeg – minden látszat ellenére – nem az egyik félnek a másik felett való uralkodása, hanem sokkal inkább az ebben a játékban termelődő fent-szerep komolyan vevése, valóságosként való megélése. A saját életvilág ily módon való mindennapi építése könnyedén és viszonylag problémamentesen termeli azt a szűk körben érvényes magabiztosságot, amely a falu világára a szövetkezetesítés, az erőltetett életformaváltás előtt jellemző volt, s amely

búvópatakként – rejtett, erős igény formájában – a diktatúra évtizedeiben is jelentős erőtevéző volt. Mai restaurálódása végső soron nem több és nem kevesebb, mint jogosnak érzett rehabilitáció.

Naponta teszünk szemrehányást a hatalomnak azért, hogy késlekedik önmagát végérvényesen feladarabolni. Valóban késlekedik, s attól sem riad vissza, hogy az ímmel-ámmal végzett tagolás során kialakuló hatalomegyütteseket alig rejtett szálak sokaságával kösse egymáshoz. A nyugati mintákról szavaló harcos társadalomalakító nem nagyon veszi észre, hogy a jogi/adminisztratív tagolás nem lehet igazi elválasztó tényező. Nem, mert ez a tagolás nem igazán lényeges mindaddig, amíg változatlan, csorbítatlan marad a vezető szerepek egyetlen igazi, ezen a tájon soha meg nem kérdőjelezett kiváltsága: az „igazat” szólás isteni adománya. A vezető szerepekhez automatikusan adódik hozzá az érvényes beszéd előjoga, s ez egyben a szólás eszközeinek (csatornájának) birtoklását is jelenti. Nem elsősorban jogi (bár ez is gyakori), hanem mindenekelőtt szimbolikus birtoklását. Nem csak a hatalmasok szólhatnak, de aki hatékonyan kíván szólni, annak célszerű előbb hatalmassá válnia. Ellenkező esetben szava – bár bekerül a nyilvánosság terébe – csak nagyon kevesekhez jut el. A tömegkommunikációs eszköz szent, ezért az általa hordozott vélemény sohasem szabad. Az üzenet ebben a régióban sosem a médium, hanem a szerep tartozéka. A szerep nélküli üzenet senkihez nem érhet el, s ha a szent eszköz mégis avatatlan kezekbe kerül, az általa hordozott üzenet eljelentéktelenedik. Nem a médium, a szerep beszél. A sajtó, a rádió, a tévé, a nyilvános alkalom csak azáltal van, hogy a szerepek igénybe veszik őket. A fülek a szerepek üzeneteire figyelnek, s az alternatív hangok az eszközgyalázás vádjával kénytelenek küzdeni. Vezető szerephez kell öltözniük ahhoz, hogy észrevehetőek legyenek.

Ez a ma restaurálódó gyakorlat sok ponton magyarázza a tegnapi rendszerek tartósságát. A nyilvánosság birtoklása elsősorban nem az alternatív hangok céltudatos elnyomását jelentette, hanem sokkal inkább a vezető szerepek nyilvános forgalmazásának térkitöltő technikáját. Hiszen a vezető „érvényes beszédet” mond, de annak tartalma nem igazán fontos. Nem veszik igazán komolyan. Nem azonosulnak vele, de el sem vetik. A vezető szerepek forgalmazásából összeálló „nyelv” nem több és nem kevesebb egy olyan kellő távolságban elhelyezett védőburoknál, amely lezárja ugyan a cselekvési- és látóhatárt, de eléggé távol van ahhoz, hogy ne zavarja mindennapi mozgásunkat. Védelmet jelent arra nézve, hogy váratlanul nem fog történni semmi. Mindennapi megjelenése biztonságot jelent, s ezért az sem baj, ha nem igazán érthető, ha néha

kellemetlen vagy éppen homályba vesz. Messzire is eltávolodhat, de kellemetlen, ha teljesen eltűnik. Alkalmanként betolakodhat a hétköznapok világába is, de annak részévé válni igazán nem tud. Nem túl közel lévő, felhasználható környezetet jelent, amelynek egy-egy elemét – ha a szükség úgy kívánja – fel lehet használni a védőburok által leárnyékolta nemzeti, regionális, lokális, kiscsoportos identitások építése közben. Különösen akkor, ha ezeket a többé-kevésbé művi identitásokat keményebb kihívás éri, régebben meglévő vagy éppen most mutatkozó sebeket kell betakarni. Ilyenkor lehívható és fölhasználható a védőburok egy-egy darabja. Így például lehívhatók a többes szám affektív töltéssel terhelt formái (amelyeket a vezető szerepek betöltői szép számban aggatnak a társadalmi nyilvánosság szembeötlőbb falaira); az idegenszerűség távortartásának manőverei; a belső rossz kidobásának gyorsan rutinossá váló kommunikációs játéka stb., amelyek látzólag igen gyorsan és hatékonyan egyneműsítik a szociokulturális teret. Nem képesek közvetlenül és mélyen befolyásolni a hétköznapok világát, de – amennyiben „értő” kezek forgalmazzák őket – képesek zárójelbe tenni ezeket a mindennapokat, s a társadalmi nyilvánosság terében mitikusá növesztett mi-tudatot agresszív tettek alfájává és omegájává tudják tenni.

Rehabilitációs elképzeléseket csak az azt igénylők identitásának durva megkérdőjelezésével lehet elvitatni. Személyekkel szemben ma már egyre ritkábban engedünk meg magunknak ilyen gesztusokat. Egy társadalommal szemben azonban a rehabilitációs igények és folyamatok letakarása még mindig megjárható. Megjárható például demagóg társadalomalakítási programok reklámozása révén, de olyan egyszerű manőverekkel is mint amilyen az elhallgatás. De még a rehabilitációs igényekben akadályozott egyén egyértelműen kivárára rendezkedik be, s jobb időket remélve őrizgeti a majdan nyilvánosság elé tárható személyes életvilágot, addig a társadalom fittyet hány a takargató, elodázó manőverekre. Restaurálja a maga optimálisnak érzett működési formáit, s minden restaurációs gesztust a saját jogaiba való visszahelyeződés egy-egy újabb stádiumának tekint.

Hogy mindezt elismerjük-e, észre vesszük-e, azzal keveset törődik. S míg politikusi, ideológusi, szakértői és publicista mezekbe öltözve harsány többkapus játékban igyekszünk a magunk javára fordítani egy nem is igazán lényeges meccs végeredményét, nem vagy csak alig vesszük észre, hogy látványos és gyakran demagóg „társadalomalakítási” gesztusainkat sorra idézőjelekbe burkolja a Nagy történelem. Az oly sokáig saját birtoknak tekintett Társadalom többé nem a miénk. Mi vagyunk az övé, és el fogjuk játszani a számunkra adódó szerepeket.

A TEVAN KIADÓ ÚJDONSÁGAI

Charles Baudelaire: A Rossz virágai

Magyarországon eredetileg *A romlás virágai* címen látott napvilágot a mű, amely 1857-ben Párizsban robbant be a világirodalomba. 1923-ban jelent meg először magyarul Babits Mihály, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád fordításában. A múlt század nagyhatású forradalmát elindító művet most Tornai József új szemléletű fordításában veheti kézbe az olvasó.

Ára fűzve: 183 Ft

Jan Huizinga: A holnap árnyékában

A kultúra, mint a természetten való uralkodás, tulajdonképpen a boldogulás birtokbavétele. De minden ellenünk fordulhat, ha nem jól sáfarkodunk a „beavatkozással”. Huizinga 1938-ban írt helyzetelemzéséből ma is töltekezhet történész, irodalmár, filozófus, mintha nem változott volna a világ, pedig veszélyesebb lett.

Ára kötve: 126 Ft

Határ Győző: „Irodalomtörténet” – 100 kortárs író

A Wimbledonban élő Kossuth-díjas író legújabb magyarországi kötete nélkülözhetetlen útmutató a jelenkori irodalomban való eligazodáshoz. A Szabad Európa Rádió *Könyvszemle* című műsorában elhangzott esszékből született válogatás keresztmetszete kortárs irodalmunknak. Hézagpótló irodalomtörténeti kézikönyv nemcsak az egyes művek, hanem a századvég irodalmában végbemenő folyamatok szempontjából is.

Szerkesztette: Lakatos István

Ára kötve: 445 Ft

Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás

Történeti elemzés az ötvenes évekről.

Ára: 120 Ft

Horgas Béla: Nyár jön-e?

A szerző legújabb versei.

Ára: 89 Ft

Levendel Júlia: Az Ínség jósnőhöz látogat

Regény a regényben, fikció és látomás.

Ára: 178 Ft

Marno János: A vers akarata

Esszék a költészetéről.

Ára: 87 Ft

Sarusi Mihály: Kazal

Regény: 1956 a magyar falvakban.

Ára: 187 Ft

Még korlátozott számban kapható:

Kőbányai János: Magyar Siratófal – esszék; 79 Ft ● *Sebők Éva*: Jégkarc – versek; 64 Ft ● *Szepesi Attila*: Ars Amatoria – versek; 78 Ft ● *Szokolay Zoltán*: Énekek összekapaszkodása – versek; 76 Ft
Tatár Sándor: Végtelenül egyszerű lenne minden – versek; 68 Ft ● *Bede-Kosztá*: Bozótból csillag parázslík – versek-festmények; 218 Ft ● *Dácsi Farkas József*: A Glóbusz úrnője – versek; 99 Ft

A könyvek elsősorban a kiadóban szerezhetők be, utánvétellel. 5600 Békéscsaba, Luther u. 10-12.

Hosszú, sötét árnyék

KERTÉSZ IMRE

Tisztelt Konferencia!

Felkértek, hogy tartsak Önök előtt rövid beszámolót a holocaust vetületéről a magyar irodalomban. Akik felkértek erre, nyilván sejtették, hogy aligha várható tőlem valami féle statisztikákkal teletűzdelt irodalomelemző tanulmány. Persze, mi sem lenne egyszerűbb, mint összegyűjteni, számszerűen felsorolni és értékelni azokat a magyar irodalmi műveket, amelyek közvetlenül vagy közvetetten a holocaust hatása alatt készültek, vagy valamiképpen a holocaustra reflektálnak. A probléma azonban, nézetem szerint, korántsem ez. A probléma, tisztelt hallgatóság, a képzelet. Pontosabban szólva: hogy a képzelet milyen mértékben tud megbirkózni a holocaust tényével, mennyire képes befogadni azt, és a befogadó képzelet révén mennyire vált etikai életünk, etikai kultúránk részévé a holocaust. Mert erről van szó, és ha irodalomról és holocaustról beszélünk, erről kell beszélnünk.

Előjáróban is tisztázzuk, van-e az irodalomnak egyáltalán szerepe abban, hogy a holocaustot elképzelhessük, hogy ez a képzet gyökeret verjen a legtágabb értelemben gondolt európai, azaz a nyugati civilizációban élő ember szellemi világában, hogy mellőzhetetlen tartozéka legyen mítoszában. Gondolom, a föltett kérdés magában foglalja a választ: amíg az ember álmodik – akár rosszat, akár jót –, amíg az embernek alaptörténetei, világmeséi, mítoszai vannak, addig irodalom is van, bármit és bármennyit beszéljenek is az irodalom válságáról. Az igazi válság a tökéletes felejtés, az álom nélküli éjszaka: itt azonban még nem tartunk. Valószínűleg mindannyian ismerjük Adorno nevezetes mondását: „Auschwitz után többé nem lehet verset írni.” Én ezt, ugyanilyen távan értve, úgy módosítanám, hogy Auschwitz után már csakis Auschwitzról lehet verset írni.

Csak hogy – másrészt – Auschwitzról egyáltalában nem könnyű verset írni. Van itt egy kimondhatatlanul súlyos ellentmondás: a holocaustról, erről a felfoghatatlan és áttekinthetetlen valóságról egyedül az esztétikai képzelet segítségével alkothatunk valóságos elképzelést. Viszont a holocaust elgondolása önmagában véve olyan roppant vállalkozás, olyan vállalat rokasztó szellemi feladat, hogy többnyire meghaladja a vele küszködők teherbíró képességét. Mivel megtörtént, még elképzelni is nehéz. Ahelyett, hogy a képzelet játékszerévé válna – akárcsak a kitalált példázatok, az irodalmi fikciók –, a holocaust súlyos és mozdíthatatlan tehernek bizonyul, akár a hírhedt mauthauseni kőkoloncok: az emberek nem akarnak összezúdni rajtuk. Halmazatban a gyilkosság képei csüggesztően fásaszútok:

nem indítják meg a fantáziát. Hogyan is lehet esztétikum tárgya a borzalom, ha nincs benne semmi eredeti? Példá szerű halál helyett a pusztá tények csupán hulláhegyekkel szolgálhatnak.

Láttuk tehát, hogy a holocaustról egyedül az esztétikai képzelőerő révén nyerhetünk elképzelést. Pontosabban szólva az, amit így elképzelünk, már nem pusztán a holocaust, hanem a holocaustnak a világtudatban tükröződő etikai következménye, az a fekete gyásznap, amelynek sötét ragyogása – így tűnik – immár kiolthatatlanul izzik abban az egyetemes civilizációban, amit a magunkénak tudunk, amelyhez tartozunk. Következő kérdésünk tehát az, hogy az esztétikai szellem, az irodalom maga mennyire alkotott releváns elképzelést a holocaustról.

Mint annyi más nyelven, magyarul is megszülettek a mértékadó művek a holocaustról, és született számos kevésbé fontos, anekdotikus, partikuláris, jelentéktelen munka is. Sokkal érdekesebb azonban, hogy hogyan fogadták ezeket a műveket. Nos, az 1948-ban csapászerűen bekövetkezett úgynevezett „fordulat évtől” kezdve a diktatúra nem szerette, ha a holocaustot emlegették; s mivel hogy nem szerette, úgyszólván maradéktalanul el is hallgattatta az ilyen hangokat. Természetesen fel tudnám vázolni a diktatórikus elfojtás történetét, míg lassacskán engedni kényszerültek, sőt úgy a nyolcvanas évek derekán már-már kezdtek volna megtanulni azt is, hogy miként manipulálják a kérdést – ha közben össze nem omlik a rendszer. Mármost én soha nem hallottam még elfogadható magyarázatot arra, hogy a szovjet rendszer és társult diktatúrái miért nem tűrték el a holocaustnak úgyszólván még a pusztá tudatát sem. Hogy a sztálini diktatúra miért azonosította magát ebben a kérdésben – is – a náci totalitarizmussal, az túl nyilvánvalónak látszott ahhoz, hogy magyarázatot keressenek rá. Sztalin ezzel mintegy fenntartotta a maga számára a népiirtás jogát: nem akarhatta, hogy birodalmában még netalán rokonszenv ébredjen a későbbi esetleges áldozatok iránt. Bár ez igaz lehet, a magam részéről egyáltalán nem tartom a teljes és kimerítő magyarázatnak. De lépünk tovább: később, miután Sztalin meghalt, s ezzel az úgynevezett „cionista per” lekerült a napirendről: a kelet-európai diktatúrákban – így Magyarországon is – vajon miért aposztrofálták továbbra is úgynevezett „kényes témaként” a holocaustról szóló beszédet és tudást? Erre ugye már nehezebb magyarázatot találni. Jószerivel nem is lehet, legalábbis a józan ész, de még akár valami torz célszerűség szintjén sem. Előhozakodtak ugyan az Izrael-ellenes politika érveivel; de valójában azt tapasztaltuk, hogy

Elhangzott 1991. október 23-án, a *Colloquium on Hungarian-Jewish coexistence (1848-1991)* előadásai között.

éppen a 67-es háborút követő években kezdtek szakadozni a tilalmi gátak, s itt, Magyarországon a hatalom mintegy azt igyekezett demonstrálni, hogy a diaszpóra zsidóságát másként ítéli meg, mint Izraelt, magyarán, garanciát adott, hogy az itt élő zsidókat nem tekinti túsoknak; egyúttal természetesen ezzel mintegy feltételt is szabott a magyarországi zsidóknak, jelesül azt, hogy ne érezzenek szolidaritást Izraellel. Ez már csaknem valamiféle államrezonszerű magyarizatnak tűnne, mint az is, hogy a magyar tudatot – úgymond – óvni akarták a holocausttal való szembesüléstől. Mondanom sem kell, hogy ez utóbbit olyan hatalom gondolhatja csak, amelynek – hiába riszálja magát a neonacionalizmus köntösében – valójában semmi köze a nemzethez, a néphez. Mert a magyar nép igazi szellemi vezetői, az igazi magyar elit: például Bibó István homlokegyenest ellenkezőképpen gondolkodott. Nagyszerű tanulmánya a bizonyíték, hogy ő úgy vélte: a magyar tudatot szembesíteni kell a holocaust tényével, mivel ez elengedhetetlen része a felszabadulás utáni szellemi nevelődésének. Bibó István azonban nemcsak az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb magyar gondolkodója volt, de – és a kettő szorosan összefügg – egyszersmind európai szellem is.

Most már talán közelebb jutunk a tilalom rejtelméhez. Európa és a holocaust, a holocaust és az európai tudat valahogyan összefügg. Úgy jó másfél esztendeje írtam egy rövid előadást, *Táborok maradványai* volt a címe. Azt feszegettem ebben, hogy miért, hogyan vált az európai mítosz immár kitörölhetetlen részévé Auschwitz, s mindaz, ami e fogalomkörhöz tartozik. Kifejtettem, hogy katartikus kibontakozásában – aminek az évtizedek során megrendült tanúi vagyunk – a holocaust nem szétválaszt, hanem egyesít, mert mindinkább kiviláglik az élmény egyetemessége. „A botránykeltő, a modern Káin – írtam akkor –, az, aki hatalmi dinamizmusa számára a szerződésszegést választja hajtómotornak, aki tehát úgy akar bekerülni az elbeszélésbe, hogy szembeszáll szellemével, az fölkelése zászlajára tüstént kitűzi az antiszemizmust. Ez egyetemes jelkép, és világos felszólítás a cinkosságban való elkötelezettségre. Az antiszemizmus tehát – én itt az állami szintre emelt és az állami szinten gyakorolt antiszemizmusra gondoltam –, a zsidók ellen elkövetett büntett révén, az érvényes szerződés és a szerződésre még nagyon is fogékony-érzékeny lélek ellen elkövetett bűntett.” Erről van szó, tisztelt hallgatóság, és ezzel rálatáltunk a magyarizataira, hogy miért is tartotta távol magától a diktatúra a holocaust tényeit, miért nem akart e tényekkel soha szembenézni: azért, mert ez a szembenézés önvizsgálat is egyszersmind, az önvizsgálat megtisztulás, a megtisztulás pedig felemelkedés, és a szellemi Európához való csatlakozás. A diktatúra azonban a meghasonlást és a meghasonlás állandósítását akarta, mert ez szolgálta céljait.

Íme látjuk, hogyan tágul a holocaust rettenete egyetemes élménykorré, ha nem tartanék tőle, hogy félreértenek, azt mondanám: kultúrává – ahogyan Freud az ősi apagyilkossághoz köti a legmagasabb etikai kultúra, a monoteizmus eredetét. Látjuk, hatását hogyan próbálták elfojtani a magyar szellemi életben, és amikor ráébredtek, hogy ez lehetetlen, láttuk, hogyan akarta a diktatúra manipulálni, a maga javára fordítani. Először elfojtani próbálták, majd holmi szűk „zsidó ügyé” degradálni, amire a nemzet legfőljebb némi távoli sajnálkozással tekint; ké-

sőbb tudomásul kellett venniük a tragédia elévülhetetlenségét – s ekkor már világpolitikai stratégiájukba próbálták beágyazni. Ha negatív értelemben is, de mindenesetre igazuk volt. Mert – és ezt szögezzük le itt: – a holocaust világlélmény.

Hadd idézzem most Manès Sperber *Churban – oder Die unfaßbare Gewissheit* című tanulmányának egy megrendítő észrevételét. „A náciizmus – írja – olyan helyzetben lept meg a zsidóságot, amikor a zsidókban már nem élt a hajlandóság, és fölkészülve sem voltak rá, hogy meghaljanak Istenért. Így először történt keresztény földön, hogy zsidók tömeges lemészárlására készülődtek – anélkül, hogy a Megfeszítettre hivatkoztak volna. És Európa zsidóságának először kellett semmiért, a semmi nevében meghalnia. Nincs nekrológikus lelkesültség, ami ezt a tényt kisöpörhetné a világból, ami meggyógyíthatná a boldogtalan tudatot, mely tudat e tényt szakadatlanul tükrözi, és ezt soha semmi meg nem változtathatja.” Mélységesen igaz szavak. De a harminc év során, amint Sperber tanulmányának megjelenése óta eltelt, mintha lassanként kezdene kibontakozni ennek az igazságnak a másik oldala is.

A zsidók – igaz – nem a hitükért haltak meg, és a zsidókat – igaz – nem egy másik hit nevében gyilkolták le. A totalitarizmus gyilkolta le őket, a totalitárius állam, a totalitárius párhatalom – e század minden pusztító hitnél pusztítóbb szörnyetege, ragálya, pestise. A totalitarizmus a század nagy újdonsága, az a retentő tapasztalat, amely alapjaiban rendítette meg... mit is? Mindent; főként azonban az emberről alkotott valamennyi hagyományos, racionális elképzelésünket. A totalitarizmus számúzi önmagából és törvényen kívül helyezi az embert. De talán éppen a törvényen kívüli helyzet: ez az akaratlanul is áldozati tömeghalál idézi újra az ember eszébe azt, amitől megfosztották, kultúrájának, létezésének alappillérét, a törvényt. Nem tudok pontosabban fogalmazni, mint egyszer fogalmaztam már: „A holocaust füstje hosszú, sötét árnyékot borított Európára, miközben lángjai eltakarhatatlan jelet égettek az égboltra. Ebben a kénés fényben az elbeszélés szelleme újramondta a kőbe vésett szavakat; ebbe az új, lidérces fénybe állította most az ősi történetet, valóságá tette a példázatot, életre keltette az emberi szenvedésről szóló örök passiójátékot.”

Ismétlem: a holocaust világlélmény – és a holocaust által megújult világlélmény ma a zsidóság is. Egy regényemben szellemi létformának neveztem. Mit is értek ezen? Hallgatógóimat aligha kell emlékeztetnem, hogy a zsidóság eredetileg erkölcsi kultúráként szerzett magának hírnevet: az egyistenhitet adta a világnak. Zsidónak lenni: szerintem ez ma újra elsősorban etikai feladat. Az én szememben ez hűség, megőrzés és mementő: mene, tekel, ufarszin minden totális elnyomás falán. A zsidóság mint világtapasztalat olyan súlyos tudásra volt kénytelen szert tenni, amely tudás immár kiiktathatatlan az európai, a nyugati tudatból, legalábbis amíg ez a tudat még az, ami, vagyis a megismerés etikáján alapuló tudat. A holocaustot túlélte erkölcsiség tragikus világtudása, ha megőrződik, talán megtermékenyítheti még a válsággal küszködő európai tudatot, amiként a barbársággal szembenező, a perzsa háborút vívó görög géniusz megteremtette az örök mintául szolgáló antik tragédiát. Ha a holocaust mára kultúrát teremtett – mint ahogyan ez tagadhatatlanul megtörtént

és történik –, irodalma innen: a Szentírásból és a görög tragédiából, az európai kultúra e két kútforrásból merítheti ihletét, hogy a jóvátehetetlen realitás megszüljön a jóvátelt – a szellemet, a katarzist.

Tisztelt hallgatóság, végezetül a fent elmondottak szellemében engedjék megjegyezni, hogy egy kicsit nehezen barátkozom meg konferenciánk címével: „Magyar–zsidó együttélés”. Még ha a Magyarországon élő zsidóság etnikum lenne is, mint ahogy nem az: még akkor is pontosabban kellene fogalmazni. Modern – vagy posztmodern – világunkban ugyanis, így tűnik, a határok nem annyira etnikumok, nemzetek, felekezetek, mint inkább világfelfogások, világmagatartások között húzódnak, ráció és fanatiz-

mus, türelem és hisztéria, kreativitás és pusztító uralomvágy között. Rasszistákkal, fasisztákkal, tartozzanak is bármely etnikumhoz, nemzethez vagy felekezethez, mindenképpen nehéz együttélni. Azokat, akik ma ugyanazt a tüzet élesztgetnék, amelyben 600.000 magyar zsidó lelte halálát, nem árt emlékeztetni rá, hogy ugyanezek a lángok – a háború és következményei – Magyarországot is csaknem elpusztították. Ha pedig az Európához való csatlakozásról beszélnek, úgyszintén nem árt tudni: Európa nemcsak közös piac és vámunió, de szellem és szellemiség is. És aki része kíván lenni e szellemnek, annak sok egyéb mellett a holocausttal való erkölcsi-egzisztenciális szembenézés tűzpróbáján is keresztül kell mennie.

MEGJELENT AZ ÚJRAALAPÍTOTT

ATHENÆUM

első száma

Tartalmából:

H.-G. Gadamer a nyelvek sokféleségéről és a világ megértéséről

F. Schlegel hagyatékából

M. Blanchot az Athenaeumról

Gadamer a kora-romantikáról, a hermeneutikáról és a dekonstruktivizmusról

M. Heidegger a művészet eredetéről és a gondolkodás rendeltetéséről

M. Foucault a kívüliség gondolatáról

G. Boehm az absztrakcióról és a realitásról

R. Scruton az esztétikai tárgy egyediségéről

Fehér Ferenc a kanti kérdés átalakulásáról Lukács *Heidelbergi művészetfilozófiájában*

R. Bubner a jelenkori esztétika néhány feltételéről

Az ATHENÆUM a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. negyedéves folyóirata,
a századforduló rangos filozófiai-szociológiai folyóiratának jogutóda.

Főszerkesztő: Bacsó Béla

Társzerkesztők:

G. Boehm (Basel), R. Bubner (Tübingen), B. Babich (New York), L. Boella (Milano), P. Despoix (Berlin), J. Grondin (Montreal), M. Lazarin (Kyoto), A. Horn (Basel), A. Kibédi Varga (Amsterdam), Ch. Jamme (Bochum), R. Scruton (London), H. Schmid (Tübingen).

**Rendelje meg, olvassa és terjessze az ATHENÆUM-ot,
a magyar társadalomtudományi szakemberek és a művelt közönség lapját!**

Előfizetési díj 1991-re: 298 Ft (2 szám)

Előfizetési díj 1992-re: 596 Ft (4 szám)

Egy szám ára (1991): 149 Ft

A lap megrendelhető a kiadó címén:

T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., 1088 Budapest, Gutenberg tér 3. Tel.: 134-4540

Llywarch Hen

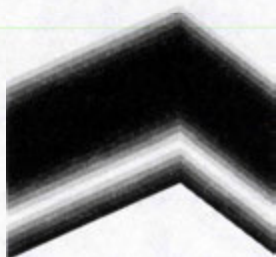
(RÉSZLETEK)

- [1] *Lelkem bércre vinne bár,
Mégsem mozdít innen.
Utam kurta; otthonom sivár.*
- [12] *Fehér bércek; csatakos patakok; rég
Tart az éj. Becsüld a bölcsét.
Vénségemre tán aludhatok.*
- [13] *Madár csattog; csatakos homok.
Levél hull; a kóborló komor.
Nem titkolom: kórtól korhadok.*
- [14] *Madár csattog; csatakos főveny.
Tiszta mennybolt; hullám íve.
Sóvárgástól sorvad a szív.*
- [16] *Madár csattog; az Edrywy kert.
Elvert kutya csahol kint, ahol
Madár csattog megint.*
- [19] *Szürke szirtek; szétpergő pernye.
Torkolatából szikrázva feltörő
Hullám. Távol szívemtől az öröm.*
- [27] *Hallottam: amott hullám csapott
Homok és kőhalmok közé.
Lelkem rideg; emészt az éj.*
- [28] *Telt tölgykoronák; kesernyés pernye.
Édes pasztinák; hullám íve nevet.
Az arc nem rejti a sebet a szíven.*
- [49] *Agg vagyok, magányos, dermedt torzó;
Sudár fáról sarjadó,
Most hitvány, hétrét görnyedt.*

LLYWARCH HEN a hagyomány szerint matuzsálemi kort megért ówalesi bárd (5–7. sz.). Az újabb kutatások azt mutatják, hogy a költeménynek (9. sz.) csak hőse és nem szerzője. A kelta törzsekkel vívott csatáit megőrkítő töredékek jellegzetes strófája az englyn.

- [50] Hétrét görnyedt agg vagyok, ingatag,
Együgyűség bennem és harag.
Aki szeretett rég, már nem szeret.
- [170] Tajték tajtékra tör;
Sikoltó szél a szirtek szélein.
Nem áll meg senki kinn.
- [171] A tóra porral támadó tél;
Aszott levél, letört gally;
Ősz a lomb és bőszt a szél.
- [176] Hó hull, fölgyúl a völgyben.
A harcos hadra kél;
Sebem nem enged engem.
- [219] Llywarch Hen, ne légy kedvszegett;
megleled békéd, barátom.
Ne sírj – töröld meg szemed.
-
- [68] Gwen Llawennél áll a őrt
Az éjjel. Pajzs válla előtt.
Az én fiam: harcra kész.
- [69] Gwen Llawennél áll a őrt
Az éjjel. Pajzs áll a előtt.
Az én fiam: el nem riadt.
- [77] Huszonnégy fiat nemzettem;
A had hercege, arannyal ékes,
Mindőjük közt legjobb Gwen.
- [78] Huszonnégy fiat nemzettem;
A harc hercege, arannyal ékes,
Fivérek közt legjobb Gwen.
- [228] Úgy történt, hogy Gwen ap Llywarch lovát megölték a-i
csatában, és miután a lovat megölték, Gwen maga is elesett.
Hosszú időre rá e ló koponyája került a patak fölött átvezető
híd egy kövének helyére, nem messze onnan, ahol a lovat megölték.
Később egyszer úgy esett, hogy Llywarch Hen arra járt az úton,
és Llywarch szolgálja így szólt urához: „Amott van fiad,
Gwen ap Llywarch lovának koponyája!”
Akkor pedig Llywarch ezt az englynt énekelte erről:
- E mén pompáját láttam én,
Pofája rőt vadé, rög röpül, ha rúg;
Senki nem tiport fején,
Mikor megülte Gwen ap Llywarch.
Így énekelte Llywarch, a Vén.

MŰFORDÍTÁS: KORPA ARTUR
A WALESI EREDETIBŐL FORDÍTOTTA: RÉZMŰVES LÁSZLÓ

DECEMBERBEN JELENIK MEG A

SZOCIOLÓGIAI SZEMLE

1991. ÉVI SZÁMA

TARTALMÁBÓL: *Szelényi Iván* és munkatársai a politikai mezőkről a posztkommunista átmenet idején, *Andorka Rudolf* a finn és a magyar társadalom összehasonlításáról, *Róbert Péter* az iskolázottsági esélyekről, *Bozóki András*, *Kovács Éva* és *Pál Gabriella* a taxisblokádról, *Laki Mihály* az inflációt elhárító magatartásformákról, *Pokol Béla* a professziókról, *Tóth István György* az igazságosságelméletekről, *Balogh István Richard* Münchről, *Lenka Kalinova* a cseh-szlovák szociológiáról

A SZOCIOLÓGIAI SZEMLE A MAGYAR SZOCIOLÓGIAI TÁRSASÁG NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA, A SZOCIOLÓGIA UTÓDA.

Szerkesztésében hazai és külföldi magyar szakemberek vállaltak közreműködést.

Főszerkesztő: Cseh-Szombathy László

ÖRÖKMOZGÓ

DECEMBERI PROGRAM

INGMAR BERGMAN ÉLETMŰSOROROZAT II. RÉSZ

(Válogatás a rendező 1960–70-ig készített filmjeiből)

A NÉMET FILM A 20-AS ÉVEKBEN

A frankfurti Filmmúzeum összeállítása

„VOLT EGYSZER EGY SZOVJETUNIO”

Szovjet propagandafilmek — meghívott előadóval

RÉGI IDŐK MOZIJA

A filmtörténet klasszikus alkotásai

„FORGALMAZZA A MAGYAR FILMINTÉZET”

Reprezentatív válogatás a Magyar Filmintézet filmkinálatából

A HÓNAP BEMUTATÓJA: MYSTERY TRAIN

Rendezte: Jim Jarmusch

TOVÁBBRA IS MŰSORON: KUROZAVA — ÁLMOK

VII., ERZSÉBET KÖRÚT 39.

Árvíz

EZEQUIEL MARTÍNEZ ESTRADA

Senki sem hitte volna, hogy annyian beférnek a templomba, se azt, hogy egyszer még így ellepi a jámbor, de mindenre kapható népség a hajókat. Pedig tény és való, hogy a csecsemőket is számítva nem kevesebb, mint ezerkétszáz ember volt ott összehúfólva: a földön, a padokon s az oltárlépcsőn aludtak, sebtiben tákolt tűzhe-lyeken főztek, a legnagyobb természetességgel végezték el haszthatatlan szükségüket, s megadóan túrték az összezártság és a kétségbeesés minden szertelenségét és zűrzavarát.

Belül még nem volt kész a templom, a homlokzat is csu-paszon állt; több falból, oszlopból és lábazatból – mint va-lami elnyűtt szövet mögül – kikandikált a sok téglá meg durva építőanyag, amelyet nemsokára eltűntet majd a márvány és a stukkó. Fent volt még a falak mentén az áll-ványzat, láthatóan váratlanul szakadt félbe a munka.

A fülkékben és talapatokon ellenben már megtalálták a helyüket a képek, szobrok, amint felépült a homlokzati falat betöltő, hatalmas orgona is, a kórust pedig egy csodá-san díszített, faragott cédruskorlát zárta le. Úgy ragyogtak az óriási, ezüsthévízű sípok, mint egy látomásba illő kande-láberen a gyertyák. Elkészült már a főoltár és a szószék is. Egy éve tartottak misét a templomban, s azóta hányszor, de hányszor felpanaszolta Demetrio atya azon a szószéken, hogy milyen közömbös, gyenge hitű nép lakja General Es-tévez. Vasárnaponként sehogy sem tudott ötvennél több lelket összegyűjteni, s mindig ugyanazok tartottak vele. Most bezeg ott volt az egész falu a kimentett holmijával egyetemben, egymás hegyén-hátán, s a templom irdatlan, hármás boltíve alatt kerestek kényserű menedéket, pon-tosan úgy, ahogy egyszer haragjában megjövendülte a pap-juk; vagyis egy bibliai méretű csapás kergette be őket.

A festett ablakokon Szent Julián életéből vett képek díszlettek a tompán beszűrődő fényben: neki szentelték ez-t a székesegyháznak is beillő, roppant, fényűző templomot. A képeken kívül azonban csak borzalmat lehetett ott lát-ni. Egész családok táboroztak egy-egy kis helyen, takarók-kal vagy lepedőkkel körülhúzódtak magukat, s a dróto-kon meg a köteleken szárították a ruháikat. A sok parázs-és dohányfüst miatt, meg a gőzölgő fazekak és párolgó, nedves ruhák miatt is sűrű, fojtogató volt a levegő: bizony egészen másként hatott, mint az a mennyei illatár, amely az égő tömjénből szokott felszállni, amikor a szertartások után igyekeztek közömbösíteni a sok ember és összehúfolt holmi csípős szagát.

Egy hete menekültek be a templomba az ár elől, mely szinte teljesen elöntötte a falut. Végtelen tóként állt kint

a víz, madarat még a templom közelében sem lehetett lát-ni. Előzőleg három hónapig aszály volt, hogy ugyancsak messzire kellett költöztetniük a jószágot, azután pedig úgy kiöntött a Largo folyó, hogy arra ötven éve nem volt példa. Háromnapi, özönvízszerű esőzés után kilépett a medré-ből, s legzúdult a völgybe, a falura. Távolról most odalát-szottak a háztetők, a malmok, a fakoronák meg a vízen le-begő fadarabok és tárgyak.

A megrémült lakosság elmenekült, gyalog vágott neki az útnak, s kocsin, szekéren vitte, amit csak a nagy sietség-ben össze tudott szedni. Nem kevesebb, mint hatvan ko-csit mentettek ki, telis-tele élelmiszerral, ruhával. A leg-többből mostanra már csak a kerekek meg a vasalások ma-radtak meg, mert minden tűzrevaló fát kiszaggattak már belőlük a népek. A lovak szabadon legelésztek, de nem kő-száltak el messzire a szekerektől, amelyek alatt jobbára a kutyák kerestek menedéket egy-egy cudarabb zápor idején.

Demetrio atyában meghűlt a vér, amint meglátta a templom felé közeledő karavánt. Hiába is próbálta meg-akadályozni, hogy odabent keressenek menedéket. A las-san, szakadatlanul szitáló esőben mind fenyegetőbben kiál-toztak férfiak és nők egyaránt. A hetvenes éveit taposó Demetrio atya a nálánál is idősebb sekrestyével, don Ped-róval együtt bölcsőbbnek látta, ha kitarja a templomkapu-kat. Úgy érezte az öreg pap, mintha tömeges szentségtörés-nek volna tanúja, mintha az ő testén meg a szent szertar-tásédevényeken gázolna át sáros cipőben az a népség. Bezú-dult a lavina, s mindenki a rangjának megfelelően igyeke-zett szabad helyet találni. Az előkelő családok a főoltár melletti sekrestyében vagy a kóruson ütöttek tanyát; a sze-gényebbe meg az oldalhajókban.

Akár közel kerültek egymáshoz, akár távol, General Es-tévez lakói közül nem tűnt el a sok régi harag, viszály, megvetés. Ezért roppant kínos helyzetbe kerültek, ha va-lamilyen sürgős okból kénytelenek voltak szóba állni azzal, akinek évek óta nem is köszöntek. A víz ugyan minden házat egyformán elöntött, s az életösztön összeterelte a fa-lut, de nem békítette ki őket egymással. Persze voltak, fő-képp asszonyok, akik helyreállították egymással a kapcsola-tot. Sőt a végtelen nappalok és éjszakák alatt nemegyszer újból barátságot kötöttek.

Dombra épült annak idején a templom, General Esté-veztől úgy három kilométerre, az öt mérföldnyire fekvő Fe-lipe Arana irányában. Amikor nyolcvan éves korában el-hunyt don Julián Fernández, egész vagyonát arra hagyta, hogy ott épüljön fel a kétféle millió pezót érő templom, s to-vábbi egymilliót értékpapírokba fektetett, hogy a kama-tokkal fedezze a fenntartás költségeit. Tudniillik egy uta-zásról hazatérőben épp azon a dombon tapasztalta meg té-vedhetetlenül védőszentjének a gondviselését. Neki ugyanis haja szála sem görbült, amikor megbokrosodtak a

EZEQUIEL MARTÍNEZ ESTRADA (1895–1964) argentin költő, dráma- és prózaíró, kritikus, folyóiratszerkesztő. A novella *La inundación* címmel jelent meg 1943-ban.

lovak, összetörték a kocsiját, s halálra sebeztek magukat. Mindenki csodának tartotta az esetet, don Julián pedig apránként – szinte akaratlanul – bizonyító erejű előjelekkel és későbbi álmokkal kerekítette ki a történetet.

Az öt éve kezdődött templomépítéshez mindent Buenos Airesből kellett hozni: anyagot és munkást egyaránt. A személy- és teherszállítás szinte teljesen lekötötte ennyi éven át a vasutat, sőt még mostanában is érkezett egy-egy építőanyaggal megrakott vagon. Már-már rögeszmeszerű odaadás töltötte be a művön dolgozó mérnökök, építészek, művészek és kézművesek életét. Volt ott sokféle kőműves, ács, lakatos, festő, mozaikrakó: szakadatlanul, hangyamódra nyüzsgött ott a tengernyi ember. Eleinte maguk sem hitték, hogy valaha is megvalósul a terv; most pedig, íme, készen állt a templom, még három esztendő, és ékszerként ragyog majd a pusztaságban.

A szinte eszevesztetten, szemérmetlenül betóduló nép láttán arra gondolt a pap, hogy valamilyen égi büntetésről van szó, ami az egykor kicsapongó életet élő végrendelkező bűneinek az egyenes következménye. Demetrio atya az első nap valósággal letargiába esett, ki sem mozdult a szobájából, térdén állva imádkozott. Amikor don Pedro ebéddel kínálta, nem is válaszolt. Olykor-olykor felzokogott, majd elharapott latin mondatok törtek fel belőle, amelyek éppúgy lehettek imarészletek, mint próféta átkok. Don Pedro sehogy sem értette ezt a levertséget, hisz jókedélyűnek ismerte a papját, aki még a legjelentéktelenebb dolgokért is hálás volt az Úrnak. Régóta, legalább húsz éve ismerte már; azóta, hogy betyárbútorával a vállán járta a falvakat.

Amikor don Pedro egy szép napon az egyháznál talált lelki békére és nyugalomra, álmában sem gondolta volna, hogy szerény kis kápolnájából egyszer még egy közcsodálatnak örvendő templomba jut. Demetrio atya örömmel vette a szárnyai alá, bár az évek múlásával némi gyanú támadt benne, amikor egyszer-egyszer úgy érezte, hogy don Pedróban túlteng a buzgóság, s olyankor eszébe jutott a sekrestyés hajdani magányos vándorélete, amire sosem kapott még magyarázatot. De hát az efféle megesett nem egy szenttel és apostollal is, így Demetrio atyát sosem vitte rá a lélek, hogy elkeresse, még azokon a napokon sem, amikor nyilvánvalóan az ördögök vették birtokba don Pedro kedélyét. Elnézően megtúrték egymást, mert biztosak voltak benne, hogy minden érzelmi szál nélkül is együtt maradhatnak. Egyiküket sem kedvelte a falu, főképp a lobbanékony, mogorva természetű Demetrio atyát nem. Ennek pedig az volt a következménye, hogy – a temetések és ünnepi szertartások kivételével – alig egyikét férfi járt a templomba, az asszonyok pedig úgy tekintették a vasárnapi misehallgatást, mint valami háztartási kötelességet.

A katasztrófa azonban most rávitte a falut, hogy a papjához forduljon menedékkért – s ki tudja, mennyi időre –, és barátoknak, ellenségnek kénytelen-kelletlen egy fedél alatt kellett élnie.

A múlt héten hoztak nekik élelmiszert, főleg kenyert, de üresen tért vissza a szekér Felipe Aranába. Sehogy sem tudták elérni, hogy akár egyetlen család is útra keljen, ha már megfelelők a körülmények; vakon hitték, hogy egykettőre eláll az eső. Pedig már nem közlekedhettek, s élelmet sem kaphattak, mert járhatatlanok voltak az utak, a Largo folyó pedig elvágta őket a szomszéd falvaktól, úgy-

hogy csak gázolva lehetett átjutni rajta. A gulyából megmaradt néhány fejőstehenet már megették, lovaik javát is feláldozták, s bizony hamarosan le kell majd ölniük a maradékot is. Két napja ugyan már, hogy nem esett, de még mindig borult volt az ég, s olykor odahallatszott egy-egy távoli, elnyújtott mennydörgés, mintha csak a sűrű felhőtakaró fölött, egy másik égből zengene.

Az első napokban Demetrio atya nemigen mutatkozott a templomban. Egyetlen reggel mondott misét, de nem méltatták kellő figyelemre: sokan hangoskodtak; mások a gyerekeket regulázták; sírtak a kicsinyek, s olyan láрма kerekedett, hogy már-már pantomimba fordult a szentmise. Még a pap is úgy érezte, hogy csupa értelmetlenséget mímel, de azért befejezte a szertartást. Áldást osztott, majd azzal az elhatározással távozott a templomból, hogy nem nyújt ő ott még egyszer senkinek meddő lelki vigaszt.

Minthogy épp a mise alatt kezdett rá ismét dühödt erővel az eső, az istentagadók Demetrio atyát okolták a csapásért, eleinte csak tréfából, végül azonban már teljes komolysággal. A következő napokban félretette a sérelmét az atya, s irgalomból meg kíváncsiságból körbejárta a templomhajókat, meg azért is, mert látni akarta, hogy mekkora kárt okoznak a vendégek a padokban és a berendezésben. Se szó, se beszéd, elhúzta a függönyöket, aztán vagy némán meredt az elé táruló – mindig meghökentető – látványra, vagy egy inkább szemrehányó, mintsem vigasztaló felmondattal válaszolt az embereknek.

– Lázás ez a gyerek, atyám. Mit gondol, valami betegség bántja?

– A gyereket a láz égeti, a maguk fazeka meg a padot égette ki. Kérdezze meg az orvost.

A hajók mentén, meg az oltár és a padok közti területen egymás hegyén-hátán tülekedtek a felnőttek: a többség ingujjban, s szinte mindenki meztláb. Ugyanis sehogy sem száradtak ki a cipők – ha ugyan össze nem zsugorodtak –, s annyit jártak ki a földre eget kémlelni, hogy bajos lett volna folyton le-föl húzni őket. Sok padot feltornyoztak, hogy nagyobb helyük legyen; sokat pedig a bejárat falhoz hordtak, ott már úgyszólván jócskán állványdeszka, mozaik- és márványlappal tömött láda. Azokon szárították a kocsikból kiszedett, tűzre szánt fát. A menekültek oda-odamentek Demetrio atyához, s mindenképpen szóra akarták bírni; nem is azért, mert vigasztalást vártak tőle, hanem mert érzésük szerint nem volt elég figyelmes, jóságos hozzájuk. Az atya azonban egyre csak dorgálta őket, szánakozott rajtuk, vagy éppolyan ködös, közömbös tekintettel meredt az őt megszólító menekült mellé, mint amilyenel a szószékről is nézte őket. Harmadik napja élt a nép a templom oltalmában, amikor elvegyültek a férfiak a nők közt, hiszen eladdig – úgy, mint a misén – a nők jobboldalt, a férfiak pedig baloldalt maradtak; ennél szégyentelenebb dolgot nem is találhatott volna a papjuk annak bizonyosságául, hogy kihalt már belőlük a legalapvetőbb gátlás is.

A kutyák kívül rekedtek, s nyakig sárosan ott dideregtek. Vagy kétszázán ázhattak az esőben, lesoványodtak az éhezéstől, s összetöppörödtek a víztől. Csak ténferegtek, szinte mindig kórusban tört fel belőlük a bánatos vonítás, kaparták a lábukkal a falat, az ajtót, vagy épp minden ok nélkül civakodtak. Még ha össze is harapdálták egymást, a legtöbbjük a sérülés után is kihívóan morgott. A legképtelenebb helyeken kerestek menedéket: a gyámfalak mellett,

az ablakmélyedésekben, a kerítés mentén, a kifosztott szekerek romjai közt, vagy egyszerűen elnyúltak a földön, s fejüket a lábuk közé húzva merengtek az elhagyatottságukon. Aztán, ha ismerős hangot véltek hallani, felugrottak, és ismét csak ugattak vagy vonítottak, majd tovább rótták megszokott köreiket a templom körül. Végül mindegyikük ólomszürke lett, az elpusztult jószágok sem voltak semmivel se soványabbak, mint az életben maradtak. A testükből áradó bűz talán a vastag falakon keresztül juthatott be a templomba, lévén, hogy csak a sekrestye felől volt szellőzés, az meg az udvarra nyílt; a beszivárgó szagok aztán átittatták a tárgyakat, a testeket, s az orr nyálkahártyájához tapadva még sokáig érezhetőek voltak. Mikor esténként vonításba kezdett a kutyahad, az asszonyok imával válaszoltak bentről – azzal igyekeztek elűzni minden baljós jelet –, a férfiak pedig metsző, szentori hangon szitkozódtak.

A menekültek közt mindenkitől távol helyezkedett el a falu két koldusa, doña Ramona és Angel nevű unokája. Nyolcvan éves lehetett a nagyanyó, és huszonegy az unoka. Ez utóbbi azonban legfeljebb tizenkettőnek látszott, mert egy gyerekkori tifusz miatt egyre jobban elhatalmasodott rajta az együgyűség és a maradandó gyermekség. Korához képest nagyon is testes volt, puha szálú haja pedig úgy festett, mintha agyonmosták és -szárártották volna. Nemigen beszélt, s láthatóan az egész arcával nézett, ahogy a vakok szoktak. Gyerekként jezsuita iskolában tanult, s eszes fiú volt; de a betegség nyomait testében-lelkében hordozta. A padok és állványdeszkák közt, egy szegletben húzódtott meg a nagymama az unokájával. Ugyanúgy koldulásból éltek, mint annak előtte, s szinte ügyet sem vetettek arra, hogy mi történik velük meg a többiekkel. A faluban látogatott házaknál sosem kaptak pénzt, csak nélkülözhetetlen enniivalót. Tehát nem ment másképp most sem a soruk, mint korábban: együtt nélkülöztek a faluval. Ugyanabban a szegletben, az egyik gyóntatószék mögött odatelepedett melléjük egy külföldi házaspár – Marfa és Bronislao – egy hathónapos kislánnyal. A falu csak úgy hívta őket, hogy „az oroszok”, pedig magyarok voltak. Két éve vetődtek oda, a férfi kenyérhordóként dolgozott.

Az ács felesége, doña Ernestina egyre csak a szárnyasait siratta; állítólag felfedezte őket a hatalmas tó színén mozdulatlanul lebegő ezernyi tárgy között.

Ki hitte volna, hogy egy ilyen kicsiny, látszólag lakatlan faluban ennyi nép él? Már arra gyanakodtak, hogy gondjukat, bajukat tetézve közéjük férközött jó néhány sosem látott idegen. Ám az elkerülhetetlen találkozások során kiderítették, hogy ki kicsoda, s hogy mióta él a faluban. Végül oda lyukadtak ki, hogy réges-rég ismerik – vagy épp utálják – egymást. A kereszthajó egyik sarkában üttött tanyát az a spanyol orvos, akinek annak idején megengedte a helyi hatóság, hogy diplomája érvényesíttetése nélkül is praktizálhat. Nagy tisztelet övezte, mert vonzó makacssággal kezelte a betegeit – ha az eset megkívánta, nem volt rest egész éjjel virrasztani –, és mérsékelt díjakat számított fel. Tudta, mit jelent az orvos felelőssége és méltósága. E mindig jól öltözött férfiúnak volt egy elegáns mozdulata: beszéd közben három ujjal fogta a cigarettáját, mintha épp megkínálná vele a partnerét. Az a három ujjbegye persze aranylott a nikotintól.

Doña Ernestina férje ritkán szólalt meg, akkor is csak

azt sorolta, hogy milyen minőségű fát használtak a templomhoz, meg hogy milyen kézi- és durvább munkák – lépcsők, állványok – láthatók ott, hiszen a faragás meg az intarzia nem nagyon érdekelte. Olyankor szóba hozta a műhelyében használt szerszámokat meg fákat, amelyek azóta bizonyára elszabadultak a helyükről, s a drótkerítések fölött messzire úsztak, vagy pedig a ládákból roszdásodnak. Ezekről a témákról fecsegett a feleségével, s ha a nagy szomorúság miatt nem törődött volna oly sokat magával, részletesebben is elmesélte volna, hogy mit is jelent neki mindaz.

Az állomásfőnök felesége már nem volt olyan békés természet, mint doña Ernestina: egyre csak lógatta az orrát, mintha éppenséggel az nyomta volna a lelkét, hogy a férj miatt öntötte el őket az ár, s most nem találja a módját, hogyan adja tudtúl a dolgot. Általában az asszonyokon volt nagyobb teher. Mint mindig, most is nekik kellett elvégezniük minden házimunkát, épp csak kényelmetlenebb körülmények közt, egyszersmind meg kellett felelniük a férjük kívánalmainak is, akik bizony nem vették figyelembe, hogy hol vannak, s egyáltalán semmire sem voltak tekintettel.

Aggasztóan apadni kezdett az élelmiszer, már egészen kis adagokat porcióztak, s a nedvesség is ártott a készletnek: sejtteni lehetett, hogy nem sokáig tart. Már leölték a szomszéd földekről kapott marhákat s csaknem valamennyi lovat is.

– Fogytán van az élelem – kockáztatta meg valaki a kijelentést. – Egykettőre a kutyák kerülnek terítékre.

– Előbb falnak fel azok bennünket.

Az emberek szinte már megszokásból is ki-kimerészkedtek a templomból, és Felipe Arana felé tekingettek, noha jól tudták, hogy abból a nyomorúságos faluból bizony nem érkezhettek semmiféle segítség. De hát honnan, ha nem onnan? Talán Jagüel Viejából? Az meg huszonöt mérföldnyire volt. Végül mindig levették a tekintetüket a sáros utakról meg a falut elborító tőről, s inkább a még mindig haragos égboltot kémlelték. A templomtól balra, az elöntött falu irányában volt a vakolatlan téglafalal bekerített temető. Magasan kiemelkedtek a kripták ormai, akárcsak a hajszálpontosan egyforma angyalok. A templomból azt is jól látták, hogy a vízben úsznak a keresztek.

Az állomásfőnök kizökkenthetetlenül magával volt elfoglalva. Minduntalan fejfájás gyötörte, olyankor órákon át csak feküdt, s borogatta a szemét, a homlokát. Amikor ellenben nem kínoztta a nyavalyája, kiment a szabadba, még ha szemerkélt is az eső, s elnézte a vízben álló, széles határt, meg szívta a friss levegőt. Ám nem időzhetett sokáig odakint, mert jobbra csak átmenetileg csendesedett el az eső, a kutyák pedig nyomban ott termettek, ha valaki megjelent a kapuban, s vadul, könyörgően ráakaszkodtak a sáros lábukkal. Két napja már levágtak a kedvükért egy lovat, s csak úgy aprítatlanul odavetettek eléjük néhány jókora darabot, amit aztán tülekedve, egymást harapdálva felfalt a kutyahad.

Egyre bajosabb volt kinyitni a kapukat, hisz az éhség és a cudar idő szorításában minden eb konokul befelé igyekezett. Már felzabálták a lovak csontját, bőrét, sőt a kutyatemeket is, pedig a társaikhoz sokáig nem nyúltak. Ugattak, vonítottak, s oly kétségbeesetten kaparták a véressé dagasztott sarat, mintha odarejtenek volna valami zsákmányt, s

nem emlékeznének, hova. Amikor pedig a templom körül köröztek, kavargó falkában, némán haladtak, s lovaspályának beillő, sima sárral fedett úttá tiporták a földet.

Ekkor Demetrio atya benézett a templomhajókba, s ott körbefogta a tömeg: talán csodát vártak vagy reménykeltő híreket. Ő is bűnösnek érezte magát, amiért semmivel sem tudott segíteni a sok nyomorulton, mondani sem tudott mit mondani nekik, amint ahhoz sem volt bátorsága, hogy a hit erejére hivatkozzék abban a nagy megpróbáltatásban.

– Hosszabb volt ennél az özönvíz, hisz az negyven napig tartott – mondta.

Angel, a bolond, aki az öreg pap minden szavát mohón leste, erre szokatlan hevességgel felcsattant:

– Negyven nap és negyven éjjel esett, míg el nem törölt az Úr minden bűnöst a föld színéről.

– Negyven nap! – ismételte doña Ernestina. – Mi a tizenkettediknél tartunk. Jaj nekünk, ha ez is olyan özönvíz!

– Biztosan nem ok nélkül van így – felelte a pap. – Vegye csak ki azt a gyereket a padból! Bemocskolja, tönkreteszi az egész templomot.

– Atyám, maga szerint Isten büntetesként küldte ezt ránk?

– Még a gyertyákat is ellopták az oltárról. Nézze csak: ez az oltárra való.

– Valamivel csak kell világítanunk. Itt szinte még nappal sem látni.

– A nedvesség tönkreteszi a gyufát.

– Nedves ruhában járunk.

– Arra bezzeg jó a gyufa, hogy dohányozzanak, és berondítsák mindenfélével a templomot.

– Nincs mivel világítanunk éjszaka.

– Éjszaka aludni kell, s nem olyan patáliát csapni, mint maguk szokták; ez nem keresztényhez, hanem disznóhoz illő viselkedés.

– Ha nem segít rajtunk, megőrülünk ezektől az óbégató gyerekektől meg a vonító kutyáktól.

– Minden áldott éjszaka megbetegszik egy gyerek. Láthatja, atyám, hogy élünk itt.

– Minek jöttek be ide? Ez Isten háza. Nézzék csak a padlót... Ételhulladékon járunk...

– Az csak egy csont.

– Még a krumplihéjat sem dobták ki.

– Demetrio atya, nem volna egy kis szesze? Rafaelának görcsöl a hasa.

– Mutassák meg az orvosnak.

Don Pedro is ott volt a pap nyomában, de szóra sem méltatta a kérdezősködőket, komolykodó ábrázatával csak önnön fontosságát fitogtatta. Csődült köréjük a nép, félő volt, hogy nekik esnek.

– Atyám, tegyen már valamit értünk! – kiáltotta oda egy öregasszony.

– Ő a bűnös, ő a bűnös, ő a bűnös! – vágott közbe a bolond. – Miatta büntet bennünket az Isten.

Erre megrettent Demetrio atya; rászegte a szemét a fiúra – az ő tekintete korántsem volt olyan szűrős, olyan magabiztos, mint a támadó –, majd erősen összekulcsolta a kezét. Egyszeriben csend lett, s mindenki a pap mellé húzódott, mintha az halálos sebet kapott volna. Ám senki sem kelt a védelmére, ahogy senki sem húzta el onnan a bolondot se.

– Isten bocsásson meg neked, hisz bolond vagy! – S ke-

resztet vetett rá a pap úgy, hogy a keze szinte súrolta a leány arcát.

– Az Egyház és az Evangélium ellen vétkezett – folytatta Angel, s most ő hányt keresztet a papra. Erre Demetrio atya is szórni kezdte újra a keresztet, úgyhogy a sebes mozdulatokból és a nagy buzgalomból ítélve azon iparkodott mindkét férfi, hogy a másikra sújtsjon le ott helyben az Isten.

– Eljő a nap, midőn az Úr haragja rémisztően megmutatkozik.

– Ki innen, ki innen ezzel a Sátánnal! Ki innen ezzel az átkozott bolonddal!

– Fogaikat csikorgatják majd az eltévelyedettek, s megfizetnek értük és híveikért is a tisztátalan papok.

Demetrio atya ekkor latinul folytatta az ördögűzést, miközben ügyel-bajjal hátrálni kezdett. Ám sokan mögé álltak, s nem engedték elmenekülni.

– Megszállta a Sátán, a Sátán ezt a gaz eretneket!

– Biztos nem ok nélkül mondja – kiáltott egy női hang a templomhajó egyik szárnyából.

– Kiűzött volna ez bennünket is, mint a kutyákat.

– Eldugta a gyertyákat, hogy itt pusztuljunk el a sötétben.

– Tegnap mindannyiunkat megátkozott, mert beszabaldultak a gyerekek a szobájába.

– Ott rejtegeti az élelmét.

– Mit beszélsz, te szerencsétlen? – hörögte Demetrio atya, rávetette magát az elnémult bolondra, s villon ragadvan így szólt:

– *Vade retro!*

Akárha kicserélték volna a bolondot. Sima bohóccal, tágra nyílt szemmel felzokogott, de nem folyt a könnye, egyre csak a papot bámulta dermedten, miközben az vöröslő, verejtékező arccal latin szavakat mormolt. Nem engedte el a bolondot, s ahogy körbelesett, látta, hogy senki sincs mellette, egyedül áll ama csűrhe között. Valaki közben felmászott a kórusra és füttyentett egyet, s az olyan élesen harsant föl a templomban, akár egy vipera sziszegése. Egy másik férfi tölcserít formált a tenyeréből, s azon fújt nagy erővel valami fűsiketítő hangot. Sírtak-ríttak az asszonyok, a gyerekek; mindenki egyszerre jártatta a száját, a nagy láрма hallatán pedig a kutyák is rázendítettek panaszos vonításukra. Ki szidta, ki védte Demetrio atyát.

Csak don Pedro állt ott szenttelenül, mozdulatlanul és némán, mintha fogalma sem volna, mit kellene tennie a szokatlan helyzetben. Visszhangzottak a boltívek és a falak, s amint visszaverődtek a zajok, úgy hullottak alá az újonnan támadt ricsajokra, mint az egymásra omló hullámok a tengerparton. Don Pedro kivezette a papot a karjánál fogva a sekrestyébe. Az emberek egymás szavába vágtak, most a bolondot hibáztatták, az meg olyan képet vágott az öregasszony oltalmazó karjában, mint aki teljesen elfelejtette, mit is mondott. A nagyanyó a fejét simogatta, s ezt ordította: – Hagyják már, hagyják már békén! Azt nem ő mondta, sugallatra beszélt!

Néhány pillanatig csak nézett egymásra a sok menekült, mintha végre kielégítő magyarázatot kaptak volna az iménti csetepatéra; néhány paddal odébb még mindig mozdulatlanul feküdt az állomásfőnök, hidegvizes borogatás volt a homlokán, a szemén, időnként megnedvesítette a törülközőjét a földön álló korsóban.

Történt pedig, hogy amikor néhányan kimentek, hogy lecsillapítsák a kutyákat, egy óvatlan pillanatban beszabaldult a falka, s pokoli kéjjel átgázolt a padokon, batyukon,

embereken. Mire sikerült bezárni a kaput, egytől egyig bent voltak. Gazdájukat keresve, üvöltve nyargaltak a templomban. Átugrálták az akadályokat, s nyílsebesen áthúzták a takaróval, lepedővel elfüggönyözött fülkéken. Még az iméni csődületnél is nagyobb kavargás támadt. Az emberek rugdosni kezdték a kutyákat, de azok, akár ismerték a támadókat, akár nem, szófogadóan lefeküdtek eléjük. Nyalogatták a gyerekek arcát, és persze mindent besaraztak. Amelyik nem akadt rá a gazdájára, meglapult egy pad alatt, vagy behúzódott az állványok és a ládák mögé, vagy épp a gyóntatószékbe tört be, de egy pillanat múlva már ismét kint vágta magát. Ha bottal vagy hajigálással igyekeztek megszabadulni a kutyáktól, azok rájuk viczorogtak, s bizonyára haraptak is volna, ha nem hagy fel a nép a háborúzással. Aztán egy-kettőre önfeledt örömben csapott át az ellenségeskedés, és ismét ujjongott a kutyahad. Feketlen mohósággal szaglászta, nyalták-falták a fazekakat, kerülgették a bőröndöket, kosarakat, végül neki is lódultak, és nem volt senki, aki megfékezte volna őket.

Alkonyodott. A gyér fény beszűrődött az ablakokon, sápadtan csillogott a sok arany meg színes kő a szobrokon. Mindenféle füst és gőz keringett a sötétlő, hatalmas ívek körül. S olyan szurtos, szürke felhőbe burkolta, mint amilyen a mezőket szokta betéríteni. Oly sűrű volt ott a levegő, hogy szinte vibrált a megvilágított tárgyak körvonala. A főoltáron, a feszület mellett két gyertya égett, amit állandóan cserélni kellett, mert sorra ellopták őket, még mielőtt végigéghettek volna. Nem hagyták kihunyni a lángot se éjjel, se nappal: néma engesztelésnek szánták, hogy szűnjön már az eső. Tompa moraj töltötte be a templomot, s mindenüvé beette magát az átázott, mind nyugtalanabb falca szaga. Oly erős volt a bűzük, hogy az végül is minden más csípős, szúrós szagot elnyomott, s hányingert keltett. Egy-egy percre sűrű, síri csend honolt. Ám aztán – akár egy széles, sötét hullám – felmorajlott a nép: susogtak bánatos hangok, peregetek az imák, sorjázta a hihetetlen történetek. Bántotta őket a papot ért sérelem, reménykedtek, hogy hamarosan látják, s akkor a bolond nevében bocsánatot kérnek tőle. Sokan félték, hogy még belehal a bánatba az idős ember, de fogalmuk sem volt, hova rejtőzött el.

A kívül rekedt kutyák egyfolytában ugattak, csapatostul keringtek a templom körül, s a lábukkal, orrukkal dörszölték a falat s az ajtókat.

– Ki kell verni innen vagy el kell pusztítani ezeket a dögöket.

– Ugyan, inkább be kell engednünk a többi. Tíz napja áznak kint az esőben.

Végül is kinyitották a kapukat, s beengedték őket.

Mindenki meghökkenésére egyszerre csak látják, hogy – búsan, öregesen – megy felfelé a kóruslépcsőn az idős papjuk. Felérve, néhány percig mozdulatlanul állt; aztán letérdelt, és imádkozott. Minden szempár kíváncsian és tisztelettel követte; sőt rokonszenvvel. Az öreg hirtelen ott termett az orgona billentyűinél, s egyszerre csak felcsendült a templomban egy bűgő, lebegő dallam, csupa komor, kavargó hang, mely aztán mind tisztábban és magasabban szólt, szinte misztikusan szárnyalt, végül elérkezett a hangszer és az emberi fül legfelső határához. Sosem zengett még ott muzsika úgy, mint akkor, a zenész mennyei lány éneket szólaltatott meg az ujjával, s úgy rögtönözte, ahogy a sére-

lem és a megbocsátás érzései csapongtak a lelkében. Az a zene megtisztított mindent, amit a szentségtörő bolond be-mocskolt a szavával: a szobrokat, falakat, oszlopokat, az ablakok festett képeit, akárcsak a szíveket és más efféle dolgokat. Az a zene balzsamként befedett ott minden tárgyat és élőlényt, megtisztította a teret megannyi szennytől és bűntől, s az esti homályban leheletfinom, éltető hámat vont a megkeményedett, elerőtlenedett világra.

Aztán elsötétült minden, épp csak a főoltárnál tört át a homályon a gyertyák reszkető fénye; s ahogy elhalt az orgonaszó, ismét sűrű, nyirkos, komor csend lett a templomban. Már alig látszottak az ablakokra festett képek, amelyekken ama vendégszerető szent élete elevenedett meg, kint pedig hevesen rákezdt az eső.

Így szólt egy halk női hang egy másik asszonyhoz:

– Lázás ez az Ernesto; csak úgy süt a homloka. Megnézné a pulzusát?

Az asszony odament a fiúhoz, aki a hátán feküdt egy takarón, s megfogta a homlokát. Odaszólt valaki a távolból:

– Mártsd bele ezt a törülközőt az esővízbe, aztán siess vissza!

– Hol fáj? – kérdezte az asszony komótosan a gyereket.

– Itt – válaszolt a fiú, s a torkára mutatott.

Odalépett doña Ernestina:

– Nincs egy kis aromás ecete?

– Az meg minek?

– Hát kellene.

– Nincs nekem semmilyen gyógyszerem. Rózsamézem van, ha kér.

– Senki sem hozott gyógyszert magával. Én is csak egy üveg jódot tettem be hamarjában.

– Én meg egy üveg szirupot. Odaadjam?

Fülkéről fülkére járt az orvos, sápadtan, idegesen átbujkált a függönyök alatt, és megvizsgálta a gyerekeket. Semmilyen kérdésre nem válaszolt. Csak úgy magának dünnyögte: – Nincs nálam semmi, nincs nálam semmi. Elképesztő. – Aztán meg leült egy mellékkoltár lépcsőjére, s a kezébe tette az arcát. Ha hívták az asszonyok, suttogva ismételtette: – Már voltam ott, már voltam – de fel nem nézett volna. A nyakát fogdosta, mintha kínozná valami. Aztán a sekrestyének vette az irányt, s amint utat tört az emberek közt, ahogy imént a papot, most őt hibáztatta minden bajért a susmogó tömeg. Odahívta don Anicetót, a kezébe nyomott egy megírt receptet, s megkérte, hogy sietősen lovagoljon át Jagüel Viejóba. A Largon már nem lehetett átkelni, így Felipe Aránaba semmiképp sem juthatott volna el. Jagüel Viejo mindössze egy állomásból és néhány házból állt.

Beszélgetés hangzott fentről, a kórusról. Több férfi is felköltözött oda, hogy több hely maradjon lent, a hajókban. Vörösösen lobogott az engesztelésül gyújtott két gyertya, a többi meg fekvő emberekre és elterült kutyákra vetett itt is, ott is némi fényt. Hihetetlen hőség volt. A félhomályban lévő viaszfigurák olyan hatást keltettek, mint ha pislognának, s lázban égne az arcuk. A mindent beborító nyirkosság úgy csillogott a főoltáron lévő Krisztus testén, mintha az éppenséggel ázna a nedvességben, ahogy a víz az orcájáról szívárgó vérről együtt csurgott lefelé a vállára, mellére, fénylő oldalára, beesett hasára, s onnan tovább le a combjára, egészen a lábáig. Fojtogató volt a levegő; fel-felizzott élénken a sok parázsló cigaretta, aztán is-

mét elhalványodott. Lázás zihálásnak tűnt az öregek és a gyerekek nehéz lélegzése. Bár nemigen vesztette el senki az önuralmát, az éjszakák sokkal cudarabbul, végtelenül lassabban és magányosabban teltek, mint a nappalok.

Így múlt el az éjszaka. Alábbhagyott az eső.

A magyarok – María és Bronislao – nem hunyták le a szemüket: ott feküdt közöttük a kislányuk. Akkortájt lehelt ki a lelkét, amikor a tömeg a pappal és a bolonddal csetepatézott. Anyja azért időnként beletöltött a kis szájba még egy-egy kanálka túlcukrozott teát. Nem beszélt a házaspár, összebújtak, s maguk közé rejtették a csecsemőt. Bebugyolálta az anyja egy takaróba, s egész éjjel szótlánul virrasztottak mellette. Később nagy nyugtalanság támadt, de nem hangzott el hangos szó. Izgatottan sűrögtek-forogtak férfiak, nők egyaránt.

Reggelre meghalt két csecsemő. Ugyanaznap temették el – nem messze a gyerekektől – az orvost is. A főoltár mögött találtak rá: ott feküdt elterülve, kezében a szikével, amit úgy szorított az ujjá közt, mint valami véres cigarettát.

Mindannyiukat a templom közelébe temették, oda, ahol a kutyák már kikaparták a földet, s elrejtették az ételmaradékot. Egy méter mélységben szinte száraz volt a talaj. Kopsoró nélkül tették őket a sírba; a picinyeket mindennapi ruháskáikkal takarták le.

Feltűnt Demetrio atya a szószéken. Az elgyötört nép vég nélküli dorgálásra vagy vigasztalásra számított prédikáció gyanánt.

– Gyermekeim! Végsőkgig próbára tesz bennünket az Isten.

Mindössze ennyit mondott, majd kezébe temette az arcát. Zokogott. Az állványokkal zsúfolt sarokból merev, de lány tekintettel bámulta Angel a papot. Beszélt volna, de csak zavaros – talán becsmérlő – szavakat tudott motyogni. Az öregasszony gépiesen ezt hajtogatta: – Fog az beszélni, ha egyszer beszélnie kell. – De a bolond csupán az alsó állkapcsát rángatta, mintha Demetrio atya valósággal megbabonázta volna a szószékről, ahol még mindig eltakart arccal állt. Aztán egyszerre csak megindult tétován lefelé a pap. Az emberek sugdosnak; a zsebkendőjükbe s a kezükbe fojtották a feltoluló szavakat és zokogást. Ide-oda cikáztak, szüntelenül szaglászta a kutyák. S ahogy jött lefelé Demetrio atya a szószéklépcsőn, elhaló hangon így könyörgött a néphez:

– Gyermekeim! Ki kell üznünk a templomból a kutyákat. Isten büntetése ez, amiért ismét meggyaláztuk az Ő házáat.

Megrökönyödve tekingettek egymásra az emberek. Hisz ott voltak a friss sírok, még néhány órája se volt, hogy eltemették a gyerekeket. Megborzongtak az asszonyok. A kölykök gyorsan elcsípték a kutyájukat vagy akármelyik közelben lévő jószágot, nehogy kidobják őket. A magyarok még mindig ugyanazon a helyen, ugyanabban a helyzetben voltak: némán ültek. Kurtán válaszoltak, ha kérdeztek tőlük valamit, de még senki sem vette észre, hogy nincs ott az anya karján a kislány.

Oly vontatottan telt az a nap, mintha egy végtelenül lassan kihunyó fényforrás lett volna. Az éjszaka beálltával felkiáltott a bolond fiú nagyanyja:

– Jövendőlni akar, jövendőlni!

Angel eltökélten nekiindult, s a kezénél fogva vonszolta

magával a nagymamát. Sehoggy sem tudtak eljutni a szószéklépcsőhöz.

– Jehova átká sújtson le a bűnösökre! – szólalt meg a leány, s kislány ajkáról úgy ömlöttek a szavak, mint valami epés nyál. Ám a főoltár elé érve megpillantotta a papot – éppen az imádkozásból állt fel – s bizony kövé dermedt.

– Mindjárt beszél, mindjárt! – rikoltotta az öregasszony, s most ő cibálta a kezénél fogva megbénult, megrettent unokáját.

A kutyák szüntelenül kajtattak, már bejárták a templomot, a lépcsőket, a sekrestyét és a belső termeket is.

Az az éjszaka is eltelt.

Másnap kora hajnalban kiálltak a férfiak a templom elé, s Felipe Arana meg Jagüel Viejo felé tekingettek, hátha jön már segítség. Mindannyian jól tudták, hogy csakis lovon lehet az utat megjárni. De talán visszaér már don Aniceto az injekciókkal, a gyógyszerekkel, ha egyáltalán megkapta őket. A mind nagyobbra duzzadó tavak fölött csupán egy-két kósza madár meg néhány sirály repkedett az égen, azok is a távolban, a víz alatt álló fák közelében. A látóhatár végpontjai közt magasan húztak el a sirályok a templom fölött.

Vagy ötven kutya vette körül a még mindig mozdulatlanul ülő magyar házaspárt. Nem álltak fel, nem szóltak, csak a pusztá lábukkal igyekeztek elűzni onnan az ebeket. A kutyák az első mozdulatra hátrébb vonultak, de aztán csendben, előreszegezett fejjel, nyomban visszaosontak. Ott volt a baptyu a férfi és az asszony közt, egész kidomborodott már, hisz minden takarójukat rátették. Így igyekeztek elrejtetni a kislányuk holttestét, nehogy úgy temessék el, mint a többi kis halottat.

Egyszeriben tisztulni kezdett az ég, s mintha keleten, a látóhatár mentén feltűnedezett volna egy kéklő sáv is, ami az özőnvíz végét jelenthette. S minthogy lélegzetvételhez jutottak, eltemették a gyerekeket, akárcsak azt a három felnőttest – köztük doña Ernestinát –, aki előző éjszaka halt meg. A pap végigmondta az imákat, aztán belépett a templomba, s ami csak útjába akadt, mindent meghintett szenteltvízzel, mintha még folytatná az imént bevégzett szertartást. Mikor a végére ért, minden szem Felipe Arana és a víz alatt álló General Estévez házaira szegeződött, aztán a távoli Jagüel Viejo felé is kémlelgetett. Egy teremtett lelket sem láttak. Csak sirályokot, azok is magasan húztak fölöttük. A tisztuló égbolt mind több reménnyel töltötte el őket.

– Meghallgat bennünket az Úr – mondta a pap azután, hogy körbejárta a templomot a szenteltvíztartóval, s kilépett a kapun. – Nem fog már esni. Amott láthatóan tisztul az ég.

– De az csak a keleti oldal, atyám.

– Délen meg nyugaton még mindig sötétlenek a viharfelhők.

– Három nappal ezelőtt is pont így nézett ki.

Mindenki visszament a templomba. Sokan bent is maradtak a gyermekek mellett: ahogy tudták, gyámolították őket, s tartották bennük a lelket. Bronislao és María két napja meg se moccant a kutyák gyűrűjében. Szaglolt már – a szokásosnál is áthatóbban – az oszlásnak indult test. A tekintetek most a papot követték, aki a főoltár felé tartott, hogy fennhangon imádkozzék. Égtek még a gyertyák, s át-sűrődött a festett ablakokon – erősebben, mint bármikor – a tompa délutáni fény. Egyszerre csak berohant egy leány, s önfeledt boldogsággal kiáltotta:

– Szivárvány! Szivárvány! Elállt az eső!

Kitódult a nép a templomból, majd a pap is utánuk eredt tántorgó, de erőteljes léptekkel. Bámulta az eget, hogy lásson még valamit a szivárványból.

– Ott ni, ott! Látjátok?

Senki sem látott semmit. Tétován hallgattak, s inkább valamilyen csodában reménykedtek, mintsem egy távoli, hihető jelben. Sokáig nem mozdultak, de senki sem mert ellentmondani a délibábot kergető papnak. Száradtak a templomfalak. Már csak vé-

konyan csordogált a víz a magas vízköpőből. Dél felől azonban hirtelen megdőrdült a távolban az ég alja, s végig-görgött a hangja az egész mennybolt szélességében.

– Csodát tesz velünk az Isten, megment, nem hagy így elveszni bennünket.

Aztán a tompán szürkélő fellegekből élesen kiválva hamar felzengett egy újabb, hatalmas mennydörgés, melynek csak erősítette a hangját a sok árnyék és víz. Beborult az ég – hiszen alkonyodott –, aztán már zuhogott is az égre emelt arcokra nagy cseppekben az eső, pontosan úgy, ahogy háromhavi aszály után először kezdett rá.

FORDÍTOTTA SCHOLZ LÁSZLÓ

Hanuszek Jóska

avagy NA, BÖZSI! MOST MÁR SÖPÖRHET!

VEKERDY TAMÁS

Mi lehetett a mentség arra, hogy Hanuszek Jóska csak kertész, apja csak kárpitos volt?

Hanuszek Jóska ügyes ember volt – Bözsi¹ is szívesen látta, ha elromlott a szőlőprés, vagy nyikorogni kezdett (mert megvetemedett) a nagykapu. A szemetet úgy tudta komposztálni, a fáskamrát – s a *rumpelkammert* – pedig úgy tudta rendbe tenni, hogy nem csak rend lett a hátsóudvarban s a kamorákban, hanem valamiféle – jól kezelhető, szeretetteli – szépség áradt szét mindeme helyen, utána ott jó volt időzni, öröm dolgoztatni. Kézhez állott minden. Ide egy kis szöveget vert – a kislevelesnek –, amott kiékelte a rönköt – amin az aprófát hasogatták –, már nem billegett; megmélyítette – de lejtősen az utca felé – a komposztos gödröt (minden, ami nehezebb volt, odagurult a fal mellé, s emitt hamarosan porhanyós, finom humusz képződött); a fát egészen magasra halmozta, a mennyezet alá, de oda fel szilárd kis lépcső vezetett – ugyan csak fából rakottan –, viszont a mindig zsúfolt fásszínben egyszerre rengeteg hely lett. A *rumpelkammer* vasai, fémei egy helyre kerültek – négy keskeny, ügyes *polcz* keletkezett – és még külön a kannák; apró kis *ujjak* fogták a letámasztott szerszámok nyelét – így sosem dőltek el; félpadlást eskábált a sátor tető alá deszkából – mely csak a helyet fogta –, s az megbírta a kimustrált vaskályhát s a ritkán használt üstöt is, mely itt lent rengeteg helyet foglalt, igen alkalmatlanul lehetett benne megbotlani. Gyertya illetve lámpatartó került a *rumpelkammer*be – ahol is legtöbbször este keres az ember valamit, s dühöng, mert gyertyáját nincs hova tennie, s mindig elfújja az ereszteken átfütyülő – vagy süvítő – szél. Nagyító üveg vette körül a lángot, mely így jól szórt – s védett – fénnel az egész helyet bevilágította.

Hanuszek Jóska feje viszonylag nagy volt, s benne majd' mindig vidám – csak néha szomorú, de akkor nagyon megszorodó s tüstént könnyező – kék szemek.

Maga Bözsi is hosszan elnézte, hogyan tudja Hanuszek Jóska a trágyát is nagy kedvvel – mondhatnám Béla bácsi² szavával, igen: *gusztussal* – kezelni. (Igaz: a disznótrágyát nem szerette, nemtelen dolognak tartotta; de a lovak s marhák alól kialmozott trágyát ahogyan forgatta, érlelte, a Nap felé fordította, kupacolta, prizmákba rakta majd szétterítette, előáztatott földdel leszórta, „megfedte” – ezt órákig el lehetett nézni, s ahogy Béla bácsi mondta: SATOR AREPO TENET.³)

Na de a józsefnapi⁴ társaság előtt vállalni, hogy a csizmás Hanuszek Jóska „az unokatestvérünk” – ez lehetetlen volt. (Így érezte Bözsi.)

És máris kész volt a mentség, a magyarázat: Hanuszek Jóska édesanyja ugyan *nagyapa*⁵ lánya volt, de nem *nagyanyáé*, lévén hogy nagyapa *első*, Török Klárával kötött házasságából származott. Ja, a Török Klára! jó lány volt, szép lány volt, de csak cívislány volt – örökké rettegett a *semmitlen* nagytiszteletű úr – az iskolaigazgató majd árvapénztárnok – mellett az életéért: ilyen semmi munkából majd nem lesz mit enni... Biztosan örült volna, ha megéri, hogy lánya – Jusztina – végül is a Hanuszek kárpitoshoz ment, afféle kétkezi emberhez, aki *csinál is* valamit. – Vagy ezt – mint mások mondják – Körösi Julianna, a mostoha gonoszsága tette, ki elől, mi elől menekülni kellett; és a kárpitos jött a legelébb – kanapét szögecselt a háznál – ez jött a leghamarabb. (Emília – a Török Klára nagyobbik lánya – már régen férjhez ugrott, meg se állt Tokajnagyfalui, csak a Körösi Julianna halála után költöztek vissza Vásárhelyre; a másik két testvér – Karcsi és Marcsi – meg valahová a Bánátba elszegődtek, így hát Jusztina egyedül maradt itt a Török Klára gyerekeiből.) Körösi Julianna csak három gyereket szült, majd' három egymást követő évben – 1837, 38, 40 – s már az első szüléskor – Terézke született, nehezen – 32 éves volt. S meghalt: 45 évesen, 1849-ben. Fia, nagyapám akkor 11 éves volt. Okos és kemény erdélyi nő volt Körösi Julianna, ferde szemű székely, lehet, hogy nem szerették a mostohagyerekei. (Azt mondják, két fejjel volt magasabb férjénél, ki oly pici volt, hogy nem látszott ki a szószékből, a pulpitus megőll, sámlit kellett betenni; Ila néném szerint ezért is hagyta ott nagyapó – az én dédnagyapám – a papi pályát.) Dédnagyapám, ki ekkor – dédnagyanyám halálakor – 58 éves volt (Széchenyivel egy évben, 1791-ben született), még 18 évig élt s nevelte gyerekeit. (1867-ben, a kiegyezés évében halt meg, 76 évesen.)

nyű volt behatolni). Ezt az ajtót is remekül lehetett hajtogatni, s a széles ajtóköz – védett, sötét búvóhely.

A szobák közül a szalon volt a legnagyobb – hatalmas, hatszor nyolcméteres perzsaszőnyeggel, mely még bőven hagyott padlóperemet.

Itt üldögéltek – fehér, gömbfejú szöggel szögelt, selyemmel kárpitozott bútorokon – a vendégek. (Szék, karosszék, puff és kanapé.)

Hanuszek Jóska ragyogó, tiszta csizmában – a *templomjáróban* – jelent meg József-napon (hol őt is atyai köszöntés várta) – de Bözsi szerint ez a csizma (és maga Hanuszek Jóska is) *trágyaszagú volt, szégyellnivaló, szégyen*; nem illett a szalonba. Bözsi nem értette, hogy Jóska miért nem húz cügos cipőt, és miért nem jön pantallóban, hogy *legalább ezzel ne ríjon ki az emberek közül! És ez a mi rokonunk! és ő is József! Micsoda szégyen!*

Hanuszek Jóskán nyakkendőtlén fehér ing volt, fekete kabát (alatta mellénnyel), fekete kalap. A legjobb ruháját vette fel – és nem akart *uraskodni*. Nem akart tolakodni – és talán nem is akart törekedni – fölfele; megbecsült ember volt kertészi munkájával, facsemetéivel, palántáival és jó minőségű magvaival a cívisek között.

Hogy milyen *botrány* Hanuszek Jóska megjelenése ebben az úri házban, azt Bözsi azzal akarta jelezni, hogy mindenütt Hanuszek Jóska nyomában járt – ahogy körbement a szalonban a vendégek között, kezelni, köszönni, meghajolni, bemutatkozni –, és (egyik kezében lapáttal, másikkban kissöprűvel) söprögetett. Söprögette a piszkot – ami Hanuszek Jóska ragyogó csizmájáról *nem hullott le*. De a csizma csak *piszkos*, a paraszt csak *büdös* lehet.

Bözsi – néhány évvel később – már *permetezett* is. Gumilabdácska-fújtatóval 4711-es kölnivizet spricelt szét, kékes színű kerek ólomkristály üvegcséből. (A labdácskát gumicső kötötte össze a parafadugóba illesztett ezüst csőszerkezettel és szívófejjel; a labdácskát és a csövet finom sötétkék selyem háló borította, mely a labda alatt sűrű bojtban végződött.)

Istenem. Permetezett. Sok ember volt – légfrissítés. De Bözsi egy idő után a permetezővel is úgy kezdett járnival (a köszöntők után) Hanuszek Jóska nyomában, mint (a köszöntők előtt) a lapáttal és a kisseprűvel. Vagy: a közelben ült le, nagyokat sóhajtozott, és időnként – Jóska fele – permetezett.

Ez már tűrhetetlen – vélte Béla bátyám, és 1904. március 19-ének estéjén figyelmeztette Bözsit, hogy ilyet soha többet ne tegyen.

Még egyszer beszélt vele másnap délután.

Bözsi durcás arcot vágott, sírt – és süteménnyel kínálta Béla bátyámat.

Béla megvigasztalta. Megveregette a kezét, Bözsi elkapta Béla kezét és simogatni kezdte, mondván, hogy csak ő (csak Béla) érti meg őt (Bözsit); hogy ő ezt csak jóakarattal, és a család iránti szeretetből teszi – és ha hibázott, ő nem akarta, *de ez az undok Hanuszek Jóska...*

Ezerkilencszázöt március 19-e esővel érkezett. Kora hajnaltól szemerkélt az eső. Ebben az évben – mint 1944-ben is – március 19-e *vasárnapra* esett. Az Oldalkosár utca⁶ különösen nagy József-napra készült... Bár nagyapámat időnként már a tolószékhez kötötte lábainak – rejtélyes eredetű – időszakos bénulása. És a háttérben a bankban kipattant sikkasztási botrány fájdalmai... Nagyapámat nem érte ugyan vád, de felelősséggel tartozott, mint a bank igazgatója – a hosszú, nagy kert Fő utca felé lenyúló végét el kellett adni... És a családon is átsuhantak a gyanú árnyékai... Talán épp ezért. Meg hogy vasárnap volt. A gyerekek és nagyanyám feledtető, nagy József-napot akartak (nagyapám a 67. évében volt) – úgy, mint valamikor régen.

A szemerkélő eső feláztatta a kertet. A belvárosi járdák már nem voltak sárosak – téglaborítású piros-sárga járdák voltak – de az úttestek csak durván voltak lekövezve. Kicsit kijebb meg még bizony cuppogott a sár úgy délutánra, már ilyen kis esőtől is.

Fél öt körül érkezni kezdtek az első vendégek. Az esős, borongós, felhős időben – lassan a köd is újra a városra telepedett, vagyis inkább újra bekúszott a városba a Hód-tó környékéről, ahová hajnalban szorult vissza – korán sötétedett.

Bözsi nézte a cipőket, nedves rongyot rugdosott a belépők lába alá – hogy a vas, a drót és a lószőr meg sertéssörte lábtörlő után még abban is törüljék meg a talpakat, szegélyeket. A fiúk – apám, Béla és Sándor – már ezen is bosszankodtak.

Apám egy ízben kivitte a rongyot a konyhába, és ott a felmosóvödörbe dobta. Bözsi megkereste és visszahozta. Béla legyintett:

– Hagyja!

Hanuszek Jóska ragyogóra pucolt csizmája alá is odarúgta Bözsi a rongyot, miközben fújtatott, sóhajtozott. Hanuszek Jóska – éppen az eső (és Bözsi) miatt – fiákeren érkezett. Ez úgyszólván példátlan eset volt Hanuszek Jóska életében. A fiáker a kapu előtt állt meg, Jóska csak a téglákra lépett, csizmájának még a talpa is tökéletesen ledörgölt, száraz és makulátlan volt. Ijedten nézett az immár sáros, nedves rongyra és – példátlan lázadás – hiába rugdosta nemcsak elébe, hanem úgyszólván a talpa alá Bözsi kétszer is, mindkét-szer átlépte, és csizmáját ebbe már nem törülte meg (joggal félve, hogy besározódik).

Talán ez bosszantotta fel a szokásosnál is jobban Bözsit.

Mivel a hosszú nyeles kisseprű nem volt kéznél – csak a rövid nyelvű *kabátseprő* volt itt a gangon, a fogasra akasztva – és hajolgatni hosszú ruhájában – szép válltöméssel – mégsem akart, kifutott a *hátsó* gangon át a konyhába.

Béla bátyám azonban után ment.

– Bözsi! – mondta, és felhúzta szemöldökét.

Bözsi csapkodott egy kicsit – a zöldes deszkával és a légycsapóval, közben majdnem levert egy ötliteres szilvás üveget, melyből a finom szilvabefőtt került be üvegbetétes ezüsttálkában, piskótával, de öreg-Erzsók elkapta, halk – Kisasszony! – sikkantással, aztán bájosan megjelent a szobaajtóban a nagy, gyékényperemű fatál-cával, rajta a sok kicsi tányér, kiskanál és finom, üveg dugós metszett üvegcsében mazsolával felfőzött puncs – rum –, az urak (vagy a szégyentelenebb hölgyek) számára, a befőttet *fölönteni*.

Bözsi mindenkit körbekínált – mindenki vett vagy kapott –, de kétszer kellett fordulni, és így maradt ki Hanuszek Jóska, szinte észrevétlenül, azaz anélkül, hogy Bözsi feltűnően kihagyta volna. Épp *előtte* fogyott el – kevesbedett meg –, Bözsi kiszaladt, s visszatérve *utána* kezdte kínálni, Bauer Böskénél. Ez még csak rendben lett volna – egy hölgy, még ha csak 14 éves is –, de *elfelejtett* visszatérni (hiszen Bauer Böske mellett is egy hölgy ült: Bustya Magdi).

Eltelt 5-6 perc – és mindenki kanalizott, csak Jóska nem, egyenes háttal ült a szék szélén, a nagyapám mellett – ez külön bosszantotta Bözsit –, és úgyszólván mosolygott. Úr Isten! csak nem kezd el mindjárt könnyezni? Ila? vette észre a rémült és merev mosolyt, és a maga befőttjét azonnal Jóska kezébe nyomta – amit az hálásan fogadott –, és kiszaladt Béla bátyámat megkeresni.

Bözsi épp a szendvicseket készült szervírozni – öreg-Erzsók a bort Sanyival akarta beküldeni –, mikor Béla bátyám beparancsolta a konyhából, és Ila meg Jolát rendelte ki („Istenem! – nyöszörögte Bözsi – a karlsbadi lilát mind el fogják törni, lássa meg Béla! mind leejtik!” – de Béla bátyám erre csak ennyit: – Akkor majd maga összesöpri!).

Bözsi is evett befőttet – Futó Dezső bácsi (titokban) *fölöntötte* neki –, és ettől fogva kedélyesen telt az estébe nyúló délután. Égtek a harisnyás lámpák – és égtek a gyertyák; a fiatalok táncolni kezdtek a sarokszobában, Ila zongorázott és Jola hegedült nekik. (Hanuszek Jóska soha nem tekintette magát fiatalnak, mint ahogy Bözsi sem.)

Valamikor fél hét és fél nyolc között lehetett – a vendégek még egyre-egyre érkeztek, és el senki se ment, a gangon, az ebédlőasztalnál az öreg Zsadosy bácsi ült, fiatalok gyűrűjében, Pócsi Miskáról mesélt (ki néki „testi-lelki jó barátja volt”) és két disznóság között csendesen énekelt („ama öreg íneket”, miket még üknagyapja Debrecenből hozott magával). A fiatalság élvezett és kacagott. (Már tudniillik az éppen nem táncoló fiatal *urak*; volt ki végig itt ült, zavarában a lányokat megvetvén, nagy fennsőbbiséggel, volt aki csak két tánc között kukkantott ide. A lányok közül egyedül Bauer Böske mert idejönni, ki szerint *naturalia non sunt disznóság.*)

Mindenütt jó meleg kedv volt – s mind könyörögni kezdtek most Ilának, a sarokszobában, hogy most ő hegedüljön, úgy, ahogy csak ő tud. A kezekben csillogtak a kicsiny fehér- és vörösboros poharak, apró süteményeket ropogtattak – *csillagocskát*, *pénzt* meg *patkót* –, és itt-ott – hová Béla vitt vagy töltött, vagy ahová Sanyi lopott – egy kis francia konyak is előcsillant (a szegedi Élesnél mindig lehetett kapni francia konyakot).

Ila nem kottából, s nem is kotta szerint hegedült, *csak úgy*, nekivadultan *cigányozott*.

Ezt ő nevezte így – ábrándosan, romantikusan, Chopin-módra játszott (csak éppen áttette a nosztalgikus futamokat a hegedűre). – Itt a harisnyás izzót már lejjebb csavarták, éppen csak derengett – fényt is adva csak a gyertyák égtek –, többnyire párocskák álldögáltak, ültek – ahogy a táncból épp kiléptek –, és a dupla ajtó közén (de jók ezek a széles falak!) ketten is csókolózkodtak (persze párosával számítván a kettőt).

Bözsi is bejött lát hallgatni – szerette, ha Ila játszott, előkelőnek hallotta ezt a játékot és büszke volt rá. De gyűlölte, ha Ila cigányozást emlegetett – és most, talán ezt megelőzendő, a körülötte álló nagy csoportnak – Vizeky Bálinthoz intézve szavait – megjegyzéseket tett az olasz vérről, mely Ilában kiüt.

Jól számított, mert a magas, keskeny fejű, sima, szőkés hajú Vizeky – kinek nagyanyja tényleg bárónő volt – egyike volt azon keveseknek, kik nem hallották még Bözsi családi történeteit. (Szegedről jött át, a bankba, dolgozni – de már itt, Hajdú Bertuskával, eljegyezte magát.)

– *Giuliana di Morti* – mondta skandalva Bözsi –, az olasz bárónő, a Halálos Julianna, őerte hetvenhét férfi lett gyilkos és öngyilkos, és végül is dédnagyapánk szöktette el...

– Az! – mondta a hegedű mellől kiszólva Ila – a dalmát cigánylány; jól mondja Bözsi!, azért tudok ilyen jól, cigányosan hegedülni! Akkor volt az báró, amikor maga, Bözsikém!

Bözsi sírva fakadt.

– Undok! – mondta. – Hazudik! Maga is látta a levelet, ami *bárónőnek* volt címezve!

– Bözsikém, én is írok magának egy ilyen levelet, pedig nem is vagyok a szeretője!

– Undok! Undok! Közönséges! – kiáltozta Bözsi, és zsebkendőjét tépdésve kirohant a szobából az öregek közé.

Itt Minka néniel kezdett beszélgetni, igen sok süteményt tömött magába izgatottan, majd teát ivott – s végül elpanaszolta Minkának (aki nagyanyámnak nála ifjabb barátnője volt), hogy Ila milyen undokul bánt vele a sarokszobában. (Bözsi és Minka néni az *Új Idők* legfrissebb számáról beszélgettek, és Minka néni időnként olvasta *A Hetet*. Kiss József költészetét mindketten nagyra tartották; *Hideg van, fázom, friss szenet a tűzre, / Gyilkos melegét hadd süsse reám...*) – Minka most Emőd Tamást emlegette, s hogy újabban érdekesek a nagyváradi költők... Végül Bözsi elsírta magát, s Minka faggatózására kivallotta, hogy milyen *úndok ez az Ila*.

Minka örült, hogy Ila ilyen józanul beszélt – de hogy Bözsit vigasztalja, felemlgette az ősök közül a vitathatatlan úriembereket, Bethlen Gábor katonáit, a partiumi nemeseket, kik őt *karddal és búzával* támogatták (miként a fejedelem 1621-es adományozólevelében olvasható), aztán a prédikátorokat, kiktől elvette a birtokot, kuruckodásért, a *teveorrú Leopold...* Bözsi összerendezte a *teveorrúra*, nem szerette, ha őfelsége családját füle hallatára sértegették. De kapott a szón és felemlgette az erdélyi ősöket, kik között nemcsak a partiumi magyarok, de a *hunokig visszavitt eredetű erdélyi székelyek* is lennének (és az már mind báró, vagyis lófő).

Szerencsétlenségére Ila jött át a szalonba – süteményért –, s mivel az asztalhoz hajolva hallotta, hogy a neki háttal ülő Bözsi erősen beszél, az asztalt megkerülvén Bözsi széke mögé állt, Minka se vette észre, ki – kezében teáscsészéjével – kissé oldalazva ült, hagyta, hogy Bözsi beszéljen, és nagyapámat nézegette (milyen *sovány!*).

Az az már mind báró után Bözsi egy pillanatra elhallgatott, kis, kemény, sós-sajtos süteményt kapott be (jól megsültet, azt szerette), sóhajtott egyet, megkönnyebbülten.

Soós Benedek rendőrfogalmazó csak Bözsi monológjának végét hallotta – eddig a szép Károlyi Anninak kurizált, most azonban, hogy Lónyai Marci elvitte a szegény, de igen szép, hosszú-szőke hajú Annit a sarokszobába táncolni, hol Jola húzta, egy szál hegedűn, Bence is a süteményes *Aufwärterre* vetette magát, és azt kérdezte:

– Kik ezek, Bözsike?

Bözsi mintha nem is hallotta volna a kérdést.

De Bence megismételte:

– Kik ezek a bárók, Bözsike?

Bözsi kelleetlenül felelt:

– Eh, hát a mi nagyapáink; erdélyi magyarok meg székelyek...

És akkor csapott le másodszor Ila:

– Vagyis oláh hegyi pásztorok és szénégetők...

Bözsi felsikoltott:

– Hazudik!

– Igen – mondta könnyedén Ila –, lehet, hogy azok is oláh cigányok voltak; de ezt maga se tudhatja biztosan, Bözsikém!

Minka néni szemrehányóan nézett Ilára, Soós Benedek nevetett; többen mosolyogva odafigyeltek Ila csengő hangjára – Bözsi elsápadt, felpattant, és határozott léptekkel kiment a konyha felé.

Bözsi először valószínűleg sírt a konyhában – legalábbis leült a nagysztal mellé a magas *pucser-székre* (hokedlire, mely előtt egy kisebb *lábító* állott, hogy arra tegye csizmás-cipős lábát vagy éppen a kezére húzott lábbelit, ki a pucseren ülve a *lábtyút* pucolja vagy pucoltatja). Arcát a két kezébe tette, és – öreg-Erzsók szerint – szipogott (vagy – mint Ila mondta – *szipákol* *dühében*). Azután mintha elaludt volna, teljes csöndben ült, szinte megdermedt, megmerevedett.

Öreg-Erzsók a hatalmas kamorába ment újabb szilvás üvegért, ott egy kicsit rakodott is, s mire visszajött, Bözsi nem volt a konyhában.

Mert Bözsi ekkor már – a mégis felkapott hosszú nyelvű kissöprűvel és a piros vaslapátkával – a szobában volt. És söpört – Hanuszek Jóska körül!

Nem törődött vele, hogy a port nagyapámnak is az orrába veri:

– Vegye fel a lábát, Jóska! – és a szőnyeget a talpa alatt is felsöpörte.

Apám szólt rá, ki a közelben ült:

– Bözsi! Beleveri a port az *Aufwärter*be!

De Bözsi most már *az utat visszafele* söpörte, amerre Jóska bejött, ahol megállt, amerre körbeköszönt.

Na jó! Ezt is túlvészeltük. (Béla a sarokszobában hegedült, mert most Jola is táncolt.) Bözsi újra eltűnt egy időre. (A hátsó udvaron sírt, öreg-Erzsók szerint, Ila azt mondta, hogy csak *nézte a csillagot, de ő még onnan is gonoszsághoz merít erőt.*)

Majd megint a nagyszobában volt, és – általános feltűnést keltve – a bal oldali nagyszekrényben matatt, annak jobb oldali hosszúajtáját szélesre tárva (amit józanabb állapotban *megengedhetetlennek* tartott volna a vendégek előtt; szerencsére a polcokon példás rend volt – lepedők, párnahuzatok, paplanok, mángorolva, vasalva; kellemes levendulaillat dőlt ki a szekrényből). Végre Bözsi – ágaskodva, pipiskedve – az egyik polcon, a lepedők mögött megtalálta, amit keresett, becsukta és bezárta a szekrényt, és eltűnt a belső szoba felé.

Kis idő múlva újra felbukkant a szalonban. Baljában most lilás-kékes üveg, jobb kezében a gumilabda (ez *sárga selyemhálóban*), amit gumicső kötött össze az üvegbe parafadugón átszúrt, arannyal futtatott permetezőfejjel. És Bözsi – most ebből a külön kikeresett, nagyobb és feltűnőbb üvegből – permetezni kezdett! Ez alkalommal csak olcsó *chat-noir*-t – ő ezt használta –, légfrissítés címen. Béla ekkor bukkant fel az ajtóban – valaki hírül vitte neki, hogy Bözsi *söpört*, talán Braun Pisti – és ekkor Bözsi már Hanuszek Jóska feje körül (és lába alatt!) permetezett.

– Bözsi! – kiáltotta Béla bátyám az ajtóból –, rászáll ez a bűdös kölni az *Aufwärter*re!

Úgy látszik, mindenki az *Aufwärter*re akarta terelni a figyelmet szegény Hanuszek Jóska feje felől – mely emeletes táblól egyébként kettő is állt ott, nagyapám és Hanuszek Jóska között, a kisasztalon, az egyik a négyféle süteménnyel, a másik aszalt és cukrozott gyümölcscsel.

– *Aufwartolják* inkább ezt az undok Hanuszek Jóskát – fakadt ki Bözsi (Jóska szeme kitágult a rémületől, ahogy maga mögül és a feje fölül meghallotta ezt, és a kissé pösze, rekedtes hangot). Apám kikapta Bözsi kezéből a kölnisüveget, a labda Bözsi kezében maradt, a gumicső Hanuszek Jóska nyakába esett, Bözsi dühödten még belefújta egyet, Béla odaért és megfogta Bözsi kezét. – Mért épp a Tatus mellé ült! – suttogetta tőle telhetően hangosan Bözsi –, és ahogy jött is be...

– Hallgasson!

– ... de igen is! ráhágott a Magduska lábára...

Béla bátyám Bözsit a konyha felé vezette.

(Az *Aufwärter* voltaképpen felszolgáló inast, majd pincért jelent a németben, ámde Vásárhelyen így hívták ezeket a több – két-három-négy-öt – emeletes, talpas üvegtálat is, melyeken süteményt, kandírozott gyümölcset – vagy éppen frisset – készítettek be az asztalra. Többnyire metszett illetve ólomkristály tá-lakról volt szó – s a legrégebbiek fémből [sárgarézből] és porcelánból is készültek. Másutt, németül inkább *Aufsatz*-nak mondják őket, ámde Vásárhelyen – s Erdélyben és a Bánságban itt-ott – *Aufwärter* volt a [félig] tréfás nevük. Bözsi, aki nem tudott jól németül, úgy fogta fel, hogy a szó a *Warte* szóból származik – ami vártat, őrhelyet is jelent, s így az *aufwartolják* = *felvigyázzák, őrizték*, Bözsi etimológiájában.)

Magduska kövér, kedves leány volt, igazi jó ember, kivel sok idomtalan tréfát üttek – kövérsége ürügyén, – s ki – tán épp ezért is – Béla személyes védelme alatt állt. Erre apellált most Bözsi.

– ... a Magduska lábára hágot! ...

A József-nap hátralevő két és fél, három órája eseménytelenül folyt le, e kis epizódok ellenére kellemes hangulatban. Félóra múlva Bözsi is visszatért – s jámbor és szótlan volt az est hátralevő részében.

Másnap délután fél háromkor – mikor a család nagy része aludt vagy sziesztázott, csak Bözsi jött-ment és rendezkedett – Béla bátyám felkelt a kályha mellé állított nagy füles fotelból – melyet ágyként is ki lehetett nyitni –, és kiment a konyhába. (Béla bátyám mindig csak *ülve* szundított, olvasott, bóbiskolt ebéd után, mintegy félórácskát.) A konyhában magához vette az egyik – a nagyobb – szeneskannát (hosszú, ferdén metszett szájú, lefelé szélesedő, *kétfülű kanna* volt; voltaképpen négy, két oldalsó, és még két, hosszanti irányban, alul-fölül elhelyezett *füllel* – ha *öntött* belőle az ember, a kályhába vagy a szobai tartóba, akkor itt kellett megfogni), és kiment a hátsó udvarba. Itt még lapátot hozott ki a *rumpelkammerből*, és a szemétdombnál – meg a -gödörnél – jól megrakta a szeneskannát háziszeméttel, melyben krumplihéjtól a hamuig igen sok minden volt, elrothadt vadgesztenye és néhány apró, nemrég kikelt (átváltozott) varangyos béka és egy leveli.

A dugig rakott kannával, a lapátnyéllal letömködött szeméttel Béla bátyám a szalonba ment. Itt a kannát – hosszanti füleinél emelve – kezébe fogta, és igen gondosan, lassan *megszórta szeméttel* a perzsaszőnyeget. A békák meglepetten szökkentek a puha melegben, Béla bácsi meg a lapát hátával a szemetet el-egyengette, és – jártában – kissé bele is taposta a szőnyegbe. Vége felé járt a műveletnek, mikor a gang felől – hol eddig rakodott a pohárszékre – belépett Bözsi. Kis híján elájult, megkapaszkodott az ajtókeretben. Felsikoltott, mert egy kis béka – csak a zöld, a leveli – a lábára ugrott (a papucsbojtra), és ott félénken meglapult.

Béla tempósan taposott, majd a kannát és a lapátot a kezébe vette, elindult a konyha felé, és még visszanézett:

– Na, Bözsi! – mondta halkan, mintegy vigasztaló, de a példa nevelő erejében mégiscsak bizakodó hangon –, most már söpörhet!

JEGYZETEK

1. *Bözsi*: a hódmezővásárhelyi Vekerdyek múlt század végi, e század eleji életéről szóló beszámoló második darabja ez. Az elsőből – melynek címe *A váltott gyerek*; megjelent a 2000 Mcmxci februári számában – derült ki, hogy Bözsi: nagynénem, apám nővére (születési éve: 1879).

2. *Béla bácsi*: nagybátyám, Bözsi – általa is rajongva tisztelt – öccse (születési éve: 1882).

3. *SATOR AREPO TENET*: a teljes mondat így hangzik: *Sator Arepo tenet opera rotas*. Magyarul: A magvető Arepo tartja mozgásban (forgásban) a művet. – E latin mondat adja az úgynevezett bűvös négyzetet:

SATOR	Bármerről olvasom – jobbról, felülről, balról, alulról –, a szöveg ugyanaz. Ha hozzávesszük, hogy a <i>sator</i>
AREPO	nem csak magvetőt és ültetőt jelent, hanem kezdőt, okozót, nemzöt (aki persze szintén magvető, ültető,
TENET	kezdő és okozó), valamint – ugyanazt az értelmet tovább bővítve – teremtet és atyát is, akkor a mondás va-
OPERA	lahogy úgy bontható ki, hogy: a teremtető – a névvel megjelölhető, elkülönült – emberi személybe (<i>Arepo</i>)
ROTAS	rejtve folyton továbbteremti a világot – más szóval: az isteni eredetű ember által tartatik mozgásban a nagy mű.

4. *Józsefnapi társaság*: Bözsi apjának – az én nagyapámnak – neve: József volt, s ezt apjától – Bözsi nagyapjától – örökölte.

5. *nagyapa... nagyanya...*: természetesen Bözsi nagyapjáról és nagyanyjáról van szó.

6. *Az Oldalkosár utca*: az Öregház, ahol mindez lejátszódik, az Oldalkosár utca 9-es szám alatt – majd, az átszámolás után, a 11-es szám alatt – állt.

7. *Ila... Jola*: Bözsi húgai.

DECEMBER 13-ÁN MEGJELENIK A

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE

3. (TÉLI) SZÁMA!

A hideg télben olyan forró témákkal, mint a KISEBBSÉG – TÖBBSÉG kérdése (többek között Tornai József, Peter Handke, Thomas Sowell, Drago Jancar, Kukorelly Endre frásaival),

A BOLDOG AUSZTRIA

Eric Hobsbawn, Marek Zaleski, Nike Wagner, Anthony Burgess cikkeivel.

Szó esik korunk modern dzsungeléről, a VÁROSOK SŪRŰJÉBEN című összeállításban, többek között Szelényi Iván: A szocialista városok című tanulmányában

A DOKUMENTUMOK között Szolzsenyicin és Szaharov, a TUDÓSÍTÁSOK rovatban Adam Michnik és Tzvetan Todorov frásai.

Megrendelhető az alábbi címen:

Magyar Lettre Internationale Alapítvány. 1145 Bp., Columbus u. 39. Megjelenik negyedévente. Ára: 97 Ft. Előfizetési díj 4 számra, 388 Ft. Az Alapítvány javára befizetett összeg alapítványi hozzájárulásnak számít és az adóalapból levonható!

A GÖNCÖL KIADÓ KÖNYVKLUBJA

AZ ÉLŐ KAPCSOLAT Ön és a kiadók között,

- mert kéthetenként részletesen tájékoztatja a frissen megjelent könyvekről és a kiadók raktárkészletéről,
 - minden kiadó teljes kínálatát figyelembe veszi (szépirodalom és szakirodalom, gyermekkönyvek, stb.),
 - és ezek közül azokat ajánlja, amelyek minőségileg megfelelnek az Ön igényeinek.
- KÉNYELMES
- mert a kiválasztott könyveket és az ingyenes tájékoztatót Ön az otthonában kapja meg,
 - és a postaköltség sem Önt terheli.

Göncöl Kiadó

1519 BUDAPEST POSTAFIÓK 351. TELEFON: 185-4045.

„...hogy a jó könyv és az olvasó egymásra találjon!”

Nappali ház

AZ 1991/4. SZÁM TARTALMÁBÓL:

Forgách András, Galántai Zoltán, Kosztolányi Tibor,
Szilágyi Andor *novellái*

Háy János, Kalász Orsolya, Kovács András Ferenc,
Solymosi Bálint, Térey János *versei*

Vendégszövegek (*Kemény István, Márton László és
Németh Gábor irodalmi szövegelemzése*)

Balassa Péter, Ferencz Győző, Kalmár Melinda és
Radnóti Sándor írása *irodalmunk és a kritika jelenlegi
helyzetéről*

Beszélgetés Szegedy-Maszák Mihállyal

Vaszilij Kandinszkij színpadi *kompozíciója*,
Federico Garcia Lorca rövid *prózája*

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI SZEMLE Ludwig Wittgenstein *naplórészletei*

A NAPPALI HÁZ A KÖNYVESBOLTOKBAN KAPHATÓ.
MEGRENDELHETŐ A KÖVETKEZŐ CÍMEN: 1399 BP. PF. 701/330.
KORÁBBI SZÁMAINK AZ **ÍRÓK BOLTJÁBAN** KAPHATÓK
(BUDAPEST VI., ANDRÁSSY ÚT 45.).

A BARLANG – KULTÚRA

BUDAPEST GALÉRIA 1991. XII. 13.–1992. I. 5.

FOLYAMAT TÁRSASÁG

Bakonyi Mihály *festő*, Bakos Ildikó *szobrász*, Balás Eszter *szobrász*,
Balogh Géza *festő-szobrász*, Csáji Attila *lézer-holográfus*, Eleőd Ákos
építész, El Kazovszkij *festő*, Gaál József *grafikus*, Illényi Tamara *festő*,
Laborcz Flóra *ötvös-szobrász*, Nyerges Éva *gobelintervező*,
Oláh Tamás *gobelintervező*, Péter Ágnes *szobrász*,
Simsay Ildikó *festő*, Székhelyi Edit *festő*, Szurcsik József *grafikus*,
Tahin Gyula *fotós*, Vayer Tamás *díszlettervező*.

A KIÁLLÍTÁST RENDEZTE: ELEÖD ÁKOS ÉS A FOLYAMAT TÁRSASÁG

MEGNYITÓ: 1991 XII. 13. 1800

TALÁLKA: 1991. XII. 13. 17 50 A MÁSÍK OLDALON,
A VIDEOBOLT ELŐTT

Mándy Stefánia

A SZENTENDREI ORATÓRIUMBÓL (auschwitzért mondott anno 1959)

1

recitatív

egy láb hevert az úton felfelé
arányai – az úr dicsérete
csupasz tarkónk csendesen reszketett
gondolatok vak énekünkre
hogyan elhanyaglott a vasszín rácsos napgolyó

ária

az úr sincs már meg ott a láb helyén
a fájdalom is régen elfakult

recitatív

a reflexsz szívó rándulása öldöklő
szíveink kis kamraajtóját becsapta
körül az ingovány csak nyelte egyre
elferdült büszke tükörképeink

egy tigris kullogott el sűnyva szégyenülten
s csak messziről hallatszott kacagása
a leopárdnak sítottak-nevettek mind ó emberi

kórus

niszán jár szíván tammuz
veszni indultak napjaink
a test elég a lélek is
dávid dávid most énekelj

recitatív

aztán a koponyapiramisnál
rámsandított egy vakmerő a gúla
csontfénye lepte be szürkés szétnyúló
roppant tagjainkat üregszemekkel
nézett ránk pléjézus arca
fémmaszkján rozsdapír

ária

nagy ég itt földi égi
mind szégyenkezik

recitatív

így mentünk emlékezzetek a vértenger színén
nem süllyedtünk el csak iszonyodtunk
hogyan lám mi is hát
emberek vagyunk

kórus

a fény meghal de él a tűz
vörös hiúz szárnyas menyét
az ég sötét de ég a föld
dávid dávid nem énekel

recitatív

így mentünk emlékezzetek a sűrű fémezöld mennyek
sós rezes ízére
fejünk felhők közt imbolygott a földi hangok
nem értek el
sörtéink közt az égi lánc didergett és a meztelenség
indigópálástja lebegett körül

ária

íjár niszán ádár sziván
elégtek lombos éveink
éj nap egymást emészttve hull
ünneptelen

recitatív

nem volt nevünk
és régen elfeledtük
kezeink rajzát
földi útjaink

kórus

(férfi)
vérré vált víz
(női)
békák tetvek bogárözön
(férfi)
dögvész fekélyek jégeső
(női)
és sáskarágta csontsötétség
(vegyeskar)
elszülöttek mind
mindannyian

á r i a

a jeltelen sűr omló arcainkon
szavunk homokja
nesztelen pereg
penészes vadvizetekbe

r e c i t a t í v

és ezt nem tudad mindenek tudója
(halott szemedben tükröződőtt végtelen
vonulásunk égő sebhelye)

k ó r u s

hogy sóbálvánnyá válna a sereg
amelynek nincs magánya nincs
neve arca nincs
halála
nincs

2

r e c i t a t í v

ez volt az út amelyen át feléd

aztán a csonka hegynek csúcsa is kinőtt
aztán az égitestek másik arcukat
fordították a nyíló föld felé
aztán nekünk kellett felelnünk
értük is
és hozzá még ránkfagyott átkaink

á r i a

botorkálva a mozgó grádicson
a messzi homlok boltozatja tartott

r e c i t a t í v

és évek teltek és évezredek
és hallgattak a földek és falak
és hallgattak a fák a folyamágyak
az égett őzek szikkadt tengerek

az egy viselte mind a hallgatást
a csend viselte elszállt füstjüket
a por vegyíti lópata tapos
horgadt fejek fulladt hétköznapok

k ó r u s

felédmenésünk lassú céltalan
megérkezésünk régesrég örök

3

recitativ

a szerkezetben illőn izzani
 rezegni gyötrő polifóniád
 keskeny ösvényed törvényszigorát
 minden napon fényekké oldani
 és hozzá még saját nagy vétkeink

ária

de nő az út s a hegyhát nő vele
 a pillanat
 fehérén tűző ég
 aranyzenit
 kavargó vad szelek megújuló
 harmóniája sodor tovább

recitativ

világaid nyugalmát hadd ihassam
 hogy mindörökre nyugtalan
 legyek

ária

a szomjúságról szól csak minden
 ének

kórus

teremtő szomjunk
 hadd maradj
 velünk

4

recitativ

vékony kék csík halvány vizek
 lebegtek és –
 legyen

ária

értük síró madarak halak
 röpte kísér
 de téged hívőbb
 kételyekkel ittalak

recitativ

vékony kék csík halvány vizek
 szorongva vessük egymás arcait
 fényarcod mása
 hol lapul

ária

teremtett utad
merre visz

recitatív

ha arcát földi fű nővi
nem fénylik át csontján az ég
ha nem hordja mi rárogyott
ha nem sebez üt át a szó
nem vérzünk el és el bele
halálán ének nem ragyog

kórus

hívd vissza
isten dávidot

recitatív

vedd vissza lombjaid
azúreged
s a füstbe szálltak álmaid
gondold nevünkre
mert akkor mi már nem leszünk

goszpodi pomiluj

akkor már nem leszünk

goszpodi pomiluj

goszpodi pomiluj

akkor már nem leszünk

és vége lesz a rádemplékezésnek

kórus

goszpodi pomiluj

goszpodi pomiluj

goszpodi pomiluj

E vad helyen megállni

KUKORELLY ENDRE

Elöl fölszállok. Azt hiszem, sok mindent ki lehet számítani. Fölkészülni, amennyire csak lehet. Fölkészülni, és nem várni semmit. Tudom, hogy nem számíthatok semmire, hogy másképp következnek be majd, és örülök annak, hogy nem tudom, mi lesz, azonnali és végzetes, hogy mindent az a pillanat dönt el. Most mindenki idenéz. Engem néznek. Elöl álltam meg, ezt a helyet itt szabadon hagyták, egy meglehetősen nagy területen senki sincs, mindenki a kocsi belsejébe húzódott, amennyire csak lehet, hátrafelé. Néznek, senki se szól, *az nem lesz jó, uram, éppen a legveszélyesebb helyen áll*, nem szólnak, de ez látszik az arcukon, és az is, hogy a *te bulid, öreg, hát ne csodálkozzál*. Nem nézek vissza. A lábaimmal átkulcsoltam a korlátot, vagy micsodát, egy tartórudat. Mindenki egyedül van. Egyedül vannak, és itt szoronganak. Nincs osztozkodás. Előveszek egy kendőt, és erősen felkötöm az állam. Már nem törődnek velem, elfordulnak, néhányan mosolyognak is, az egyik idősebb férfi a fejét csóválja, mond valamit a szomszédjának, nem hallom, hogy mit. Van egy kis téma. Valami megnyugtató. Megnyugtató talán, hogy áll ott valaki, valaki odaállt legalább, hogy nem ő kényszerült oda, nem ő éppen, ő vagy ő. Az, hogy akadt, tényleg, egy áldozat, magától odaállt, senki se kényszerítette, valami ostoba barom, ez nem ússza meg, az biztos, mindenki nem, hát legyen akkor éppen ez.

A hátam az oldalfalnak feszítem, recés műanyag burkolat, kitámasztom magam, nem érezni, ahogy megindulunk, egyszerre csak szürkés-kék csíkká olvad minden, szinte kettészakít, megindul és megáll, indul, megáll, megint és megint. Szétszakítasz. És nem marad abba, nem hagyod, ennyi az egész. Nem hagyod abba.

Hogy én törődjem veled és te velem, hogy mással is törődjek, hogy valaki ügyet vessen rám. Azt nem lehet. Senkivel. Senki se fog. Te kiszabadulj valahogy ebből a szorításból. Kibírni, akárhogy. Leszegem az állam, a fejemet a karom közé fogom. Amikor érzem, nem tudom tovább tartani magam, az oldalamba fordulok, és lassan lecsúszom a padlóra. Ahogy megállunk, valósággal kiszakítom azt a fémrudat, amibe kapaszkodom. Úgy érzem, darabokra tép. Ha megáll, hogy repülök. Hogy darabokra szakítasz.

Most áll. Megállt.

Egy kislány, piros ruháskában. És egy asszony, *röpködnek előre*. Lehet várni a csattanást. Most, és most. Valakit lehúztam az égből.

Ha megáll, az szinte odacövekel. Kiszakít és odacövekel, egészen a falhoz lapít. Valahogy megtartom magam. Aki hátul ült, vagy a hátsó peronon állt meg, iszonyú erővel rántja ki a helyéből. Hiába készült föl, nem tudja megtartani magát senki. Emberek röpdösnek a levegőben. Azt a kislányt a padlóra szorítom, átkarolom, a fejét magamhoz húzom, ahogy csak bírom. Az egyik kezemmel el kellett engedni a rudat. Az oldalamon fekszem. Az asszony teljes erővel a vezetőfülke falának vágódott, és lecsúszott a padlóra. A fülke fala csurom vér. A nő minket néz, a kislányt meg engem. A többiek pedig, egy fölismerhetetlen húskupac, ott hevernek egymásba gabalyodva, a vezetőfülke és az első ajtó közötti benyílóban, a lépcsőn meg a lépcső előtti peronon.

Nem mozdult senki. Álltunk, az biztos. Az asszony erre felé néz. Engem figyel, a feje, külön, és a vállai, külön, az egész teste. A kislány hangosan szuszogott. Behunyja a szemeit és görcsösen kapaszkodik az ingembe. Intettem a nőnek, hogy rendben van. Azt hiszem, rendben. Nem intett vissza. Nem látja.

Akkor vettem észre, hogy az egyik elülső ablakrész kiszakadt. És hogy valaki kirepülhetett az ablakon. Az a sporttáskás fiatal férfi talán.

A legjobbnak látszó helyen ült. Nagyjából középen, és látszott, hogy alaposan beszorította magát az ülésbe. A térdeivel nekifeszült az előtte levő választófalnak. Amikor fölszálltam és megálltam elől, odain-

tett a fejével, aztán halkán azt mondta, *nem jó helyen áll*. Vagy hogy *nem jó helyen van*, nem hallottam tisztán. Aztán elfordult, kinézett az ablakon. A táskáját magához szorította. Az ölébe, mint egy kisgyereket. Nézett kifelé, az *előkészületeket*, egy csomó zenész, a zenekart. A zenészeket a mi *tiszteletünkre*, ahogy mondták, tehát erre a rendezvényre szerződtek. A férfi nézett kifelé. Kifelé a semmibe. Én pedig őt néztem, mikor elindultunk, akkor is, próbáltam úgy tartani a fejem, hogy lássam. És ez az iszonyatos sebesség, ahogy egyszerre valósággal belapul az arca, a hús mintha belenyomódna az arcüregbe, a feje egészen megnyúlik, ahogy nekipereselődik az üléstámlának, a száját nem tudja csukva tartani, szinte kifordul az álla. Belelapult az ülésbe, a hasüreg benyomódott, az ülepe pedig kitüremkedett a támla és az ülőke közti néhány centiméteres résen.

És láttam, hogy vérzik.

Szivárog a füléből a vér.

Szerződtek egy zenekart, vagy kirendelték őket, *erre az alkalomra*, valamilyen alkalom tehát, és a zenekar bele is kezdett egy indulóba, kicsit tétován, mintha el se tudnák dönteni, hogy mit fújjanak, jól ki lehetett venni, hogy néhányan a zenészek közül nem is játszanak, a csodálkozástól talán, *a csodától*, bizonyos hangszerek egyáltalán nem szóltak, vagy csak igen halkán, mások pedig túlzottan erősen is, és ijedten, például az egyik trombitás pufi. Az teljes erőből fújta, a többiek pedig ímmel-ámmal, épp kísérgették csak, aztán, néhány taktus után az egész félbeszakadt, hirtelen abbahagyták. Abban a pillanatban, amikor az egyik utas, *onnan az egyik utas*, a legutolsó fékezéskor, *ráadásul a kocsí meg is pördült*, egyszerűen kirepült az ablakon. Éppen a zenekar felé röpült, ott csapódott a salakba, a karmester mellett néhány lépésnyire. A karmester félreugrott, bezuhant a zenészek közé, egy idős, kövérkés ember, feldöntötte a kottatartókat, alig bírták elkapni. Néma csönd lett, nem szólt senki egy mukkot se, mi is ez, hogy mi folyik itt, nem értette senki. Csak bámulták azt az embert, ami kilátszott belőle, ami maradt; valami *gombolyag*. A becsapódáskor valószínű kráter keletkezett az emelvény mellett, ahol a karmester állt az imént. Mintha elmerült volna az a férfi a salakban.

A sporttáskás lehet.

Közben alaposan eleredt az eső, a busz nyilván megcsúszott a hirtelen fölázott, átnedvesedett aszfalton, kiperdült, és pörgött még néhányat. Csillog. Fekete, vörös keréknyomok. A mélyedésekben csillogott a víz.

Kizuhant az a fickó.

De mindez csak ráadás. Mindez valóban csak ráadás volt. Ez, ráadásul.

Nem ütköztem bele semmibe.

Előbb azt találták ki, volt egy olyan javaslat is, hogy állatokon próbálják ki, tehát hogy állatkísérlet legyen. Ez volt az eredeti elgondolás, amit aztán megváltoztattak, nem tudni pontosan, hogy miért. Ezt az eljárást állatokon kipróbálni. Aztán mégis elálltak ettől.

Csak néhány ember. Azok maguk vállalkoztak. *Szigorúan önkéntes alapon és magas díjazás fejében*. Néhány ember. Az a néhány test. Szinte teljesen áttörték az utasteret a vezetőfülkétől elválasztó fémlémez, olyan erővel vágódtak oda, úgyszólván átütődtek, és szétkenődött, valósággal széjjel-paszírozódott a testük. Piros csomag.

Ahogy hirtelen megállt, és valamennyien előre vágódtak. Az egyikük pedig átszakította az ablakot és kizuhant.

Annak, hogy én törődjek veled, te pedig velem, hogy mással is törődjünk, ilyen igazából nincs, azt hiszem. Az nem lehet. Az nem, hiába. Aki akarja, megtalálja a módját. Soha nem találsz semmi ilyet. Ilyesmi nincs. Aki szeret, és törődik valakivel, legalább egyszer odanézett másvalakire, azt nem süti meg az ördög. Hátba csapja és elengedi. Csak gyakorlatozott az ördög. Csak gyakorlat volt. Nagyon sajnálja, gyakorlat. De nem engedi el. Ha hozzáért kicsit. Ha valakit elenged az ördög, gyorsan üljön le, gyorsan. A legelső padra, amit talál. De senkit sem enged el. Az üljön le egy padra az Andrássy úton, vagy üljön le a járda peremére, a földre, valaki mellé, akit szeret, valakinek a térdére, akit nagyon szeret. Nem tudom elmesélni. Valami gyakorlat volt. Engem rángatott elő. Vagyis *szóltak*, hogy... és nem lehetett, mert... valami *eljárás* volt. Egy *eljárás*. Ezt úgysem lehet elmesélni. Nem kell elmondani. Ne beszéljen. Üljön csak, üljön le, fogja meg valaki kezét, és nézzen fölfelé. Nézhet oldalvást, előre, bárhová. Ki tudja, hová dugták el a Mennyeket.

Hárs György Péter

TRÉFA

Lehetnék bár békés bolond
kit óv saját bedőlt világa
s ki hétvégén már föl-fölönt
a garatra hogyha sírni léha.

Ki mutatványos életéből
bukfencezik csak át közétek
s amit két karja átnyalából
sínetek lesz és ütközőtök.

S így járnátok majd oda-vissza
a pályát amit akaratlan
jelölt ki nektek míg ő hosszú
kötelen függ rég szebb egekbe.

MÁR RÉGEN NEM LESZÜNK...

Ha távolságotat majd
átmérem egy napon
a sok belőled nyíló-
-csukódó ablakon

s az ujjaink hegyével
leírt hiányjelek
fölszabdadják a tért és
vár száz üres telek

már régen nem leszünk itt. –
Egy körfolyosón állunk
némán majd mintha zászló
vagy fejsze lenne nálunk

s a húnyt szemek mögül majd
ünnepi villanás rak
a vélt középre máglyát
vagy múltba tévedt ágyat.

Goldziher Ignác – hetven év múltán

RÉGI-ÚJ PROBLÉMÁK ÉS TANULSÁGOK

SIMON RÓBERT

Egy 1982-ben megjelent (még 1978-ban írt) tanulmányomat a következő *captatio benevolentiae*-vel kezdtem: „Goldziher Ignác »a múlt nagy magyar tudósai« között alighanem az első helyet foglalná el egy olyan, nem éppen nemes vetélkedésben, hogy melyik tudósunk az, kinél legnagyobb a fordított arány világhíre, valóban korszakalkotónak bizonyult tudományos munkássága, s hazai ismerése és elismerése között.” (Simon R. 1982: 336.) A legtöbb invokációhoz hasonlóan természetesen az enyém is költői túlzással élt, hiszen tudjuk jól, hogy történelmünk a 16. sz. kezdete óta folyamatosan produkálta legjobb elméink külső vagy belső emigrációját; s a szabadságharc bukását, majd századunkban a két világháborút követő kataklizmák elsősorban a kivételes, a meglévő transzcendálni akaró, a pascali „két-dimenziós” gondolkodók és cselekvők masszív exodusát eredményezték.

Ehhez járul a kelet-európai történelmi tudat periodikus (ön)kasztrálása, vagyis az a jelenség, hogy a különböző rendszerváltások egyúttal a történelmi múlt radikális átírását is jelentették, melynek során az éppen aktuális szentek új arcképcsarnokát kellett meg- vagy újrafesteni; s mindennek korrelatívuma volt a kollektív amnézia jelensége, amely kiiktatta az oktatásból, a tömegkommunikációból és a kollektív tudatból az éppen akkor száműzendő alakokat. Mivel – Szűcs Jenő elemzéséből jól tudjuk – a nemzet valóságos historikumát a „történelemszemlélet nemzeti látszószege” fogta be a maga torzító látókörébe, a megítélés mércéje természetesen az éppen adott nemzetképek megfelelően alakult. A legváltozósabb vegyértékkel természetesen azok a történelmi szereplők rendelkeztek, akik valamilyen módon a nemzet sorskérdéseire szóltak hozzá. Talán kevésbé voltak kitéve az állandó átértékelésnek azok, akik nem a nemzet, hanem az emberiség sorskérdéseire iránt érdeklődtek (nálunk e kettő a szabadságharc után egyre kevésbé esett egybe).

Ilyen vonatkozásban a bolsevizmus sem hozott lényeges változást, noha a múlt abszurd átírása terén alighanem világtörténelmi csúcstól állított föl. A bolsevizmus ugyanis tipikus formájában (amilyen a magyaron kívül úgyszólván az összes többi volt) a maga konkrét nacionalizmusával ötvözve össze a marxizmust (ez a leninizmus és a sztalinizmus egyik leglényegesebb eleme!); a magyar verzió viszont egy ideig a nem tipikus változatot képviselte, mivel épp a magyar nemzeti fejlődés tagadásaként próbált beilleszkedni külső tagként a szovjet birodalomba. A tipikus verzió természetesen nagyon is elnéző volt saját múltja iránt, szemben ez utóbbival, mely egy ideig az általa konstruált „fasiszta nemzet” megtagadásával akart szakítani a magyar történelemmel. Ám lett légyen szó bolsevik vagy nem bolsevik

rendszerváltásról, mindegyikben közös volt a történelmi önreflexió kezdettől fogva immanens sajátossága, vagyis az, hogy a múlt az állandó jelen, esetleg a jövő termékeként jelenik meg. Természetesen léteztek és léteznek nem elhanyagolható különbségek a történelmi önszemlélet két alapformája: a görög–római ciklikus történelemlátás és a zsidó–keresztény messianisztikus lineáris-futurista történelmi vízió (s a kettő módosított variánsai) között; az előbbiben gyakran megvolt az illő szerénység ahhoz, hogy a jelent ne tekintse különbnek a múltnál, az utóbbi azonban mindig a jelent vagy a *futurum instans*ot tekintette a múlt telosának, vagyis mindig a maga szempontjai szerint modellálta az „előtörténetet” (e téren a polgári evolucionizmus naiv teológiája nem különbözik döntően a zsidó messianizmussal lényegi rokonságban álló marxi futurológiától).

Kelet-Európában, persze, a dolgok ritkán zajlanak ilyen egyszerű képletek szerint. E térségben ugyanis ott kezdődnek a problémák, hogy legtöbbször nem is lehet megkülönböztetni a múltat a jelentől, hiszen a legutóbbi egy-két évszázad problémáit – legyenek azok akár a polgárosodás, akár a nemzetiségi válság feladatai – nem sikerült megoldani. A különböző rendszerváltások úgy hozták fel a maguk új problémáit, hogy közben az előzőeket megoldatlanul a szőnyeg alá söpörték; emiatt az évszázados megoldatlanságok jelenbéli elűszkösödött sebek gyanánt viszketnek, fájnak, s acsarognak az elsőbbségért. A legtöbb probléma a csenevész, meg-megtorpanó és mindig másnak alávetett polgári fejlődés, valamint a torz nemzeti alakulás antinómiáiból fakadt. Hisz már maga a polgárosodással összekötött nemzeti fejlődés jelensége is a történelem egyik feloldhatatlannak látszó paradoxonát alkotja; a kifejlődött polgárság nélküli nemzeti fejlemény viszont kétségkívül a világtörténelem botrányának tekinthető. A polgári fejlődés, tudjuk, a maga világszociális elvével, s az egységesülő termelés és fogyasztás standardizáló tendenciájával lényegénél fogva elmentéses bármiféle elkülönüléssel, lett légyen az akár prekapitalista enklávé, akár nemzeti különösség a maga zavaró faji, nyelvi, kulturális jegyeivel. Éppen evégett kellett a korábbi irracionális (szolidaritási) csoportokat (horda, törzs, vallási csoport stb.) racionalizálni a nemzeti állam és a nemzeti piac közvetítésén keresztül. Az alapvetően irracionális (és az érzelmi szférához tartozó) csoporttudat racionalizálása és mederben tartása csupán akkor kecsegtetett némi reménnyel, ha mindezt megelőzte és feltételezte a polgári fejlődés kiteljesedése. Ilyen eset a történelemben egyedül az Egyesült Államokban (és talán Ausztráliában) következett be; s így a polgárilag fejletlenek tekintett Nyugat-Európa legtöbb országának is megvan a maga nemzeti problémája.

Kelet-Európában viszont a polgári fejlődés hiánya vagy torztsága miatt a nemzeti alakulást nem sikerült racionalizálni, ami azt jelenti, hogy a nemzeti problémák nem, vagy csak érintőlegesen kapcsolódtak össze a polgári fejlődés mozzanataival. Tudjuk, hogy a rousseau-i ihletettségű és a francia forradalomban kifejeződött nemzetállam-konceptióval szemben, amely a mindenkire érvényes közös törvény és egységes polgári jog alapján a *politikai-territoriális* mozzanatokot hangsúlyozta, s amely a továbbiakban a tönniesi *Gesellschaftot* hozta létre, Közép- és Kelet-Európában a Herder által megfogalmazott romantikus *etnikai-nyelvi* nacionalizmus volt érvényes, amely a politikai racionalitás helyett a polgári fejlődés előtti mozzanatokot hangsúlyozta (az anyanyelvet, a mitikus nemzeti hagyományokat, a közös származást, esetleg valamilyen közös küldetés-tudatot), amelyek egy irracionális „nemzeti szellemet” alkottak volna. Ez a másodlagos vagy sokadlagos *Gemeinschaft*, szemben a polgári racionalitástól és gazdasági szerződéstől meghatározott *Gesellschaft*tal, lényegénél fogva hordozta magában az irracionális és a meghatározatlan emocionalitás elemeit. Ennek alapja, tudjuk jól, az volt, hogy e népek (német, szláv, magyar stb.) nem rendelkeztek szuverén államisággal, továbbá hogy az etnikai határok nem estek egybe a politikai-territoriális struktúrákkal. E területeken a nemzeti mozgalmak első fázisukban (a 19. század közepéig) érthető módon a nemzeti önállóságot tűzték zászlójukra, ám paradox módon, a 48-as forradalmakig, e nacionalizmus összeegyeztethető volt a többi nemzet megbecsülésével, s nem zárta ki a liberalizmus és a racionalizmus elemeit (gondoljunk egy Michelet, Mazzini, Mickiewicz vagy Petőfi megnyilatkozásaira). Később, 1849 és 1890 között e téren döntő változások zajlottak le: e nacionalizmus elvesztette demokratikus és forradalmi jellegét, konzervatívvá lett, a nem polgári uralkodó rétegek monopóliumává vált, szembefordult a liberalizmussal és a racionalizmussal; s a meginduló gyenge (általában idegen vagy annak tekintett) polgári fejlődést kíméletlenül a maga nem polgári jellegű értékrendjének uralma alá igazta (ez a tendencia, tudjuk, ma sem idegen nálunk). Ez a felállás Magyarországon a kiegyezés utáni évtizedben szilárdult meg, azaz éppen akkor, mikor a fiatal Goldziher pályája elindult. Paradigmatikus életútjának, korszakalkotó tudományalapozó tevékenységét vezérlő gondolatainak, végső rezignációjának gyökereit ebben a helyzetben kell keresnünk.

Egy magyar zsidó tudós paradigmaticus életútja a dualizmus korában¹

Komlós Aladárnak van egy figyelemre méltó írása – egy tervezett magyar zsidó irodalomtörténetnek tudomásom szerint egyetlen megjelent fejezete –, amely a maga adataival meggyőzően bizonyítja, hogy a zsidóknak a magyar tudományos életbe való beilleszkedése olyan sajátos kényszerpályán mozgott, amely az esetek túlnyomó részében pontosan behatárolta a befutható távokat és a megszerezhető elismerést. A kiegyezés utáni években ugyanis óriási igény mutatkozott az újjászerveződő magyar társadalom közigazgatásában, kultúrájában-tudományában és gazdasági életében a hozzáértő szakemberek iránt, ám nyomban ekkor kezdtek érvényesülni az „alkalmasság” és „alkalmazhatóság” vastörvényei is. Közhivatalra természetesen csak fajmagyarok voltak alkalmasak, s e téren általában nem is merült föl más szempont. Komlós Mikszáthot idézi a ki-

egyezés utáni első évekről szólva: „Csak úgy be kellett állítani a miniszterhez a művelt ifjaknak, hogy szolgálni akarnak, amire a miniszter bólintott fejével, hogy jól van, s ki szolt a hivatalozóhoz: »János, állítson be kend valahová asztalokat a fogalmazó uraknak.«” (Előszó Dóczi L. Carmálja előtt). A kiválogatás fő szempontja minden rezsimben ugyanaz volt és maradt: a rendszer iránti lojalitás, ami a vizsgált korban természetesen a lehetőleg nemesi származású fajmagyar attribútuma volt. Ez az államigazgatás természetesen jóval inkább hasonlított a hierarchizált, engedelmesre és lojalitásra épülő rendi szervezetekhez, mint egy weberi értelemben vett célracionálizált szakigazgatáshoz. Az ilyen pálya zsidóknak csak kivételesen nyílt meg. Az ügyvédi és orvosi pályákról, továbbá a századforduló után föllendülő újságírásról nem beszélve, a zsidók számára maradt tehát a tudományos és a vállalkozói tevékenység: hiszen mindkettő úgyszólván a nullfokról indulhatott.

Kemény Zsigmond 1853-ban *Szellemi tér* c. írásában így jellemzi a korabeli magyar tudományos életet: „Kétségtelen, hogy alig van a tudományoknak olyan ága, amely nálunk európai színvonalon állana... Arról pedig szó sincs, miszerint indítványozók, úttörők lennének valahol, és volna tudomány, mely új korszakát nekünk köszönné.” Ennek megfelelően: „Önként foly tehát, hogy jó fordításokra, vagy legfellebb tapintatos átdolgozásokra majdnem több szükségünk van jelenleg, mint eredeti művekre.” (*Élet és Irodalom* 1971: 234, 237k). Komlós idézi Schwartz Gyulát (1838–1900), a kiváló kultúrpolitikus és történészt, aki 1860-ban *A közoktatásügyi reform* c. művében (1866: 382) a következőket írja: „A tudományok legfontosabb tanszékei hiányoznak; a tanárokat olyan rosszul fizetik, hogy például a matematika rendes tanára – pedig érdeműs, hírneves férfi –, alig bír tengei tanári jövedelméből; míg a mennyiségtan egy másik tanára pár év előtt orvosnövendékké lett, csakhogy magának kenyeret biztosíthasson a jövőre.” Ugyanitt a következő betöltetlen tanszékekről értesülünk: csillagászat, antropológia, világirodalom, őslénytán, összehasonlító alkotmánytan, társadalmi tudományok, közegészségügy, politika stb. Komlós hasonlóképpen idézi a publicista Sturm Albert 1876-os írásából azt a megdöbbentő megállapítást, miszerint az Akadémia nem tudja kitölteni az alapszabályban rögzített taglétszámat, mert nincs elég tudós (Komlós 1941: 204); s valóban, ha megnézzük egy-egy akkori akadémikus pályafutását, azt látjuk, hogy néha riasztóan kis teljesítmények is magasan honoráltak (e jelenség, tudjuk, azóta is megmaradt). Vámbéry pl. 1860-ban főképpen török fordításaiért lett levelező tag (ld. Alder–Dalby 1979: 62). Ebben a helyzetben valóban nem lehet azt állítani, hogy a zsidók másoktól vették el az életteret!

Eötvös József mint messzetekintő kultúrpolitikus, a magyar tudomány és oktatás siralmas állapotát felismerve, számos – igen sok zsidó származású – fiatal tehetséget küld ki külföldre (így pl. Kármán Mórt, Goldziher, Marczalit, Alexander Bernátot, Bánóczit, Simonyit), hogy ők legyenek az egyetemi oktatás és a tudományos élet majdani oszlopai. Itthon ugyanis általában nem nagyon volt kitől elsajátítaniuk a legkorszerűbb, európai tudományos eredményeket. Eötvös számítása hosszú távon be is vált, ám szinte mindegyik zsidó pártfogoltjának meglehetősen rögzös volt az útja. E tudósok pályafutásával kapcsolatosan ugyanis – s ezt Komlós idézett tanulmánya meggyőzően bizonyítja – érdekes megfigyelést tehetünk: míg az 1870-es években, a

tudományos élet vákuumában, meglepően gyorsan indíthatják el pályájukat, ami azt jelenti, hogy viszonylag könnyen lehetnek magántanárok (Kármán Mór 28 évesen 1871-ben; a nagy matematikus König Gyula 22 évesen 1871-ben; Goldziher 22 évesen 1872-ben; Földes Béla közigazdász 26 évesen 1874-ben; Simonyi 24 évesen 1877-ben; Alexander Bernát 28 évesen 1878-ban; Bánóczy József 29 évesen ugyanakkor; Marczali 22 évesen ugyanakkor; Pikler Gyula 21 évesen 1885-ben stb.), ill. akadémiai levelező tagok (Goldziher 1875-ben; Bánóczy, Simonyi 1879-ben; König 1889-ben stb.), addig a tanszékre kinevezett egyetemi rendes tanárságra, ill. rendes akadémiai tagságra hosszú évtizedekig kell várniuk, s tipikusan akkor is csak kitérés-sel. Ám a tudományos élet beindításának ez a – zsidó tudósokkal szorosan összefonódott – „hőskora” is csak rövid ideig tartott. Ismét Komlósnak van igaza: a 90-es évektől zsidó számára a magántanárság és az akadémiai levelező tagság is mind elérhetetlenebb lett; a közben felnövekvő és „magyarabb” tudós nemzedék immár „alkalmasabb” volt a magyar tudomány képviselésére. Ekképpen a zsidó tudósoknak úgyszólván csak néhány évtizedük volt a magyar tudomány számos ágának beindításakor – érdekes módon ezek között több par excellence nemzeti tudományban (nyelvészet, irodalomtörténet, hazai történet) is jelentősen hozzájárultak az alapok lerakásához.

A századforduló után a polgári fejlődés eltorzulásával és azzal, hogy a polgári fejlődés szempontjai alárendelődnek a nacionalizmusba átcsapó nemzeti szempontoknak, a zsidó tudósok egyre inkább kiszorulnak a hivatalos tudományos életből. Megindul a világhírű, s kevésbé híres zsidó tudósok fokozatos kivándorlása, aminek révén mi lettünk a Nobel-díjasok talán legfontosabb exportáló országa. (Ezt a folyamatot kiválóan ábrázolta és elemezte az amerikai történész William O. McCagg kiváló, és sajnálatosan csak részben lefordított munkájában: *Jewish Noble and Geniuses in Modern Hungary*, New York 1972). Az ellehetetlenülés első időhatárát talán Kármán Tódor *Önéletrajza* alapján határozhatjuk meg. Noha ő a Műegyetem befejezése után az egyetemen maradhatott, s előtte mint gyakorló szakember előtt nyíltak bizonyos lehetőségek a Ganz Villanyozdony gyárban is, apja, az akkor már rezignált Kármán Mór, aki korábban talán a legtöbbet tette a hazai pedagógiáért, mégis azt tanácsolta neki, hogy menjen külföldre. Ez 1906-ban történt: „Apám késő éjszakáig beszélt velem. Fáradt és keserű volt már akkoriban. Emlékszem, egy napon azt mondta, hogy egész életét Magyarországnak áldozta, de ezt nem értékelte senki sem. Nem akarta, hogy én is elkövessem ugyanezt a hibát. Ha tudósként és független gondolkodóként szeretnék elérni valamit, akkor sokkal nagyobb lehetőségeket találhatok Magyarországon kívül – mondta.” (Kármán–Edson 1967: 33).

A hatvanas évek biztatónak látszó kezdetei és a századforduló után beállt mind tipikusabb rezignáció között zajlott le a magyar tudományos élet alapjainak a lerakása, s ekkor alakultak ki azok az erővonalak, azok a választások, amelyek úgyszólván a mai napig meghatározzák a magyar tudományos kutatást. E választások közül már itt felhívom a figyelmet egyre, ami Goldziher pályájával szorosan összefügg, s ami a magyar tudományos élet számára vesztéres következményekkel járt. Arra a harcra gondolok itt, mely a legtöbb tudományon belül lezajlott a nemzetközi tudományosság színvonalának, szempontjainak, témáinak a föl-vállalása és a helyi, sajátlag magyar színvonal és feladatok kényszerűsége között. A harc, tudjuk, az utóbbi győzelmé-

vel végződött, s egyik okává vált a zsidó tudósok masszív exodusának. Itthon nemcsak a társadalomtudományokon, de a természettudományokon belül sem lehetett a világ élenjáró kutatásához kapcsolódni. Erre nem volt sem társadalmi közeg, sem megbízatás, sem társadalmi légkör. Goldziher hazai talajtalanlásának és egyéni rezignációjának ez volt talán a legfőbb objektív oka.

Több természettudós életét elemezve W. Ostwald (1853–1932) Nobel-díjas elektrokémikus és tudományfilozófus fogalmazta meg ismeretes módon azt az elméletet, hogy a zseniális tudósok tipikus módon az (alsó) középosztályból származnak (ld. *Feltalálók, felfedezők, nagy emberek*, 1912: 273-9). A felső osztályok *banauzsiának* tekintik az efféle tevékenységet, az alsó néposztályok esetében pedig sem anyagi eszköz, s ami fontosabb, sem megfelelő szellemi légkör nincsen a tehetség szabad kifejtésére. Ha azonban összehasonlítjuk Goldziher családi körülményeit a következő generáció kimagasló tehetségeinek családi hátterével (pl. Hevesy György, Alexander Ferenc, Teller Ede, Kármán Tódor, Neumann János vagy Lukács György), akkor arra kell gondolnunk, hogy itt Ostwald az utóbbiak útját tekinthette volna tipikusnak. Goldziher apja nehezen boldoguló bőrkiskereskedő volt, akinek szerény üzletmenete először 1865-ben fordult válságosra (ekkor költöztek Fehérvárról Pestre, s Goldziher ekkor kapta első idegösszeomlását), s a következő kilenc év állandó létbizonytalanságban telt el: „Életünk anyagi feltételei ettől kezdve egyre romlottak, végül 1874-ben bekövetkezett a katasztrófa. Kilenc, megpróbáltatással teli év volt ez. Mindannyian küzdöttünk a megélhetésért. Anyám versenyzett férjével a vevők kiszolgálásában, drága húgom 13 évesen a varrógépen dolgozott, ekkor szerevezte későbbi betegségét. Én magam tanítványokat kerestem, és csekély fizetségért órákat adtam. Ilyenek voltak életem külső körülményei ezekben az években.” (*Napló* 32). Tudjuk persze, orientalistáink közül Vámbérynak voltak még ennél sa nyarúbb körülményei is (ld. Alder–Dalby 17–39).

Míg keresztény magyar családban ilyen társadalmi helyzetben ritkán lehetett föllelni erejüket messze meghaladó áldozatkészséget a gyermekek taníttatására, a zsidóság körében e jelenség korántsem tekinthető kivételesnek. Ennek mélyen fekvő mentalitásbeli oka a zsidóság kettős erkölcsében rejlik, amit M. Weber elemzése alapján érthetünk meg: „A zsidóság mint páriánus megőrizte azt a kettős erkölcsöt, amely őseredeti vonása minden közösség gazdasági működésének. Amit [testvérek között] elítélnek, az idegenekkel szemben megengedett.” Emiatt – szemben a vallásilag pozitív életvitellel és világlátással – az „üzletelés” pozitív előjellel sohasem rendelkezett. „A jámbor zsidó sohasem azzal mérte etikájának benső mivoltát, amit ezen a területen megengedettek tartott. Hanem, ahogy Kung Fu-ce híveinek tulajdonképpeni életeszménye a szertartásilag és esztétikailag sokoldalúan fejlett, irodalmilag képzett és a klasszikusok élete végéig tanulmányozó gentleman, úgy a zsidó a kazuisztikus törvényismerő, az »intellektuel«, aki gyakran feleségére hagyja az üzletet, hogy ő a szent iratokban és kommentárokban kutasson.” (*Gazdaság és társadalom*, KJK, 1967: 222-4). Az üzletelésre kényszerülő atya legalább a fiában szerette volna megvalósítani a Törvény hatszázvalahány előírását hézagatlanul betartó, s azt ráadásul még kommentálni is képes „írástudót”.

Goldziher atya is úgyszólván komor kötelességtudattal tette már-már elviselhetetlenné fia gyermekkorát a felkészülés érdekében. „Emlékezetem négyéves koromig nyúlik vissza. Élénken él bennem, amint atyám egy, az »Allén« tett sétánk során engem, alig cseperedő fiúcskát, az alakoskodás és képmutatás gyűlöletére oktatót, s a saját cselekedetek és a gondolkodás aszketikusan szigorú ítéletét legfőbb kötelességemmé tette... Mondták, hogy aznap éjszaka szüntelenül keservesen sírtam, panaszolva, hogy gyöngébbnek érzem magam, mintsem teljesíthetném mindeme kötelességeket, amelyeket atyám a tisztaság élet mellőzhetetlen feltételeiül szabott.” (Napló 21k). Gyermekkora egy mai gyermek számára valóban elképzelhetetlen szellemi megterhelések időszaka volt: „Ötéves koromban már komolyan áttanulmányoztam a Biblia eredeti szövegét, nyolcéves koromban bevezettek a Talmud tanulmányozásába.” (Napló 23). 1890-ben így summázta élete első szakaszát: „Nem gyermekkor volt ez, hanem az életre való komoly felkészülés és erőgyűjtés egy szakasza.” (Napló 30). Szemben a korábban említett zsidó tudósok problémátlan gyermekkorával, az efféle fizikai-szellemi és nem kis mértékben szociális megterhelés az emberi alakulás legfontosabb éveiben nyilvánvalóan nem maradhatott hatás nélkül a karakter nagyon is lényeges vonásainak kifejeződésében. Vámbéry esetében, tudjuk, a sanyarú fiatalkori élmények a mindennapon érvényesülni akarásba, s a fiatal korban olyannyira nélkülözött anyagi biztonság megszerzésének mindenek fölé helyezésébe csaptak át. Goldziher esetében – hiszen ő alapjában introvertált és etikailag túldeterminált alkot volt, szemben az extrovertált és etikailag közömbös Vámbéryvel – a küzdelmes gyermekori és ifjúkori élmények a férfikorban már-már patológikus túlérzékenységet, s a környezeti – önértékelésével nem adekvát – reakcióknak már-már paranoid átélését eredményezték.

Hogy karakterének ezek a később jellegzetes vonásai nagymértékben körülményeinek, életútjának sajátos alakulása miatt bontakoztak ki, azt meggyőzően bizonyítja angolul nemrég közzétett *Keleti Naplója*. „A keleti év” fel-emelő és sikereiben gazdag eseményeiről beszámoló 1873–74. évi Naplóból még teljesen más Goldziher szól hozzánk: egy sokfelé nyitott fiatalember, aki életvidáman kész mindenféle új benyomást befogadni, s nem hagy ki egyetlen kínálkozó lehetőséget sem, hogy új emberekkel és helyzetekkel megismerkedjen, tudását gyarapítsa. Már ekkor is tudatában van kivételes felkészültségének, ám olyan tudós akar lenni – s ezt jól figyeljük meg –, akit a muszlim tudósok fogadnak be a maguk köztársaságába: „Noha hivatalosan azért küldtek, hogy egy Vámbéry-féle társalgó géppé képezem magam, számomra nem volt elég fontos feladat egy ilyen játék. Magasabb célokra tűztem magam elé, ugyanazokat, amelyeket 12 évvel később Snouck [Hurgonje] Mekkában. Elhatároztam, hogy bedolgozom magam az iszlám és az iszlámtudományba, magam is tagjává válok a mohamedán tudósok társaságának, és megismerkedem azokkal a mozgóterekkel, amelyek évszázadok során a judaizált kultusból kifejlesztették az iszlám hatalmas világvallását. Tanulmányozni akartam továbbá a rendszer befolyását a társadalomra és erkölcsre. Ezt a kettős célt csak akkor érhettem el, ha kapcsolatot létesíték tudósokkal és az utca népével a mecsetekben, bazároknak és lebujokban. Mindenütt szívesen látott, hétköznapi vendég voltam. Lemondtam a Keletre utazó tudósok kedvelt sportjáról, a kéziratok hajszolásáról: ehhez pénz sem állt rendelkezésemre. Az embereket, eszméket és intézményeket

akartam kifürkészni, és nem elsárgult papírokra vadászni.” (Napló 76k). Nyitottságára jellemző az iszlámhoz való egészen személyes, közvetlen és mély viszonya, melyről 1890-ben így vall, ugyancsak „keleti évről” visszaemlékezve: „Gondolkodási módomban teljesen az iszlám felé fordult. Rokonszenvem személyesen is felé vonzott. Monotheizmusomat iszlámnak neveztem, s nem hazudtam, amikor azt mondtam, hogy hiszek Mohamed próféciáiban. Korán-példányom tanúskodhat arról, hogy mennyire bensőséges módon viszonyultam az iszlámhoz.” (Tagebuch 71).

Goldziher ekkor, 1873–74.

évi keleti útja idején már túl van a tudományos felkészülés időszakán. Őt is Eötvös József választotta ki és küldte külföldre 18 éves korában, hogy utána a sémi nyelvek tanára legyen az egyetemen. (Eötvös így ír erről államtitkárjához, Tanárky Gedeonhoz 1868. szeptember 10-i levelében: „Ha emberismeretem nem csal – pedig sok tudományos pályára készülő ifjút ismerve, rég megszűntem optimista lenni – Goldziherben a szemita nyelvek jeles tanárját várhatjuk”, ld. Heller B. G. I., *Magyar-Zsidó Szemle* 1927: 261).

Goldziher külföldi *Bildungsjahrja* során a kor legkiválóbb orientalistáival és vallástörténéseivel került szoros – tanítványi vagy kollegiális – kapcsolatba. Arról, hogy a korabeli osztrák–magyar tudományosságban milyen volt a megbecsülése külföldön, érzékletesen számol be Naplójában: „Jövendő mestereimnek is bemutatkoztam. Többnyire szembetűnő szakizmussal viselkedtek velem. Az osztrák tudomány humoros fogalom volt ekkortájt Észak-Németországban: szakmai stúdiumomat illetően pedig az előbbi Hammer-Purgstall-lal azonosították. Rádadásul Magyarországon teljesen barbár országnak számított, s ezek az urak jót derültek azon, hogy valaki onnan azzal szándékkal kerekedett föl, hogy tudós lesz.” (Tagebuch 37). [Hammer-Purgstall (1774–1856) az osztrák orientaliztika sajátos alakja volt, aki félelmetes mennyiségű munkásságában (több mint száz kötetet írt) a filológia elemi szabályait sem tartotta be, s már korábban hírhedtté vált (ld. Füek 1955: 158–166)]. Goldziher, persze, hamar eloszlatta az ironikus kételkedést, kivívta a rendkívüli tehetségnek járó elismerést, s megszerezte mestereinek és társainak életre szóló, nagyrabecsülő barátságát.²

Rendkívül eredményes és kivételes felkészültsége teszi érthetővé, hogy Eötvös vele volt legjobban megelégedve a kiküldött ösztöndíjasok közül, s már 1869-ben szorgalmazta habilitációját, ami a felmerülő akadályok miatt csak 1871-ben sikerült (egyrészt, mint mondja: „Én lettem volna a fakultáson az első zsidó docens. Ez a »zsidófalókat« heves ellenállásra ösztönözte”; másrészt az öt ellenzők – Budenzel az élükön – Goldziherben az általuk szélhámosnak tartott Vámbéry tanítványát látták, s nem akartak még egy Vámbéryt maguk között, ld. *Tagebuch* 47). E felkészülést tetőzte be 1873 szeptembere és 1874 áprilisa közötti szíriai–palesztinai és egyiptomi tanulmányútja, amely mintegy megkoronázta Goldziher vándor- és tanulóéveit. Itt sikerült kapcsolatot teremtenie az egyiptomi megújulás (*nahda*) számos kiváló képviselőjével, baráti kapcsolatba került pl. a pániszlámizmus nagyhatású vezetőjével és ideológusával, Dzsamál ad-Dín al-Afghánival (ld. *Tagebuch* 68), s ekkor azonosult teljesen a muszlim megújulás ügyeivel („Az ünnepségek idején, amiket az alkirály leánya

házassága alkalmával rendezett, a bazároknak agítáltam az európaiak túlsúlya ellen; Szálih al-Madzsdí körében kultúr-történeti elméleteket fejtegettem az új muszlim helyi kultúráról és fejlődéséről mint az uralkodó európai-ragály ellenpólusáról. Aminek ^CUrábí és ezredesei egy évtizeddel később kardjukkal adtak nyomatékot, arról szónokoltam, azokban a körökben, amelyekben mozogtam. Elhárítottam azt, hogy az európaiakkal vegyek részt az ünnepeken" (*Tagebuch* 71k). Am ami talán a legfontosabb: ő volt az első európai, aki engedélyt kapott a legjelentősebb muszlim teológiai főiskola, az al-Azhar előadásainak a látogatására. A négy hónap alatt, mondja, a tanárok és diákok „úgy bántak velem, mint aki közéjük tartozom, noha nem játszottam a muszlimot” (*Tagebuch* 71). Hogy mindez valóban így volt, azt egyik későbbi tanítványa, A. S. Yahuda bizonyítja, aki 1912-ben Kairóban járva még találkozott olyan idős azharita sejkekkel, akik jól emlékeztek *as-saikh az-zarawf-ra*, „az arany sejkre”, ahogy Goldziher nevezte (Yahuda 1924: 581).

Eötvös korai halála miatt Goldziher professzúrájának terve nem sikerült. Az 1867/17. törvényekben garantált zsidó emancipáció ugyanis egyáltalában nem jelentett valószínű esélyegyenlőséget. Érdemes felidézni a helyzet jellemzésére Goldziher neves nyelvész kortársának, Munkácsi Bernátnak hasonló kálváriáját: „Mert hiába volt a kitűnő tanári képesítés s doktori oklevél, hiába a tudományos sikerek: ott, ahol a tanári állást osztogatták, keresztlevelet követeltek. A »rendezetlen vallási viszonyok« jellemző kifejezése Trefort minisztersége óta jött divatba. A zsidó tanárjelöltnek, hogy állami alkalmazáshoz jusson, előbb »rendeznie« kellett a religióját... Több kísérletem a társadalmi elhelyezkedésre eredménytelen volt, s még 1890 május havában is, midőn a M. Tud. Akadémia taggá választott, Vikár Béla barátom a Borsszem Jankóban ez alkalommal közölt humoros versében azzal jellemezte a helyzetemet, hogy »ülése« van, de »állása« nincs.” (*Pályám kezdete: Tanügyi értesítő* 50, 1925: 18).

Goldziher pályájának hazai megbicsaklása voltaképpen már keleti útja előtt eldőlt. Keletre Trefort Ágoston formailag ugyan egy (Vámbérytól javasolt) később alapítandó keleti akadémia homályos és meg nem valósult tervével küldte ki, valójában azonban egy kínos ügy miatt csak elegánsan el akarták távolítani. E kínos és kényelmetlen ügy tipikus magyar tragikomédia volt, amelynek manapság újra különös aktualitása lehet; ezért érdemes e sajátos *farce* részleteit feleleveníteni. Hogy stílusosan kezdjük a történetet, Goldziher professzúrájának meghiúsulása szorosan összefüggött a pápai családokhoz tartozó dogmájának magyarországi utóéletével (ld. részletesen Simon 1982: 369). Ismeretes, hogy a modern polgári fejlődés kihívásaival megbirkózni nem tudó vezető egyházi körök az I. Vatikáni Zsinaton 1870. július 18-án elfogadtatták IX. Piuszal (aki fiatal korában a liberalizmussal kacérkodott, majd az ultramontanizmus elszánt hívévé szegődött) a pápai családokhoz tartozó dogmáját, amely kimondta, hogy a pápa *ex cathedra* kinyilatkoztatásai a hit és a szokások terén megfellebbezhetetlenek és nem reformálhatók. A magyar püspöki küldöttség enyhén szólva kétes szerepet játszott mind a zsinaton, mind később. A kérdésnek ugyanis nem kevés súlya volt (erre ma ismét fogékonyabbak vagyunk), hiszen a katolikus egyház a hitélet mellett fontos társadalmi kérdésekben is (közoktatás, családjog stb.) meghatározó szerepet játszott; ezért a magát liberálisnak tekintő Andrássy-kormány azt kérte a Rómába utazó püspöki küldöttségtől,

hogy a szavazás során e dogma ellen foglaljanak állást; a küldöttség azonban csak a szavazástól való tartózkodást választotta. Mivel a kormány és a püspöki kar között ekkor már sok kérdésben ellentétek feszültek, továbbá a megyék közhangulatát jelentős mértékben a kálvinizmus határozta meg, a püspöki kar nem akarta kiélezni az ellentéteket, s igyekezett elkerülni a botrányokat. A pápai családokhoz tartozó eszelős dogmája így (különösen miután a püspöki kar kihirdette, noha Eötvös József mint vallás- és közoktatásügyi miniszter figyelmeztette őket, hogy a pápai bulák kihirdetése királyi jóváhagyástól függ) politikai ügy lett. Ezt a kényes helyzetet használta ki a volt misszionárius pap, Hatala Péter (1832–1918) és a mögötte álló csoportosulás. Hatala mint a teológiai fakultás professzora tiltakozott a dogma ellen, ami óriási népszerűséget biztosított neki, s mivel az 1872–73-as tanévben ez a fakultás adta a rektort, a mögötte álló erők révén ő lett az egyetem rektora. Hatala ettől vérszemet kapott, s mindent elkövetett, hogy exkommunikálják, ám a püspöki kar óvakodott ekkora baklövést elkövetni. Ekkor született Simor prímás és Trefort Ágoston között az a salamoni ítélet, hogy Hatalát, aki az orientálistikában kevesebb mint közepes tudós volt, távolítsák ugyan el a teológiai fakultásról, ám kárpótlásul a bölcsészkaron kapja meg a sémi filológiai professzúrát. Mikor Goldziher számon kérte Treforttól Hatala kinevezését az Eötvöstől neki ígért katedrára, a miniszter így védekezett: „No de Hatala kinevezését nem szabad így felfogni. Tudom, hogy Hatala egy komédiás, akit azért kellett a bölcsészkarra helyezni, mert a teológián nem maradhatott. A kinevezést nem kell komolyan venni. Valami csak fog történni. Addig is legyen nyugodt és türelmes. Hamarosan találunk valami megoldást. Menjen csak nyugodtan haza, és bízva a jövőjét rám.” (*Tagebuch* 75). Tudjuk, hogy Trefort egy pillanatig sem vette komolyan az ígéretet, s az Eötvös által az európai orientálistika küldetéses professzorának kiszemelt Goldziherből így, megfelelő állás híján, 1876. január 1-től 1905-ig (ekkor ment nyugdíjba Hatala) a pesti izraelita hitközség titkára lett. Itt végzett teendőit ő maga jellemzi pontosan: „A rám bízott ügyek jelentéktelenek voltak, intézésükhöz egy bolti szolga képzettsége is elegendő lett volna. Jegyzőkönyv-frogatás, másolási munkák, ehhez az anyakönyvvezetés, személyes közreműködés minden házasságkötésnél, iratok ellenőrzése, tárgyalás a hivatalomat felkereső, alantas ügyfelekkel.” (*Napló* 112).

Goldziher és a zsidóság

Professzúra helyett tehát maradtak az izraelita hitközség titkári teendői annak a Goldzihernek, aki kezdettől fogva elutasította a múlt század utolsó harmadában kialakult hamis alternatívát a zsidóság asszimilációját illetően. Ez ugyanis két hamis véglet között mozgott: vagy elvtelenül alkalmazkodni az egyéni érvényesülés érdekében az adott kurzushoz, vagy pedig ragaszkodni a gettószelem fenntartásához. Goldziher álláspontja (mely egyéni tragédiáját okozta) az volt, hogy ő egyidejűleg akarta az európai polgárosodás követelményeit és a judaizmus legjobb hagyományait (a prófétai mozgalmat) fölállalni, vagyis magyar polgárként akarta a judaizmust etikai mozzanatként megőrizni. Ennek az álláspontnak az volt az egyetlen, ám végzetes baja, hogy nem létezett magyar polgárság. Goldziher magatartását, tudjuk, ama, Moses Mendelssohn (1729–86) által elindított *haskala* (*sekel* = ráció) mozgalom legjobb hagyományai határozták meg, amely fölvette a harcot a

gettólét ellen, átvette a környezet nyelvét (nemcsak a mindennapi érintkezés, hanem a liturgia számára is: Mendelssohn lefordította a Tórárt németre, s 1781-ben megalapította a német nyelvű Jüdische Freischule), s radikális reformokat fogalmazott meg a zsidó vallási életben is. A mozgalomnak a múlt század utolsó harmadától elinduló antiszemita hullámok vetettek véget Közép- és Kelet-Európában, s ezek nyomán vetődött fel a kíméletlen alternatíva: a teljes asszimiláció vagy a cionizmus. A zsidó reformmozgalom, a *haskala* egy évszázadon keresztül Németországban kecsgetett a legtöbb sikerrel. Itt, ahol a nyelvi és az életmódbeli asszimiláció is jelentős mértékben előrehaladt, indult meg a zsidó múlt elfogulatlan feltárása is, az ún. *Wissenschaft des Judentums* megalapozásával. Ennek kezdetét az 1819-ben megindult „Verein für Kultur und Wissenschaft” fémjelzte, amelynek spiritus rectora az a L. Zunz (1794–1886) volt, akit sokan a 19. legnagyobb zsidó tudósának tartanak, s akit Goldziher is egyik példaképének tartott (ld. *A zsidóság lényege és fejlődése* II. 1924: 66–68). Oroszországban a *haskala* ottani hangadói egy ideig az állam nevelési programját támogatták a zsidók helyzetének javítása végett, ám a meginduló pogromok csupán két végletet kínáltak az ottani zsidó értelmiségi számára: vagy a forradalmi mozgalom, vagy a cionizmus támogatását (orosz specialitás, hogy a Bundban a kettő együtt is jelentkezett).

A kiegyezés utáni Magyarországon a zsidóság felekezeti elismerése és a legmagyarabb nemzetiséggé válása kezdetől fogva nélkülözte az ösztinteséget és az egyenlő felek között kötött szerződés ismérveit. Ez persze nem is történhetett másképpen, hiszen a paktum két olyan előfeltételen nyugodott, amelyek baljós egyértelműséggel tételezték a későbbi végkifejletet: az egyik a magyar polgári osztály hiánya volt, a másik pedig az, hogy a zsidóságnak mint „*would be*” magyar polgárnak el kellett fogadnia a nem polgári magyar uralkodó osztálynak a hegemoniáját, s minden lényeges kérdésben ez alá kellett vetnie magát. Mindez egy olyan torz társadalmi fejlődésből fakadt, amely nélkülözte a szerves polgári fejlődés jegyeit. Bár tudjuk, hogy a nálunk sokkal fejlettebb országokban sem automatikusan következett a gazdasági hegemoniából a politikai és a kulturális hegemonia (ez már az angol fejlődésben sem magától értetődő, a német és az olasz fejlődés pedig több mint problematikus), nálunk viszont éppenséggel ellentétesen alakult a fejlődés. Itt két értékrend mentén duális osztálystruktúra alakult ki, amelyek csak esetlegesen érintkeztek egymással (a zsidó vállalkozó mindenáron báró és titkos tanácsos akart lenni). Itt a kialakuló kapitalista gazdasági szféra teljességgel alá volt rendelve a se nem bourgeois, se nem citoyen politikai szférának, s mozgásterét, növekedési lehetőségeit és sorsát ez utóbbi határozta meg. E helyzet gazdasági vonatkozásban egyebek között abban fejeződött ki, hogy e periférikus kapitalizálódás nagymértékben a fejlettebb régiók kiszolgáltatására jött létre (nyersanyag-kitermelő, -feldolgozó és fogyasztói vállalkozások, az agrárfeudalizmusra épülő termény-nagykereskedés, s az előbbiekkal szervesen összefonódó „budapesti nagy pénzintézetek”), s ez egybeesett a politikai helyzetét bizonytalannak érző zsidó tőke arra érdekében, hogy lehetőleg gyorsan megtérülő vállalkozásokba fektessen be.

A politikai vonatkozások abban öltöttek testet, hogy a társadalom működését meghatározó intézményrendszer, a törvényhozó és a végrehajtó hatalom a hadsereggel egyetemben az ország nem polgári vezető rétegeinek a kezében

volt. Mindez a kultúra és az értékrendszer vonatkozásában úgy csapódott le, hogy az idegennek érzett kapitalista gazdaság versus tősgyökeres magyar politika ellentéte vagy eltolódása válságos helyzetekben könnyen úgy artikulálódhatott, mint a magyarságtól idegen zsidó polgárság vagy az ősi értékeken alapuló magyar nemzetállam, nemzettest stb. ellentéte. Ebből az is következett, hogy a polgári értékrendszert kifejező kultúra és tudomány csupán periférikus és megtűrt lehetett a nemzeti jellegű kultúra és tudomány mellett; az ily módon duális osztálystruktúra sajátosságából pedig az az érdekes jelenség fakadt, hogy a kialakuló munkásság is az idegennek érzett kapitalizálódás által teremtett osztálystruktúrába ágyazódott be, s ennek révén nem került be a nemzetinek tekintett osztályok közé, miközben a parasztság a népnemzeti osztályok ősforrásának tekintetű (jóllehet a munkásosztály legnagyobb része épp a parasztságból származott!). E sajátos alakulatot azért érdemes világosan jellemezni, mert e torz fejlődés számos mozzanatát a rendszerváltás utáni mai Magyarországon is felfedezhetjük.

E torz fejlődés oka és következménye az volt, hogy nem kapcsolódhatott össze szervesen és harmonikusan a polgári átalakulás és a nemzetivé válás két mozzanata. Mivel a polgárosodás későn, szervesen, a világtörténelmi kihívásra szükségképpen periférikus, tehát többszörösen hátrányos helyzetben jelentkezett, tehát szükségképpen rendelődött alá a formális függetlenségét el nem nyert soknemzetiségű ország nemzeti problémáinak, az önálló nemzeti állam megteremtésének. Ebben a kontextusban lesz érthetővé, hogy Goldziher álláspontja, amely a nem létező magyar polgár citoyen mozzanatával akarta összekötni a judaizmus etikai örökségét, elfogadhatatlan volt mind magyar, mind pedig zsidó részről. „Spinoza polgármódrá élt, hogy filozófus módjára írhasson” – idéztem korábbi írásomban La Mettrie-t (1982: 338). Nálunk két évszázaddal később ez nem ment.

A kíméletlen vagy-vagyok jegyében Goldzihernek a pesti izraelita hitközség titkári állása jutott, s mivel ifjúkori elhatározásait teljesen soha nem adta föl, szakmailag és emberileg mind magányosabb lett, s elkerülhetetlenné vált a rezignáció, amelynek a beállt több fázisban ragadhatjuk meg. A *Tagebuch*-ból lépten-nyomon kiolvasható, hogy Goldzihernek a *haskala*-mozgalom jegyében fogant és elmélyített álláspontja folyamatosan elfogadhatatlan volt a hangadó magyarországi zsidóság számára. Már első, német nyelvű kis értekezése (melyet 12 éves korában írt), a *Sichat-Jiczhak. Abhandlung über Ursprung, Eintheilung und Zeit der Gebete* heves megbotránkozást vált ki: „Ezzel az opus-szal raktam le az alapkövet »szabadgondolkodó« veszett hírem megalapozásában. A székesfehérvári zsidók megbotránkoztak és »spinozistának« neveztek” (*Tagebuch* 22). A hasonló összeütközésekből elég, ha utalok arra, hogy a *Mythos*-könyv ürügyén 1877-ben szervezett ellenakciót indítottak ellene, s több száz aláíró követelte a hitközség titkári állásából való menesztését (*Tagebuch* 88k), vagy hogy pl. 1897-ben a rabbiképző igazgatóbizottsága határozottan elítélte a Goldziher által képviselt nézeteket, melyek szerintük ateizmust és nihilizmust terjesztenek (*Tagebuch* 212). Goldzihernek a zsidósághoz és a judaizmushoz való viszonyát a legvilágosabban két munkájában ragadhatjuk meg: az 1876-ban megjelent

Der Mythos bei den Hebräern és az 1887–78 telén „A zsidóság lényege és fejlődése” címmel tartott előadásokban, amelyek közül az első öt a *Magyar Zsidó Szemle* 1887–88 évfolyamaiban jelent meg, majd az el nem hangzott hatodikkal együtt a *Népszerű Zsidó Könyvtár* 2. és 7. köteteiént még egyszer megjelentek 1923–24-ben.

Itthon mindkét vállalkozása tökéletes kudarcot vallott. A *Mythos*-könyvről így írt az *Egyetemes Philológiai Közöny* névtelen recenzense: „Hazánkfia eredetileg magyar nyelven dolgozta ki ezen érdekes könyvét. De midőn meggyőződött arról, hogy műve számára magyar kiadót nem talál, abbahagyta a magyar feldolgozást és németül írta meg a könyvét, mely Németország legelső kiadójánál, Brockhausnál Lipcsében... jelent meg” (1877: 223). Majd utalva a rendkívül kedvező pozitív külföldi visszhangra (többek között H. Steinthal és Max Müller írtak róla lelkes ismertetéseket, s az utóbbi 1877-ben angolul is megjelentette), fanyarul megjegyezte: „Goldziher büszke lehet könyvének eddigi sorsára. Még megéri a hihetetlen: hogy műve eredeti alakjában, t. i. magyar nyelven is lát napvilágot” (224). Ez természetesen nem történt meg. Ugyanilyen kudarcba fulladtak *A zsidóság lényege és fejlődése* címmel megírt előadások. A *Napló* szerint: „Az első előadásomat sokan látogatták. Amikor azonban a hallgatóság észrevette, hogy komolyan veszem a tanítást, és nem népszerű szórakoztatás a célom, gyérült a hallgatóság a padokban. A hatodik előadással le is zártam a tárgyat, tekintélyem megóvása érdekében.” (*Napló* 143).

Goldziher ifjúkorának kétségtelenül legproblematisabb munkája a *Mythos*-könyv, melyet a szakirodalom elsősorban elhibázott módszert használó vallástörténeti műnek tekint, s úgy vélekedik, hogy ez a szerző munkásságában csak múló epizód volt (ld. pl. J. W. Rogerson, *Myth in Old Testament Interpretation* 1974: 37–40). Goldziher e művében – szemben a nagy előddel, H. Ewaldal – nem történeti, hanem nyelvészeti (etimológiai) megalapozottságú komparatív mitológiai módszerrel élt, s a kezdetekre utaló mitikus hagyományt nem eltorzult sagáknak tekintette, amelyekből az *Urgeschichte* kontúrjai kihámozhatók, hanem ellenkezőleg, olyan, csak vallástörténetileg értelmezhető mítoszoknak, amelyek elsődleges forrásai voltak a történetileg soha nem létezett izraelita hősöknek (így pl. Izsák nem más, mint a „mosolygó Nap”, Ábrahám, a „magasztos atya” az éjszakai ég, s Ábrahám áldozati aktusa Izsákkal valójában a naplemente leírása lenne, amennyiben az éjszakai ég mintegy elnyeli a mosolygó Napot stb.). Mivel e valóban problematis munkát korábban többször is elemeztem (ld. 1982: 356–8; 1986: 77–87), itt azt kell főleg leszögeznünk, hogy szemben az idézett állásponttal, Goldziher ezt a munkáját soha nem tagadta meg: „Módszerem és eredményeim vallási következményeit soha másképpen nem szemléltem, mint ahogy az Előszóban hangsúlyozott szempontból ez történhetett. Egyházi, felekezeti szempontok soha nem játszottak nálam szerepet” – írta a mű megjelenése után 14 évvel (*Tagebuch* 86k).

E munkát tehát Goldziher nagyonis magáénak tartotta, s föltehetően nem elsősorban vitathatatlan tudományos eredményei miatt. „A mű megközelítésének kulcsa – írtam tíz esztendővel ezelőtt – az, hogy nem egy *Biblia*-kritikai tudományos műről, nem is holmi rendszeres héber mitológiai

kézikönyvről van szó a sok közül, hanem Spinoza *Tractatus-theologico-politicus*ával bizonyos fokig rokonítható *Tractatus mythologico-politicus*ról.” (G. I. *Az iszlám kultúrája*, 1981, I. 11). Ennek a lényegét először a nagy vallástörténész, H. H. Schaefer (1896–1957) sejtette meg 1928-ban: „az 1876-ban megjelent, ma már jószerével elfeledett *Mythos*-könyv... rendkívül értékes kísérlet, hogy (Max Müller és A. Kuhn nyomán) megcáfolja Renan téziséit, miszerint a semita népeknek nincsen mítoszuk. ... A mű annál értékesebb, mint tudománytörténeti dokumentum, s mindenekelőtt mint Goldziher szellemi fejlődésének tanúsága, amely jelentős paradigmája annak a nagy és szellemtörténeti jelentőségében aligha túlbecsülhető folyamatnak, amint a zsidók beléptek a modern európai művelődésbe, egy olyan folyamatnak, amelynek elfogulatlan értékelésétől szemmel láthatóan még igen messze vagyunk” (*Orient. Literaturzeitung* 31, 1928: 118). A mű igazi üzenetét tehát akkor vesszük, ha nagyon is tudatában vagyunk annak, hogy az egy 19. század második felében élő *would be* magyar zsidó polgár írta, aki a zsidóságát a magánszféra etikai mozzanatává szerette volna tenni, s ennek érdekében a judaizmust igyekezett „megtisztítani” korai mitikus politeista rétegeitől, s az élő organizmusnak tekintett vallás kiteljesedett formáit: a profétizmust és a Jahve-vallást fogadja el etikai mércének. Ez utóbbi alapján szemléli az Ótestamentumot történeti-kritikai módon, s ezért idézi egyetértőleg L. Zunz véleményét: „Az összes könyvek, a bibliaiakat sem véve ki, eredetileg tanúi, nem forrásai a hitnek, a hit teremtette őket, nem pedig ők teremtették a hitet.” (1924: 68). Ez az álláspont nem volt időszerű a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben, s úgy tetszik, nem az ma sem.

Magyarság és egyetemesség

Goldzihernek tehát magányos figurává kellett válnia a kiegyezés utáni Magyarországon. Elszigetelt helyzete szükségképpen vezetett a fokozódó rezignációhoz. A rezignáció, tudjuk, a hetvenes évektől a századfordulói kortűnet volt Magyarországon. A nagy nemzeti célok elsőkélyesedtek, a hagyományos létformák és értékrendek megrendültek és devalválódtak, a nemesség – a kultúra addigi fő termelője és fogyasztója – elvesztette létalapját és szerepét, a polgárság pedig kicsiny, zömmel idegen és kultúráközömbös. Ez az oka a nagy elhallgatásoknak (pl. a két Arany, de akár az idős Mosonyi vagy Madarász Viktor) és az öngyilkosságoknak (pl. Grünwald Béla és Péterfy Jenő). Az ökonervatív Asbóth János ezt a kort jellemzi, de szavai mintha ma sem vesztették volna el aktualitásukat: „... modern világunk sok tekintetben hasonlít ama Régi Rómához... Kétségbe van vonva, meg van támadva minden. A tekintély megdőlt, és ennek folytán az emberek inkább hajlandók a mindenkori tényleges hatalom előtti meghunyászkodásra, mint a tekintély tiszteletére. Nincs olyan hit, nincs olyan eszmény, mely ellen ne harcolna szellemmel szövetkezett szenvedély. Vallásban, politikában, társadalomban meg vannak ingatva a régi elvek és újakban nem tudunk megállapodni... Az emberek semmit sem találnak többé, amiben hihetnének, és miután eszményben nem kereshetik, az önzésben keresik boldogságukat, és mivel az önzésben boldogságot találni nem lehet, ismét a pesszimizmusra jutottak, ismét a kétségbeesés előtt állunk.” (1892: 203)

Goldziher rezignációjának kezdete érthető módon 1876-ra nyúlik vissza, amikor drasztikus módon kellett bú-

csút vennie ifjúkori álmaitól. 1885-ben az ideg-összeroppadás szélére jutott el, s rezignációjának beteges vonásaként lelkiileg is fölállalja alantásnak érzett helyzetét: „Az a szomorú tudat erősödött meg bennem, hogy megérdemeltem ezt a megvetést, amely osztályrészemül jutott” (*Tagebuch* 109). A felkészülés éveinek érzékeltetése során láthattuk, hogy Goldziher nagyívű összehasonlító kultúrtörténeti munkásságot tervezett. Ez csapódott le a *Mythos*-könyvben, s ez fejeződött ki abban, ahogy a hetvenes években és még a nyolcvanas évek legelején is rendszeresen beszámolt az Európa-szerte folyó mítosz- és vallástörténeti kutatásról, a határterületek régészeti munkálatairól az *Egyetemes Philológiai Közöny*, a *Budapesti Szemle*, a *Nyelvtudományi Közlemények* vagy akár a *Magyar Tanügy* hasábjain. Ezt a nagyszabású *Kulturgeschichte*-igényt és a legkülönbözőbb területek alapos és egyenrangú művelését adja föl először a nyolcvanas évek közepén. 1890-ben írja az 1885. évről: „Amíg korábban mindent buzgón számom tartottam és szakismereteim számára gyümölcsöttem, ami valamilyen módon összefüggött a néprajzzal, őstörténettel, bibliai teológiával, vallástudománnyal, keleti kultúrtörténettel és a rokon területekkel, úgy most mindezen tudományok rendszeres tanulmányozásáról le kellett mondanom. »A kislelkűség és a kemény szolgálat« (Exod. VI. 9.) miatt a tudományos tevékenységre szűkös idő maradt. Ezért aztán teljességgel az arab filológiára és történelemre, továbbá az iszlámra összpontosítottam.” (*Tagebuch* 110). „A kemény szolgálat”-ot az szerint kell venni: „Az év folyamán csak kisebb dolgozatokat írhattam, vagy előkészületeket tettem nagyobb munkákhoz; hosszabb esszékre és könyvekre csak rövid szünetem maradt... Így összesen körülbelül hat hét, 40-42 nap állt rendelkezésemre irodalmi művek kidolgozására.” (*Napló* 124k). A megírt könyvek jellegét és terjedelmét ismerve azonban e teljesítmény minden elismerést megérdemel!

Az egyetemes művelődéstörténeti kutatások figyelemmel kíséréséről és tervezett műveléséről való lemondás a rezignáció kezdetén még egyáltalában nem jelentette azt, hogy szűkebb területén, az iszlám kutatásában ne próbálta volna alkalmazni eredeti elképzeléseit. Ebben a szellemben a *Mythos*-könyv után alig több mint egy évtizedig munkálkodott. Véleményem szerint a történetiséget és a totalitást a legmagasabb szinten megvalósító Goldzihernek mint iszlám tudósnak az akméja a nyolcvanas évtizedre esik: nyitánya az 1881-ben megjelent *Az iszlám*, amelyben felcsendül a goldziheri oeuvre néhány nagy vezérmotívuma (a genesisvizsgálatok jegyében a mohamedai iszlám szubsztrátuma, s a két világlátás: a beduin *virtus* – *mur'u'a* – és az iszlám vallás szembeállítás; egy heterogén közösség szervesülésének a vizsgálata az iszlám hagyományaiban; az egységet jelentő egyetemes formákon belül a partikuláris különös jelenségek, a „nemzeti” *survivalok* vizsgálata a szentek kultuszának és a régibb vallások maradékainak területén; vagy a látszatra nagyon elütő jelenségek homológ rendszerben történő elemzése az iszlám építészeti emlékeinek a muszlim világnézetbe való ágyazásával – ahogyan csak az utóbbi időben kezdték vizsgálni a kérdést), és betetőzője a *Muhammedanische Studien* két kötete 1888–90-ben és abban is *A hadsíz kialakulása* (*Ueber die Entwicklung des Hadith*, in: MS: II, 1–274) című magisztrális tanulmánya, amelyet úgyszólván megje-

lenésétől kezdve joggal tekintenek világszerte a tudományos iszlámkutatás alapvetésének.

A hatalmas tanulmány tulajdonképpeni tárgya egy heterogén teokratikus közösség szervesülési folyamata, mégpedig a közösség evilági és túlvilági gyakorlatát egyszer és mindenkorra szabályozó isteni legitimációs forrás, a Korán mellékletének számító, prófétai hagyományt megtestesítő *hadsíz*-anyag kialakulásának, jellegének és elfogadásának a vizsgálatán keresztül. A teokratikus közösségeken belül a *ne varietur* isteni kinyilatkoztatás és az állandóan változó gyakorlat problémája szinte feloldhatatlan ellentmondást jelent. Itt a kör négyesítéséről van szó, amit azonban az iszlám közösség sikeresen megoldott. A megoldás sikeressége révén a pre- és posztkapitalista birodalmak között a muszlim birodalmiság lett az egyetlen, amelyen belül az állandalommal, a dinasztikus politikai hatalomgyakorlással szemben a társadalom, a teokratikus közösség lett a társadalom hegemon szuzerplője, s a társadalmi gyakorlat legitimációját a közösség konszenzusa határozta meg. Ennek a hegemoniának a kivívása éppen a prófétai szünnének és hordozójának: a prófétai *hadsíz*nek a kialakítása és elfogadása révén sikerült. E folyamat sűrítette magában a közösség szervesülésének és a teokratikus *umma* hegemonná válásának minden problémáját. Goldziher zseniálisan választotta ki és elemezte azt a folyamatot, ahogyan a muszlim közösség az ősiség, a *reipristinatio* elve alapján létrehozta a maga változó gyakorlatának isteni legitimációját, s elhárította a kora-abbászida dinasztikus kísérleteket, hogy a társadalmi gyakorlatot – a birodalmak gyakorlata szerint – felülről szabályozzák. A dinamikát a közösség – a teokratikus elvnek megfelelően – természetesen statikaként, tehát eredetként, kezdettől meglévőként kellett hogy megfogalmazza és elfogadja (s a muszlim közösség a későbbiekben és az európai kutatás Goldziherig így is tekintette azt), e társadalom genesisének és szervesülésének a titkát azonban csak úgy lehet megfejteni, ha a tudomány a változást, a dinamikus folyamatot ragadja meg a maga konkrétságában és teljességében. Goldzihernek ezt sikerült elvégeznie, s ennek révén lett a klasszikus iszlám első és legnagyobb törté-

Ennek a történetiséget és totalitást érvényesítő látásmódnak talán utolsó nagyformátumú lecsapódása az 1896-ban megjelent *Abhandlungen zur arabischen Philologie* I. kötetének magisztrális tanulmánya: *A hadsíz-költészet előtörténete*, amely egy olyan – fölényes, ám nem zavaró filológiai erudícióval megírt – kultúrtörténeti és hermeneutikai bravúr, amilyen azóta sem készült a szakmában. E tanulmány, írtam korábban: „A *hadsíz* kialakulása sajátos ellenpontozásának tekinthető. A *hadsíz*-tanulmány azt vizsgálja, hogy a már nem természetadta (másodlagos) muszlim közösség hogyan hozza létre a maga – társadalmi gyakorlatot szabályozó – hegemon világlátását, mégpedig a *reipristinatio* elve alapján, vagyis a *kialakultnak*, az állandóan változó eredeti – *ne varietur* – isteni/prófétai szünnaként való felfogása által; *A hadsíz-költészet előtörténete* egy ellenkező folyamatot próbál rekonstruálni, vagyis: hogyan lehet a másodlagos közösség *eredeti* világlátásából kibontani-rekonstruálni az eredeti, törzsi közösség *eredeti* (mágikus, animisztikus) világlátását.” (*Az iszlám kultúrája* 602). Konkrétan arról volt szó itt, hogy lehet-e és ha igen, hogyan rekonstruálni a mágikus aurájától meg-

fosztott, deszakralizált és immár „költészetté” vált anyagból (a szatírából) az eredeti, differenciálatlan mágikus gyakorlatot, amikor a „költő” még nem szakadt el a ráolvasótól, a vajákostól, a jóstól, az eredeti közösség differenciálatlan „értelmiségijétől”? Goldzihernek felülmúlhatatlan tökélytel sikerült rekonstruálni az eredeti szubsztátumot, s nem utolsósorban azért, mert az ifjúkorában oly szívesen művelt összehasonlító etnológia módszerével élt.

E tanulmány után azonban (s már az *Abhandlungen* többi részében is!) mindinkább feladja ezt az egészre figyelő, történeti látásmódot, és egyre inkább olyan veretes, a maguk nemében persze ugyancsak felülmúlhatatlan filológiai tanulmányokat ír, amelyekben immár nem a kialakulás és a valamivé válás folyamata érdeklí, hanem egy adott met-szetre vonatkozó anyag kifogástalan elemzése. Ezt tekintem Goldziher rezignációja második és véleges fázisának, amikor végképpen lemondott ifjúkori illúzióiról, s visszavonult a szakma védősáncai mögé.

Sajátos és mélyen jellemző, hogy Goldziher rezignációja egybeesett és összefüggött azzal a folyamattal, amelynek során az egyetemesség és a nemzeti érdekek reménytelenül szétváltak a magyar tudományos élet szervezeteiben, célkitűzéseiben, módszereiben és tartalmában, s melynek során az ún. „nemzeti tudományok” programszerűen elhárították az egyetemes perspektívák „luxusát”. Ezt a problémát tudomásom szerint senki nem vizsgálta még meg komolyan, pedig következményei máig ránehezednek a magyar tudományra. Ez a folyamat a kiegyezés körül kezdődött el, a századfordulótájt be is fejeződött, és szorosan összefüggött a polgári fejlődés vereségével, vagyis azzal, hogy nem az egészséges polgári fejlődés jegyében alakult a nemzeti élet fejlődése, hanem fordítva, a beteg nemzeti alakulás rendelkezte maga alá a nemzetietlennek tekintett polgári mozzanatok. Szorosan vett témám természetesen csak utalásokat enged meg e nagyon fontos kérdéskörrel kapcsolatban, amelynek, remélem, önálló tanulmányt szentelhetek majd. Történettudományunk alakulásán belül Szekfű Gyula mutatta be úttörő módon azt a folyamatot, ahogyan a liberalizmus mindinkább kiüresedő szabadságideája frigyre lépett a 19. század uralkodó eszméjével, a nemzeti elvvel. Ennek a történetírásnak – amelyet Horváth Mihály alapozott meg, s talán Thaly Kálmán vitt *ad absurdum* – „a nemzeti szabadságharcok a tárgyai, s ahol ilyenek nincsenek, ott legalább a nemzeti szabadságjogok békés érvényesülése, azaz alkotmány- és jogtörténeti kérdések.” (Szekfű 1932: 438). E folyamatban alakul ki a „kismémet” (porosz) történetlátással rokonítható „kismagyar” történetlátás máig ható idoluma: az erdélyi történelem fetiszizálása: „Az erdélyi fejedelemség minden megmozdulása szabadságküzdelemnek tűnt fel, s maga az erdélyi állam, mely a valóságban a nyugati királysággal összehasonlítva sokkal fegyelmesebb, a szabadságideáknak kevesebb tért engedő volt, a liberális felfogás szerint a magyar szabadság szimbólumává vált, s ezzel az egész magyar történet egyetlen gerincévé” (i. m. 439).

E történetnézet nemcsak meghamisította a magyar történelmet, de egész korszakokat ítélte szükségképpen feledésre. A kialakuló nemzeti mítoszok megkérdőjelezőit nem éppen szakmai szempontok szerint utasították rendre, s erre nem kisebb tekintély, mint maga Kossuth Lajos mutatott példát. Tudjuk, hogy amikor Fraknói Vilmos levéltári adatok alapján először mutatta ki Martinovics jellemtelenségét és kétkulcsos magatartását, Kossuth így reagált erre a Magyar Történelmi Társaságnak írt levelében: „Fraknói

Vilmos úr »Martinovicsa« reám, megvallom, kellemetlenül hatott. Hiszen ha az valóban oly jellemű ember volt, mint aminőnek Fraknói festi, azt kellene róla mondanunk, hogy a szó teljes értelmében egy haszontalan, komisz ember volt... Csak ismételhetem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott. Úgy látszott nekem, hogy hiányzott belőle a *caritas*.” Jól ismert, hogy 1913-ban milyen fogadtatásban részesült Szekfű „A száműzött Rákóczi”-ja: a Magyarország 1914. március 18. számának cikkírója „közismeretlenségnek örvendő mákvirág”-nak, „valami császári-királyi közös csemeté”-nek nevezte őt, s Polónyi Géza a parlamentben interpellált a könyv ellen – természetesen anélkül, hogy olvasta volna. A kevésbé magyar magyarok megbélyegzése a „magyarabb magyarok” részéről hasonló irracionális és groteszk módon aztán újra történelmünk része lett az utóbbi időkben.

A nyelv- és irodalomtudományok esetében valamelyest még érthető is, hogy feladatukat a magyar nyelv kutatásában és a nemzeti irodalom – a Gyulaiék által kodifikált nép-nemzeti – vizsgálatában és értékelésében látták. Az alapok lerakásában vitathatatlan még az önzetlen lelkesedés is. Ugyanis érdekes módon kezdetben alig van e területeknek céhbéli művelője, olyan, akinek eleve ez lett volna a szakmája. Míg a reformkorban katonák, földesurak és papok vállalták fel a magyar nyelv „csinosítását” és az irodalom művelését, most nagyrészt más pályáról idesereglett értelmiségiek: ügyvédek, jogászok, orvosok. Tudjuk, hogy Toldy Ferenc diplomával rendelkező, praktizáló orvos volt, Hunfalvy Pál jogot tanított eredetileg a késmárki akadémián, Henszlmann Imre képzettségét tekintve orvos volt, Lehr Albert Sopronban volt evangélikus teológus, Szily Kálmán eredetileg a Műegyetem mechanikai tanára volt, Szarvas Gábor is befejezetlen jogi tanulmányok után lett nyelvész, Imre Sándor és Gyulai Pál eredetileg jogot és teológiát tanultak stb. A probléma inkább az, hogy az általuk megalapított nemzeti tudományok oly szűkre szabták tárgyukat és szempontjaikat, hogy belőlük később csak a nemzetietlenség vádjával lehetett kitörni.

A nemzeti és az egyetemes szempontok még azokban a tudományokban is szemben álltak egymással, esetleg kizárták egymást, amelyekben pedig úgy tetszett, vannak nemzeti hagyományaink, s ugyanakkor lényegük szerint egyetemes jellegűek. Ilyen volt például a klasszikus antikvitást vizsgáló ókortudomány hányattatott sorsa. Mivel – hogy csak a legfontosabbakat említsem – Hóman Bálint, Kerényi Károly, Marót Károly, Litván György, Lackó Miklós és főképpen Szilágyi János György tudománytörténeti tanulmányai alaposabban megvizsgálták e diszciplína hazai történetének néhány fontosabb állomását, itt csak két eseményt idézek fel e tudomány történetéből. A kezdeteket példázandó, hadd utaljak Hóman Ottó és Bartal Antal szépreményű vállalkozásának, az 1871-ben elindított *Philológiai Közönynek* a sorsára, amely a szakma és a közönség teljes közönye és érdektelensége miatt a következő évben ki is múlt. Hóman Bálint közzétette apjának, Hóman Ottónak a vállalkozással kapcsolatos leveleit (EPHk 1911), amelyekből lehangoló képet kapunk a kor elmaradott emberi és szakmai szintjéről. Hóman Ottó (aki 1869–70-ben Göttingában tanult kitűnő mestereknél) a kor legmodernebb eredményeit szerette volna megismertetni itthon,

Bartal (aki 1853 után öt szemesztert hallgatott Bécsben) pedig az akkor már óriási eredményeket elért indoeurópai nyelvtudomány kutatását próbálta bevinni a klasszika filológiába. Mindkét kísérlet megbukott, s különösen Bartal rezignációja példázta a szakma választását (ld. Gyomlai Gy. emlékbeszédét, MTA Emlékbeszédek, XV.10, 1912): a továbbiakban középiskolai nyelvkönyveket írt, ill. összeállította a középkori Magyarország latinságának a szótárát (1901). A szomorú tanulságok levonása megtörtént. Fröhlich Róbert archeológus Bartal 1874. évi nagyívű és máig használt székfoglalójának (*A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban, Értekezések IV. k. III. sz.*) 1876-ban megjelent ismertetésében így írt: „nálunk egyelőre még nem várható a philologia terén önálló kutatás, hanem mindenekelőtt arra van szükség, hogy a szakemberek a tudomány eddigi eredményeit ismerjék, s ezeken építve haladjanak majd tovább” (idézi Gyomlay, i. m. 34). A kor legnagyobb formátumú filológusa, Ábel Jenő is így foglalt állást: „Meg vagyok győződve, hogy nagyobb hasznát vesszük a jelen körülmények között az ilyen (közvetítő, előkészítő) munkáknak, mint az olyanoknak, melyekért az illetőt a hazai philologia atyjának dicsérik ugyan, de amelyeket csak kevesen értenek” (i. m. 34), s épp ő az, aki a magyarországi humanizmus kutatásával ki is jelöli az ókortudomány nemzeti művelésének egyik ágát. A megbukott *Philologiai Közöny* után teljesen megváltozott koncepciót képviselt Henrich Gusztáv az 1876-ban (Ponori Thewrewk Emillel) indított *Egyetemes Philologiai Közöny*-nyel; ő volt az, aki felismerte, hogy az Eötvös, Csengery, Arany László stb. által képviselt liberális polgári törekvések a hetvenes évek közepétől talajukat veszítették, s belátta, hogy „mint a bismarcki Németországban, Magyarországon is az adminisztráció és a szakemberség lett ezután a polgári értelmiség legfőbb érvényesülési tere” (ld. *A magyar sajtó története II/2.* 1985, 494.). Tudjuk, hogy e folyóiratban az első években a latin irodalmi stúdiumok domináltak, majd jött a hazai latinság emlékeivel foglalkozó tanulmányok túlsúlya, s a nyolcvanas évek közepén már a magyar irodalom vizsgálata vette át a fő szerepet.

A nemzeti és az egyetemes szempontok különös élességgel ütköztek össze aztán századunkban a húszas évek végén és a harmincas évek elején, Marót Károly (*A klasszika-filológia válsága*, Széphalom 1928), Moravcsik Gyula (*Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudomány*, Széphalom 1930), Kerényi Károly (*Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok*, EPHK 54, 1930, 20–35) és Hornyánszky Gyula (*Görög társadalomrajz*, Szeged 1931) vitájában. A vita nyilvánvalóan a legszorosabban összefüggött gróf Klebelsberg Kunó 1928-ban meghirdetett neoneacionista programjával (ld. pl. *Budapesti Szemle* 604. sz. 1928, 427–462), amely a Trianon utáni helyzetben újrafogalmazta a magyar tudomány és kultúra viszonyát saját múltjához és az egyetemes problémákhoz. A nemzeti programot a legmarkánsabban Moravcsik Gyula fogalmazta meg, aki szerint az ókortudomány feladatai: „a Pannónia- és Dácia-kutatás: a magyarországi latinság és humanizmus, a magyar–bizánci érintkezések története és az antik örökség szerepe a magyar szellemi élet történetében” (i. m. 185). Az egyetemes szempontokat – a ma emberének élő és mindenoldalú kapcsolatát a klasszikus antikvitáshoz – az idős Hor-

nyánszky Gyula és különösképpen Kerényi Károly képviselte. Ám Hornyánszky csak torzított tudott hátrahagyni programjából (ezt Kerényi átvette az *Egyetemes Történet* általa szerkesztett első kötetébe, 1935), Kerényit pedig elüldöztette a hivatalos magyar tudomány.

Az ókortudománynál sokkalta alulfejlettebb orientaliztikában ilyen látványos csaták nem dűltek. Itt teljesen magától értetődőnek tetszett, hogy ami egyáltalában van, annak a nemzeti érdekeket kell szolgálnia. Németh Gyula ugyancsak az ominózus, 1928-ban a következő irányadó szempontokat jelölte meg az orientaliztika számára: „Az első szempont nyelvünk eredetének, a második népünk eredetének kérdése, egyszóval őstörténetünk, a harmadik szempont a magyarországi török hódítás történetek kutatása.” (*Akadémiánk és a keleti filológia*, 5). E szempontok *mutatis mutandis* olyanok, mint Moravcsik Gyula idézett feladatai. A magyar orientaliztika e siralmas *ancilla*-helyzetének magyarázatához azonban még legalább két okra érdemes felhívni a figyelmet. Az egyik: a 18. században elinduló kutatások teljes diszkontinuitása; a folyamatosság teljes hiánya, melynek következtében néha félévszázados szünetek után, a korábbi teljesítményeket elfelejtve, mindent úgyszólván újra kellett kezdeni.

E diszkontinuitást hadd példázzam a magyar Korán-fordításokkal. Noha olyan gyakran nem veselkedtek neki, az elődöket mégis szívesen elfelejtették. Tudjuk, az első – latinból készült – fordítást két tiszteletre méltó táblabíró, Buzitai Szeldmayer Imre és Gedeon György a reformkorban készítette (Kassa 1831), amikor hallatlanul megnőtt az érdeklődés Kelet iránt, s a török sem tűnt már olyan mumusnak, mint korábban. A következő fordítást a szabadságharcban résztvevő, sokoldalú, a jogi kérdésekben egy ideig szakértőnek számító, ám hamar elfeledett Szokolay István végezte európai nyelvekből 1854-ben, amikor a Kossuth-emigráció és a krími háború miatt megnőtt a törökök iránti rokonszenv, s érzelmileg is megalapozódott a török–magyar rokonság délibábos elképzelése. Szokolay nem tudott a derék táblabírák munkájáról; azt hitte, hogy az ő munkája az első kísérlet. A harmadik önálló részfordítást Endrei Gerzson jelentette meg 1915-ben, amikor Bosznia annektálása után, s a Balkán-kérdés felerősödésével érdekeltünk iszlám-ügyekben. Ő viszont csak a táblabírák fordításáról tudott, s nem ismerte Szokolay kísérletét. Csupán a következő – 1947-ben megjelent! – kísérlet fordítója, Hollósi Somogyi József tud az összes korábbi kísérletről. Ő persze céhbéli arabista és Goldziher tanítványa volt.

Az orientaliztika hazai *ancilla*-helyzetének másik oka az volt, hogy az orientaliztikai stúdiumok viszonylag későn, a 19. század folyamán váltak tudománnyá, akkor, amikor már megszilárdultak az Európa-centrikus társadalomtudományok módszerei, preferált tárgyai és értékkliái, melyekbe jószerivel a mai napig nem integrálódtak a keleti stúdiumok; vagyis úgy készülnek a „világtörténetek” stb., és úgy oktatják az egyetemes irodalomtörténetet, filozófiatörténetet vagy a „világtörténelmet”, hogy abban nem, vagy teljesen periferikusan szerepel a Kelet. Pontosabban: nálunk az a groteszk helyzet alakult ki, hogy a görög–római történelemmel való érintkezés miatt az egyetem első évfolyamában még szerepel valamelyes ókori keleti történelem, esetleg vallástörténet, ám az ókor után a keleti népek mintha előzékenyen megszűntek volna létezni, s legközelebb már csak az európai hatalmi politikába kellemetlenül beavatkozó oszmán–török hódítás és az európai gyarmatosítás ré-

vén bukkannak megint elő. Ez a naiv és ostoba Európa-centrikus szemlélet ugyan megérthető, de azt mégsem teszi megbocsáthatóvá, hogy a keleti fejlődéseket és problémákat illetően még a műveltebb magyar polgár is teljesen tudatlan és tanácstalan, s a legostobább dilettantizmusnak is felül.

A nemzeti és az egyetemes szempontok szétválása az orientalistikában látványosan ragadható meg Goldziher és Vámbéry pályájának kettősségében. Goldziher pályájának első korszakában (ez tetőzött a *Muhammedanische Studien*-ben) megpróbálta a két – ekkor objektíve már antinomikus – szempontot összhangba hozni: ő a maga *Kulturgeschichte* koncepciójának nagy ösztönzőit végső soron a kelet-közép-európai helyzetből merítette, s ennek alapján vizsgálta egy sokféle elemből összetevődő, heterogén közösség (a kialakuló kalifátus) szerveződését, elemezte a legfontosabb legitimációs formát, a próféta hagyományt, s ennek alapján mutatta be a közösség virtuális hegemoniájának egyedülálló jelenségét. Amint azonban az objektív és szubjektív okok Goldziher *would be* magyar polgári illúzióit ellehetetlenítették, bekövetkezik Goldziher végleges rezignációja: megírja azokat a műveit (így főképpen a *Vorlesungen über den Islam*-ot, 1910 és a *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* 1920), amelyek még ma is a szakma legidézettebb munkái közé tartoznak, ám amelyek immár csak a szakma szorosabb szempontjait tartják szem előtt.

Vámbéry paradigmátikus útja ezzel szemben annak a tu-

dósnak a választását példázta, aki – etikailag már alig értékelhetően – egy adott kor konjunkturális szempontjai szerint „alkot”. Ahogy maga fogalmazta: „én az irodalomnak azt a területét részesítettem előnyben, ahol nemcsak babérokra, hanem megfogható javakra is lehetett szert tenni” (ld. Alder–Dalby 256). L. Alder és R. Dalby megtalálták a Foreign Office archívumában azt a két vaskos kötetet, amely az angol Külügyminisztérium és Vámbéry levelezését tartalmazza. Ebből világosan kirajzolódik az a szerep, melyet Vámbéry mint fizetett ügynök játszott az angol Külügyminisztérium szolgálatában 1889–1911 között (ld. i. m. 392, továbbá: 269–461). Az ilyen működés szerves kiegészítése volt itthon a teljesen érzelmi alapokon álló, tudományos szempontból szakútcát jelentő török–magyar nyelvrokonság felvállalása. Vámbéry legfőbb (negatív) érdeme valószínűleg abban állt, hogy az „ugor–török háború” során nagy nyelvészeinknek főleg az ellene zajló polémiaiban sikerült tisztáznuk a magyar nyelv eredetét és fejlődését, a magyarság etnogenezisét.

A korrekt tudományos eredmények persze akkor sem, most sem épültek be a köztudatba. Emiatt lesz aztán érthető, hogy az orientalistát még a mai művelt értelmiségi számára is elsősorban Vámbéry vagy a még nála is sokkal gyengébb, csak a tömegfogyasztás egzotikumigényét kielégítő Germanus Gyula testesíti meg, nem pedig Goldziher Ignác.

HIVATKOZOTT IRODALOM

ALDER–DALBY 1979 = Lory Alder–Richard Dalby, *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery*. Bachman and Turner Ltd. London.

ASBÓTH JÁNOS 1892 = *Irodalmi mozgalmak a kiegyezés után. Jellemrajzok és tanulmányok korienk történetéhez*. Budapest.

FÜCK 1955 = J. Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*. Leipzig, O. Harrasowitz.

GOLDZIHÉR I. 1981 = *Az iszlám kultúrája I–II.* (szerk. Simon Róbert), Gondolat, Budapest.

KÁRMÁN–EDSON 1967 = *The Wind and Beyond. Theodore von Kármán, Pioneer in Aviation and Pathfinder in Space*. Boston, Little, Brown and Comp.

KOMLÓS A. 1941 = *Zsidók a magyar tudományban a kiegyezés*

után, in: *Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70. születésnapjára* (szerk. Scheiber S.), Budapest, 203–7.

SIMON R. 1982 = *Goldziher Ignác. (Adalékok a nemzeti és a polgári fejlődés antinómiáinak és egy tudomány születésének közép-kelet-európai összefüggéséhez.) Magyar Filozófiai Szemle* 1982/2, 336.

SIMON, R. 1986 = *I. Goldziher. His Life and Scholarship as reflected in His Works and Scholarship*. E. J. Brill, Leiden – MTA Könyvtára, Budapest.

SZEKFŐ, GY. 1932 = *A politikai történetírás, in: A magyar történetírás új útjai* (szerk. Hóman Bálint), Budapest.

YAHUDA 1924 = A. S. Yahuda, *Die Bedeutung der Goldziher-schen Bibliothek für die zukünftige hebräische Universität: Der Jude* 8, 575–592.

JEGYZETEK

1. Goldziher Ignác (1850–1921) életéről és pályájáról igen árnyalt kép festhető. Két – német nyelven írt – naplója is fennmaradt, s mára ezek így vagy úgy hozzá is férhetők. Az egyik, fiatalkori *Wanderjahre*-jének naplója, az ún. Keleti Napló, amely 1873–74-es szíriai, palesztinai és egyiptomi keleti tanulmányútról vall (csak az 1873. szeptember 14. és 1874. január 14. közötti rész maradt fenn!). Ezt, a világháborúban részben megsemmisült Naplót a másikkal együtt a család Scheiber Sándornak ajándékozta. Ő a Keleti Naplót angol nyelvű kiadásra a Magyarországról 1933-ban először Palesztinába emigráló, majd Amerikában letelepedő jeles etnológus és vallástörténész Raphael Patai rendelkezésére bocsátotta, aki terjedelmes tanulmány kíséretében meg is jelentette (*Ignaz Goldziher and His Oriental Diary. A Translation and Psychological Portrait*. Wayne Univ. Press, Detroit 1897), majd – erősen vitatható módon – a New York-i Jewish Theological Seminary of America könyvtárának ajándékozta. (E Naplónak nyilván itthon, az Akadémia kézirattárában lenne a helye!) A másik, megjelenésekor kisebb szenzációt kiváltott Naplót, a *Tagebuch*-ot, Goldziher 1890. június 22-én, negyvenedik születésnapján kezdte írni, s

az első negyven esztendő nagyszabású összefoglalásával 1919. szeptember 1-ig vezette. A *Tagebuch*-ot Scheiber Sándor adta ki németül (E. J. Brill, Leiden 1978), majd magyarul is megjelent, ám a korabeli zsidóságra, ill. az azidőben sem idilli zsidó–magyar szümbiózisa negatív fényt vető részek elfogadhatatlan kasztrálásával (*Napló, Magvető* 1984, ford. Scheiber Sándorné). E Naplók mellett – kordokumentum gyanánt is – rendkívül fontos Goldziher óriási levelezése, amely 1933. október 18. óta az MTA Könyvtárában található. E megdöbbentő méretű levelezés (a 45 tekintélyes doboz 13 700 levelet őriz mintegy 1650 személytől) egyértelmű módon Goldziher egyre fokozódó itthoni légszomjáról árulkodik. Goldziher a kor úgyszólván minden jelentős arabistájával, vallástörténészeivel, s a hazai tudományos élet számos jelentős alakjával is levelezett, ám ezen belül néhány külföldi kollégájával (különösen C. Snouck Hurgronjével, vagy T. Nöldekével) folytatott – általa életfontosságúnak tartott – párbeszéde az itthon oly annyira hiányolt tudományos és emberi közeg nyilvánvaló kompenzálása volt. E levelezésből eddig csak töredékek láttak napvilágot. Az iszlámtudomány megalapozásában Goldziher mellett je-

lentős szerepet játszott nagy holland pátyatárs C. Snouck Hurgronje (1857–1936) hozzá írt leveleit P. Sij. van Koningsveld adta ki (Leiden 1985), a múlt század legnagyobb sémi filológusával, T. Nöldekével folytatott levelezésének egy jelentős részét pedig e sorok írója tette közzé (Leiden–Budapest 1986). Egyáltalában nem könnyen jellemezhető alakjának árnyalásához végül fontosak még néhány magyar tanítványának (Heller Bernát és Somogyi József) és nagy külföldi kortársainak (C. Snouck Hurgronje, C. H. Becker, V. V. Bartold, L. Massignon stb.) megemlékezései is.

2. E tudománytörténetileg kimagasló mesterek közül elég, ha csak néhányat sorolunk föl: első állomásán, Berlinben pl. a nagy hebraista Gesenius tanítványától, E. Rödiger-től (1801–1874) hallgatott ótestamentumi előadásokat, a hosszú ideig Damaszkuszban konzul J. G. Wetzsteintől a beduinok nyelvéről és szokásairól szóló előadásait hallgatta; F. Dieterichnél (1821–1903) arabisztikát – főleg muszlim filozófiát – hallgatott. Am ezeknél is fontosabb volt, hogy kapcsolatba került M. Steinschneiderrel (1816–1907), a kimagasló tudománytörténésszel, H. Steinhallal (1823–1899), kora egyik nyelvészével és A. Geigerrel (1810–1874), a hebraisztikában és arabisztikában egyaránt nagy tudóssal, a német zsidók reformmozgalmának vezetőjével, akik a maguk rendkívül szerteágazó területein a zsidóság és a judaizmus

polgári és szellemi emancipációjáért küzdöttek. 1868 augusztusa és 1870 márciusa közti lipcsei időszaka volt talán a legeredményesebb: itt a német arabisztika legnagyobb hatású mesterének, az iskolát teremtő H. L. Fleischernek (1801–1888) lett kedvenc tanítványa (ld. hozzá: Füek 1955: 170-2; Simon 1982: 359k). Fleischer tucatnyi országból látogatták (tanítványai később a század hangadó arabistái lettek), az ő igazi tudományos légkörű műhelyében Goldziher valósággal kivirult („a nagy sejk” mellett őt nevezték „a kis sejk”-nek, s a mester hamar rábízta a bevezető kollégiumok tartását), s az arabisztika mellett ekkori széles ívű összehasonlító „Kulturgeschichte” koncepciójának megfelelően mindenfélét meg is tanult (szanszkritot, egyiptológiát pszichológiát stb.). Mindennek következtében s Eötvös javaslatára – a mihamarabbi habilitáció érdekében – már 1869-ben, 19 éves korában megszerzi doktorátusát. 1871 márciusa után több mint egy fél évet Leidenben töltött, ahol már mint doktor szabadon hallgatta a legkiválóbb teológusok (elsősorban a nagy Biblia-kutató, A. Kuenen: 1828–1891) és klasszika-filológusok előadásait, ám ennél is fontosabb volt, hogy szoros barátságokat kötött a holland orientalista iskola nagy alakjaival, a spanyolországi iszlámkutatás legnagyobb alakjával, R. Dozyval (1820–1883), az alapvető arab források legjelentősebb – a klasszika-filológia módszereit meghonosító – kiadójával, M. J. de Goejével (1836–1909) stb.

Decemberben megjelenik

SZABÓ LAJOS – TÁBOR BÉLA

Vádirat a szellem ellen

(2. KIADÁS)

Kapható lesz Budapesten az Írók Boltjában, a Magiszter, a Stúdió, a Gondolat, a Kossuth, a Pont, az Egyetemi, és más könyvesboltokban, a Bartók Galériában, valamint a Katalizátor Iroda standjainál.
Megrendelhető a 2000 címén is: 1396 Budapest, Postafiók 464.

DAVID MACAULAY

Hogy is működik?

Átfogó, tanulságos és szórakoztató kézikönyv az olvasók minden korosztályának, a hologramtól a légpárnás hajóig, az ejtőernyőtől a parkolóóráig. Gépek százainak működési elvét ismerteti a szerző, briliáns megfogalmazásban.

ÁRA: 1450 FORINT.

Kiadja a Park Kiadó

A FILMVILÁG DECEMBERI SZÁMÁBÓL

„Ha élne Shakespeare, ma filmrendező volna”

PETER GREENAWAY

PORTRÉ A ZOO ÉS A PROSPERO KÖNYVEI RENDEZŐJÉRŐL

„Ha egyszer hatalomra kerülünk, akkor magának kell elkészítenie a filmjeimet”

HITLER

RÉSZLETEK LENI RIEFENSTAHL NAPLÓJÁBÓL

A BIRODALMI SZÉPSÉG BŰVÖLETÉBEN

– FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ ESSZÉJE

“A politikus is egyre inkább csak néznivaló”

A NAGY MOSZKVAI SZÓPUCCS – SZILÁGYI ÁKOS ÍRÁSA

Egy szovjet könyvár titka

VIKTOR ZASZLAVSZKIJ

Az amerikai könyvtárak, mondaná Sztálin, „paraszi nivelláló mentalitásban” szenvednek. Bárki egyszerűen beszélhet és kiválaszthat a polcokról egy könyvet... olyan egyszerű, mintha csak sajtó venne az ember. Sejtésem szerint ezek a számítógépesített temetők semmiféle respektust sem váltanak ki a könyvek iránt, inkább csak nyomasztják az olvasót. Az írás ingere, még eggyel szaporítani a polcokon sorakozó köteteket, itt szertefoszlik. A szovjet könyvtárak igencsak különböznek...

Jól tudom, mit kifogásolok az amerikai könyvtárakban. Azt, hogy sokukban a nyugati individualista tradíció túl-hajszolása miatt az asztalokat csak egy olvasóra méretezik. Már csak emiatt sem lett volna alkalom találkozni a Központi Könyvtár egy bizonyos, Carrasco néven bejegyzett olvasójával, akinek valódi identitása a megszállottságig kíváncsivá tett.

Ez az alkalom a szovjet könyvtárhasználati jog szeszélyes hierarchiájának hosszú évekig tartó beutazása után adódott. Tízéves voltam, amikor az iskolai könyvtár igazgatója észrevette vonzódásomat a könyvekhez, és berakott a Könyvtári Tanácsba. A Tanács első emlékezetes aktusa a könyvtisztogatás volt. Közvetlenül a háború után, amikor a tankönyvek ritkaságszámba mentek, az iskola kétszáz, a 30-as évek közepén kiadott történelemkönyvet kapott. E régi kiadásokat a „nép ellenségeitől” megtisztítandó, kinyitottunk egy könyvet mondjuk a 81. oldalon, és tintát öntöttünk Tuhacsevszkij vagy Blücher marsall arcképre.

Az iskolakönyvtár állománya, a tankönyvek kivételével, igen sovány volt, és én gyorsan olvastam. A könyvtáros beajánlott a kerületi felnőtt könyvtárba. A kerületi könyvtárban szinte katonai fegyelem uralkodott. Egyszerre legfeljebb három könyvet lehetett kivenni és legkésőbb három nap múlva becserezni. Katalógus létezett, de lehetetlen volt hozzáférni. Egy könyv kikölcsönzéséhez meg kellett nevezni a szerzőt; ha ez nem ment, mint általában, akkor legalábbis a könyv miféleségét kellett leírni. „Valami szerelmeset”, mondták gyorsan a nők. A férfiak gyakran csak hümmögtek, hímezték-hámoztak, kezük mindenféle repdesett.

Az egyetem megkezdésével új magaslatokra hágtam. A diákkönyvtár a Központi Könyvtár egy fiókja volt, melyet neve ellenére csak tudományos kutatók használhattak. De az utca embere nem sétálhatott be csak úgy az előbbibe sem – ehhez diákigazolvány kellett. Ez már igazi könyvtár volt, terjedelmes katalógussal és speciális olvasóteremmel. Könyvet kölcsönözni nem lehetett – nagy hiba, lévén hogy a könyvtárat használni szándékozó diákok száma

könnyedén meghaladta a székek számát. Ajánlatos volt reggel hétre odamenni, és másfél órát sorban állni. A később érkezők várakozása még hosszabbra nyúlhatott, amíg a koránkelők egyikének napi munkája befejeztével egy hely felszabadult.

Az egyetem befejeztével végre megkaptam azt a becses jogot, hogy a Központi Könyvtárban tanulhassak. A fő olvasóterem használatához „kutatói igazolvány” kellett, aminek az egyetemi diploma elengedhetetlen feltétele. Ez volt a könyvtárak Olümposza: kötetek milliói, évszázadok óta halmozódó kéziratok hatalmas gyűjteménye, még Voltaire magánkönyvtára is ott volt.

Az esetleges zavarokat elkerülendő, az olvasókat három kategóriára osztották. Az első, és bizonyára legnépesebb csoportnak a „közönséges olvasótermekbe” volt bejárása. Ezeket az otthonosság nyugalma lengte körül. A falak erős, forradalom előtti polcokon hordozták az igazán lényeges, mindig kéznél tartandó kézikönyveket. A barna kötésű, negyvenöt kötetes Lenin Összegyűjtött Művei (negyedik kiadás) szépen passzolt a hatvan kötetes, világosbarna Marx és Engelsszel, míg az ötvenöt kötetes Lenin Összes Munkái (ötödik kiadás) hűvös kéksége jól harmonizált a három tucat tompavörös különféle Lenin-kötettel. A klasszikusok szerénye gúnyos kontrasztban állt a meglehetősen ideiglenes vendégek hiúságával: a Politikai Bizottság kurrens tagjainak beszédei, aranyrovásos, divatosan fényes kötésű, *nouveau riche*-ként hivalkodó, sőt fényűzően gengszterszerű kötetei a szellemi arisztokrácia közegette. A közönséges olvasóterem krónikus túlszűfolttségben szenvedtek; a falakat körben a későnjövők sora bélelte, akik a *Kommunista Kiváltvány* vagy a *Mi a teendő?* lapozgatásával ütötték agyon az időt.

A professzorok és akadémikusok olvasóterme már egy egészen más dolog. Bár a polcokat ugyanazok a barna-kék kötetek népesítik be, és az asztalokat is ugyanazok a zöld lámpaernyők díszítik, a híres nyelvészek és irodalmárok között mindig akad hely. Amott ül Vlagyimir Popp, egy korábbi antikozmopolita kampány áldozata, a félelemtől örökre mereven. Láthatatlan ellenfeleket félrelökve, mint egy birkózó, Viktor Sklovszkij lép be. A közönséges és szakmai olvasóterem a folyosókon, a dohányzóokban és a márvány lépcsőfeljárókon találkoznak, ahol tátott szájú doktorandusok kapkodják a témavezetőjük által elejtett bölcsesség morzsáit.

Az olvasók felsőbb rétege egy megintcsak más birodalmat népesít be; a „korlátolt használatú olvasóteremeket”, oroszul *szpec*-hrant, vagy röviden „szpec”-et. A szpecben vannak a szovjetellenesként definiált könyvek, melyek az

Az írás 1988-ban jelent meg a *Partisan Review* 1988. évi 1. számában (24–32. o.). Viktor Zaszlavszkij jelenleg a szociológia professzora Kanadában (Memorial University, Newfoundland).

olvasótól a politikai érettségnek már egy fejlettebb fokát kívánják meg. A definíció szerint ezek mind 1917 utáni kiadványok lennének, de vannak ott forradalom előtti szerzők is, akiknek sikerült valami szovjetelleneset összefüggésbe hozni még a szovjet hatalom kezdete előtt. A nyugati kiadványok többsége, a műszaki és tisztán tudományos művek kivételével, a szpec-hranban található.

A bebocsátás elnyerése a szpecbe először is megkívánja egy jó hírű kutatóintézet vagy egyetem ajánlólevelét az igazgató-párttitkár-szakszervezetis trojkájának az aláírásával. De a jelölt politikai érettségét jellemző döntő információ a minden tiszteletreméltó intézménynél megtalálható, az állambiztonsággért felelős osztályokat a szpecel összekötő láthatatlan hálózattól jön. Az ajánlólevélnek tartalmaznia kell a javasolt kutatás témáját, nehogy a szpec könyvtárosa valamilyen nem ezzel kapcsolatos könyvet adjon ki. A szpecbe vágyók ezért megpróbálják a témájukat a lehető leghomályosabb megfogalmazásban tálni. A szpecbe bebocsátást nyerők majd mindegyike olyan, szinte mindent átfogó témán vizsgálódik, mint „kultúra és személyiség”, „a burzsoá ideológia kritikája” és hasonló.

A szpec-hran a 88-as teremben van. Remegve lépek be, személyi igazolványomat és engedélyemet átnyújtom az őrnöknek, miközben megpróbálok pontosan úgy kinézni, ahogy a fényképek a papírokból. Nem titkolom remegésemet, mert tudom, hogy az őrnök ezen kéjeleg. Könnyen megy, mert tényleg félek: mi van, ha az őrnök észreveszi politikai éretlenségemet, morális elbizonytalanodásaimat, vagy egyszerűen meglátja a szememben a vágyat, hogy őt és egész szervezetét nyelje el a pokol? Szerencsémre az őrnök még nem tanulta meg a gondolatolvasást.

A szpec terembe egyszerre legfeljebb százan fértek be, de soha nem volt tele. Nyilván ugyanolyan nehéz volt a városban politikailag érett kutatókat találni, mint érett analízist a zöldségkereskedésekben. Az újonc a 88-as terem legszembeesőbb sajátosságának a polcokat találja, melyeket nem a szokásos, minden témában a legutolsó szót ígérő, kék-barna könyvek töltöttek meg, hanem tarka kötetek végtelen sora – bő kínálat, az eszmepiac kavargása. A tiltott gyümölcs közvetlenül a polcra leszállhat. Megragad egy furcsa érzés, a zavar, a lelkesedés és mindezekelőtt a szabadság kábultságának valamiféle egyvelege.

A lelkesedés hamar elpárolog, amikor kiderül, hogy a szpec szabadsága nem más, mint Engels „felismert szükségyszerűsége”. Szinte minden könyv választható, de fel is jegyzendő az olvasó személyes választási kartotékjára. Nem volt nehéz kitalálni, hogy az ellenőrző szervek időnként átfutják egy-egy olvasó egy-két évre visszamenő könyvlistáját, és levonnak bizonyos következtetéseket érdeklődési köréről és tanulmányi előmeneteléről. Ha az olvasó el kívánja titkolni érdeklődését, nagyon óvatosan kell eljárnia. A legegyszerűbb taktika minél több könyvet kiválasztani, hogy az igazi választást eltemesse a ballasztként választottak hegye. Ez a módszer azonban visszafelé is elülhet, ha a lista az illetékeseket a választott könyvek közötti hamis kapcsolatok kiagyaltására készíti – néha egészen a vádemelésig.

A szpecben valahogy mindig feszült volt a légkör. Az olvasók nem beszéltek egymással, még az ismerősök sem. Kettesével ültek a kijelölt helyen és soha nem váltottak szót, vagy ismerték fel egymást, még ha évekig is ültek ugyanannál az asztalnál. Mind őrizte titkát, és a terem elhagyásával titkuk mintha pórázon szaladt volna utánunk.

Sikerült helyet szerezni egy a Nyevszkij Prospektre néző ablak melletti kényelmes asztalnál, ahol megfigyelhettem a gondterhelt emberiséget bevásárlószatnyokkal, amint a híres Jeliszjev élelmiszerbolt előtt sorban áll. Az asztal egyedül az enyém volt egy teljes évig, és annyira hozzászoktam, hogy szinte megsértődtem, amikor egy nap szomszédom termett. Legalább két tucat könyvet cipelt a hóna alatt, mint tűzfát. A könyveket felosztotta az asztalhoz tartozó felén, és barátságosan biccenteni akart felém, amikor felismerte az efféle üdvözlés illetlenségét. Válaszként széket kissé balra húztam. Az adott körülmények között ez az udvariasság csúcspontjának számított: elismertük egymás létezését egy olyan helyen, ahol az emberek nem vesznek tudomást egymásról.

Szomszédom majd minden nap eljött és kiléte egyre inkább felkeltette érdeklődésemet. Különös ismertetőjele nem volt: egyszerűen egy ma-

Ö V A L A T T

Határ Győző

HAZA – VESZENDŐBEN

*csurog a vér mi-vérünk: csurog a késén
a tömeggyilkosnak ki kezét emel
mindannyiunkra: az éjjel orvul
likvidálták az irodalmat és én
meg egy-szem hazámat vesztettem el*

*likvidálták – de mért és hányan;
kik és mélyminő gonosz kezek?
hogy épp az irodalom állt útjában
míg élek törhetem fejem e talányon –
mi titkos Bűn- s Érdekszövetkezet...?!*

*há' történt? elhánytam vón' hazámat?
véletlenül? és én górtam volna el?
nagy a kárvallás? kiesett tán a
zsebemből? elgurult? --- Semmi bánat:
esettünk említést sem érdemel*

*elnézett fölöttem elbáméskodott
keresztülnézni népen szokása volt: ez ő!
emlékezetéből kipottyantott vón'? miből
képem nevem is nyom nélkül kikopott?
Gombház! lesz más haza – jelentkező*

*nem mondhatja pedig – letettem róla
hisz minden áldott nap eszembe' jár
s ahogy a Karnevállal elbánik a
velencei lagúnás Barcarola –
el-eláncol velem a vén betyár...*

gas, széles vállú, hatvan körüli ember, akaratos állal. Talán ukrán. Valamikor nyilván erős volt, de testgyakorlás híján kissé elhízott. Dehát a szpec minden ilyen korú lakója elhízott volt: egy ilyen helyen nem lehetett túl sok sportoló. Nyugati öltözködése szintén nem ment ritkaságomba a szpec-ben. Mindazonáltal szomszédom feltűnően különbözött a tipikus szpec olvasótól, és jó időbe került, amíg rájöttem, miért. A szpec-hran páciens rendszerint megpróbál összehúzódni, elrejtőzni, eltűnni. Mindannyian láthatatlanságért imádkoztunk, arra vágytunk, hogy elfelejtsenek minket, nehogy a tiltott irodalom olvasásának törékeny jogát bármi is fenyegethesse. Ezzel szemben szomszédomban volt valami magabiztosság. Nem úgy tűnt, mintha félne a becses privilégium elvesztésétől, de nem is lelte különösebb kedvét kiváltságos státuszában. Még ennél is meglepőbb volt olvasási módszere. A közönséges olvasó mindig tudatában van, hogy nincs egyedül, és, legyen a könyv bármennyire érdekes, undor vagy unalom kifejezését kényszeríti az arcára – mintha kényszerből olvasna, vagy citromot szopogatna. Elvégre olyan foglalkozás jutott nekünk osztályrészül, mely nyugati propaganda olvasására kényszerít bennünket, ahelyett, hogy az optimista szovjet irodalmat élveznénk a többiekkel. Ami szomszédomat illeti, őt nyilvánvalóan teljesen magával ragadta olvasmánya: amit olvasott, elismételte magának, mosolygott és vigyorgott. Egyszer, amikor egy pillanatra elhagyta a termet, nem tudtam uralkodni magamon, és megszegtem a szpec szent szabályát; gyorsan, tolvajmódra átfutottam a halom könyvén. A nyitotról kiderült, hogy Victor Serge *L'affair Toulaevje* – nem mondott nekem semmit sem a könyv, sem a szerzője. De a többi meghökkenett. Ezek mind vagy Trockij által írt, vagy róla szóló könyvek voltak, szinte kivétel nélkül franciául vagy spanyolul. Még megdöbbenőbb volt, hogy szomszédom nem szándékozott rejtegetni érdeklődését. 1950-ben, egy házkutatás során egyik barátom apjánál megtalálták Trockij *Irodalom és forradalomj*át. A titkos tárgyaláson az ügyész kijelentette, hogy „a vádlott minden oldallal egy lépést tett a hazaárulás felé”. A vádlott sírt az örömtől, amikor huszonöt évet kapott – kivégzőosztagra számított. És az én szomszédom úgy olvassa Trockijt, mint ha ez a legmindennapi dolog volna! Az egyetlen magyarázat: az „antitrockista propagandista” kihalófélben lévő fajtájához tartozik. De ezek mind olyan intézménynél dol-

goznak, ahol megvan minden speciális információ, nincs szükség a szpec látogatására.

Ahogy múlt az idő, egyre nőtt bennem a vágy, hogy szomszédom kilétét megtudjam. A közvetlen kérdészködés ki volt zárva, de arra várni, hogy egy szerencsés véletlen felfedi a nevét, éveket vehet igénybe. No, de volt nekem néhány rendkívüli forrásom. „Majdnem húgom”, Natasa itt dolgozott a könyvtárban. Nem volt a húgom, de amióta rövid szerelmi ügyem volt a nővérevel – aki után régóta reménytelenül epekedtem –, bizalmas és odaadó barátok lettünk. A könyvtár legfiatalabb kandidátusa léte re befolyásos osztályvezető volt. A nevet megtudni azonban még neki sem volt egyszerű. A könyvtári bejegyzés a Carrasco nevet mutatta. „De hiszen ez Cervantes”, mondtam meglepődve. „Emlékszel, nála van egy ilyen nevű szereplő!” „Talán álnév”, találgatott Natasa. Benne is felébredt a kíváncsiság.

Néhány nap múlva felhívott Natasa, hogy átjön egy fél óra múlva. Hangjából tudtam, hogy valami történt. „Megvan!” bökte ki az ajtóban és odasúgta: „Ő Ramon Mercader!” „Kicsoda?” Nem értettem. „Ramon Mercader!” És fülembe súgva még hozzátette, „Az a pasas, aki Trockijt megölte. Az isten szerelmére, el ne mondd senkinek. Mindkettőnket becsuknak. Ráadásul nem ugyanabba a cellába.”

Körbekérdezősködtem egy kicsit, és összekaptam néhány, kivétel nélkül szóbeszédre alapuló „tényt”. Azt mondják, Mercader húsz évet töltött egy mexikói börtönben. Azt is mondják, hogy „egy fontos kormányküldetésben elért kiemelkedő sikereieért” Sztálin a Szovjetunió Hősét csinált belőle, és a hosszú évek alatt az Arany Csillag egy széfben várta rá. De nem sokat ért vele. Mercader a számára nem túl gyümölcsöző hrucsovi években tért vissza. Bár az 1930-as kirakatperek áldozatait nem rehabilitálták, de Trockij és Buharin elítélése mint Gestapo-ügynök illetve náci kém kiment a divatból. „Felejteti és soha nem említeni” volt a korszak jelszava. Így hát Mercadert Prágába küldték. Azt beszélnek, később Dubcekkal és a prágai tavasszal szimpatizált. Ezért vissza kellett vinni a Szovjetunióba. Most aztán Moszkva és Leningrád között ingázik – pontosabban: két szpec-hran között állítólag visszaemlékezéseit írja.

megjárja-haza volt minden raplijával
– zaklattam telefonáltam egész kazal
levelet írtam üzentem virággal
de ő – s ez megint mennyire rávall –
hátafordít nem ír nem válaszol

nem egyértelmű elhidegülésünk
hátha hábaszáríták? – mentegetem
likvidáltak akár az irodalmat
épp írni akart telefonálni készült!...
– de merre gyilkosa? hol a tetem?

tudom metafora ő csupáncsak:
nincs sehol... Nagy emberkavargás!
legyen vége hát az allegóriáknak:
alakja? volt-nincs! rá se rántsak:
szép nőalak kit szoborra formáz

a bünborongás eb-romantikája
a világgá-szalajtott lelenci lét
...„ronda mint a bűn!” te-osztályrészed
öt világrész! vigye a kánya!
úgyis: marad mi volt a pusztai lég

...Tán gazság így szólni egy-szem hazáról
s a pimasz vers fejemre hull?! észre se
veszi! az is bolond ki a tömeg-
gyilkossal nem egy-gyekényen áru
és nem bűnsegédi bűnrészese!...

csurog a vér mi-vértünk: csurog a késén
a tömeggyilkosnak ki kezét emel
mindannyiunkra: az éjjel orvul
likvidáltak az irodalmat és én
meg egy-szem hazámat vesztettem el

Ettől a naptól fogva képtelen voltam dolgozni a szpecben. Szomszédomat kérdésekkel bombáztam: „Igaz, hogy maga az a bizonyos Mercader? Miért vette fel a Carrasco nevet? Úgy gondolja, hogy Trockij nem volt normális, hogy egy új Don Quijote volt? A gyerekei tudják, hol van? És hogy érzi magát most, harminc évvel Le Davidovics meggyilkolása után?” Persze mindezek a kérdések csak a fejemben fordultak meg. Egy közvetlen kérdés komoly bajt hozhatott volna rám és Natasára. De ezek után már képtelen voltam nyugodtan ülni a székeimen, olvasni vagy koncentrálni. Könyveket kértem ki, amelyekre nem volt szükségem, kijártam a dohányzóba, pedig nem dohányoztam. Képzeltetbeli párbeszédet folytattam Mercaderrel. Átok ült rajtam.

Mercader nem vette észre izgalmamat, sőt személyemről sem vett tudomást. De az olvasás sem ment könnyen neki. Nyilvánvalóan végtelen dialógust folytatott Trockijjal, vagy talán a Trockij-könyvek szerzőivel. Érvelt, vádolt, védekezett... Néha a folyosón sétált fel s alá, vagy felugrott ökölbe szorított kézzel. A jégcsákány nyelét érezte talán a markában, mielőtt lesújtott? Lehet, hogy igazak a mesék a gyilkost kísérő áldozatokról?

Tudni és kényszerűen hallgatni kínzással ért fel. Nem tudtam továbbra is Mercaderrel egy asztalnál dolgozni, de vonakodtam, sőt félttem helyesérét kérni a 88-as teremben. Így aztán a közönséges olvasótermekben bóklásztam, barátokat üdvözöltem, beszéltem mindenféléről, kivéve ami a fejemben járt, s általában elvesztegettem az időt. A belső párbeszéd annyira megzavart, hogy elvesztettem az óvatosságomat. Villámgyorsan jött a büntetés.

Ha bejárást nyerni a szpecbe annyi, mint lottón nyerni, akkor ennek óvatlanságból eredő elvesztése felér egy nyertes szelvény elvesztésével. Ez olyan ritka eset, hogy a történetet érdemes elmesélni. Egyszer, amint a bizonytalanságtól kábultan a könyvtárat róttam, egy régi pajtásomba ütköztem, akinek a világ legfurább munkája jutott osztályrészül. Ő volt a közép-ázsiai nyelvek nemlétező költészetének fordítója. Klientúrája olyan közép-ázsiai vagy kaukázusi költőkből állt, akiknek abszolúte muszáj volt oroszul publikálniuk. Ha a fordítás megjelent egy központi folyóiratban, akkor a költőt elárasztották mindenféle jóval: fröszövetségi tagság, jól fizető könyvszerződések a helyi kiadóknál, hivatalos pozíciók, hatalom. Az alkotó folyamat valahogy így játszódott le: a költő nem túl csiszolt orosz prózában kifejtette, hogy miféle verset írna, ha tudna. Barátom bólintott és jegyzetelt. Pár nap elteltével felolvasott egy hömpölygő költeményt, melyben a szovjet hatalom legyőzte a sivatagot és a boldog kirgiz (kazah, vagy más közép-ázsiai) eldalolja újonnan lett boldogságát. A központi folyóiratoknak kvótájuk volt etnikai kisebbségekre: előbbutóbb kiadták barátom költeményét, elvégre tehetséges versfaragó volt. Barátom őszintén csodálta klienseit. „Micsoda vitalitás!” tört ki. „Egy másik rezsimben talán a tözsdén játszanának, vagy maffiózók lennének. De itt költők lesznek és az fröszövetségi tagjai. Az ilyen figurák mindenhol feltalálják magukat.”

A fordítások királyi jutalmat termettek. Szőlőt és illatos dinnyét, harmincéves örmény konyakot és török szőnyeget – mindent a honorárium fe-

lett. Akadt azonban egy pár igazi költő is, akik igazi könyveket írtak – néha jó könyveket is –, és a munka ilyenkor komolyra fordult. Barátom fenntartott egy csoport közép-ázsiai nyelvspecialistát, akik soronkénti díjazásért nyersfordításokat készítettek. Ez új akadályt jelentett. A szövegből több példányra volt szükség, de a közép-ázsiai nyelvekből másolni fáradságos és drága. A könyvtárnak volt egy xerox másológépe, de azt úgy őrizték, mint egy bank páncélszekrényét. Két megbízható elvtárs – a másolóosztály vezetője és a másológépkezelő – kezében volt a xerox két különböző kulcsa, és a masina csak akkor működött, ha ezeket egyszerre a megfelelő nyílásokba illesztették. Egy olvasónak naponta legfeljebb tíz oldalhoz volt joga. De ami még rosszabb, még ehhez a tíz oldalhoz is az osztályvezető beleegyezése kellett, aki nem tudott idegen nyelveket, még kevésbé közép-ázsiaiakat. Ez volt a 22-es csapdája: az engedélyhez magát a fordítást kellett volna prezentálni. Barátom az előbb említett halás délről származó ajándékokkal hátrította el ezt az akadályt; jórésztük megtalálta az utat a xeroxgép felelőseihez.

Azon a szerencsétlen napon, amikor barátommal összefutottam, éppen egy halom költeményt cipelt a xeroxszobába. Találkozásunknak megörülve könyörgött, hogy segítsék neki a másolásban. „Kettesben jobban megy”, próbált rábeszélni, és megígérte, hogy megjutalmaz egy általam választható kisméretű könyv másolatával. Nagy volt a kísértés: már régóta vágytam Mandelstam egyik, vagyonokért is megszerzhetetlen verseskötetének. A kőnek egy példányára. De végül nyilván azért adtam be a derekam, mert Mercader megkésérítette az életemet, és mindenre kapható voltam, csak hogy elodázzam a visszatérést a 88-as terembe. Később Natasa megrótt, hogy teljesen elvesztettem az eszemet és az önuralmam. Mindenki tudta, hogy a másolóosztály különleges hatalom, az irigyek intrikáinak és denúciálásainak melegágya. Bárhogy is legyen, másolási munkánk vége felé ránk tört néhány ellenőr – nyilván drótot kaptak valahonnan –, és tetten ért minket: egy példány Mandelstam, több példány vers ismeretlen nyelveken, és az engedély a xerozszooba használatához sehoh.

A következmények borzalmasak voltak. A munkahelemre leirat érkezett, részletezve a „könyvtári szabályzat megszegését”. Nevezetesen: „a xeroxgép illegális használata... a szpec-hran anyagokra vonatkozó előírások súlyos megszegése... a könyvtári személyzet megvesztegetésének kísérlete...” Volt még egypár más bekezdés is, de már nem emlékszem rájuk. Mindent összevéve az „árulásnál” ugyan nyilvánvalóan kevesebb volt, de mondjuk a „fegyveres rablásnál” kétségtelenül rosszabbul hangzott. A főosztályvezető nyersen megjegyezte: „Még szerencse, hogy poros versekről van szó, különben irány Szibéria.” Az állásomat ugyan nem veszítettem el, de lefokoztak, és elvesztettem nemcsak a szpec, de az egész könyvtár használati jogát.

Igy aztán újra kezdettem az emelkedést a szpecbe, de az emigráció miatt mindez elvesztette a jelentőségét. Azokban az években teljesen nyomát veszítettem Mercadernek. Azt beszéltek, hogy rákja lett, és hagyták, hogy Kubában haljon meg. Szeretném tudni, mi áll a sírkövén: Carrasco vagy Mercader, vagy egyszerűen: Trockij gyilkosa. Befejezte-e valaha memoárjait?

FORDÍTOTTA GEORGE GÁBOR

Fene nagy bizonyosságaink

TALLÁR FERENC

Most, hogy pártoskodó dühök forrnak, s a sértett orrok úgy merednek az égnek, mint a harci zászlók, egyre többször hallani a mondatot: „Kívülről bírálni könnyű”. Sértettség munkál ebben az indulatos oldalvágásban, némi csalódottság és harag. A lelki mechanizmust értem én, vagy legalábbis érteni vélem: a csendes forradalom, a rendszerváltás meg „ez az egész” nem pontosan úgy alakul, ahogyan azt pár évvel ezelőtt elképzeltük. Nem diadalmenet, nem mosolygós és reményteli előretérés, hanem csak botladozás a régi és váratlanul új problémák tömkelegében. Hozzá egy morgolóds, hányaveti ország, melynek lakosai ahhoz is tunyák, hogy szavazni elmenjenek. Türelmetlenek vagyunk hát, és türelmetlenül tesszük fel a kérdést, hogy hogyan is lehetséges ez. Nyilván beleköptek a levesünkbe! Méghozzá ők, onnan kívülről, kiknek bírálni könnyű.

Dondom, a lelki mechanizmust érteni vélem. A „kívülről könnyű bírálni” logikáját már sokkal kevésbé. Mert mi az, hogy „kívülről”? Végül is nem egyetlen kondérban fő itt egyetlen leves! A tüzek, melyek körül mindig „mi” ülünk, számosak. Aki „kint” van, az is „belül” van hát, még ha egy másik körön is. A személyes névmásoknak van ugyanis egy olyan sajátos tulajdonságuk, hogy a perspektívát illetően relatívak. Ami nektek „ők” és „kívül”, az nekik „mi” és „belül”. Másrészt mit értsünk azon, hogy kívülről „könnyű” bírálni? Azt jelentené ez, hogy „a kibicnek semmi se drága”? Nem mondom, egy ultipartinál ez a logika elmegy. De hogy lehetne ott kibic bárki is, ahol az ő pénze (feje, élete) is tétként van felrakva? És egyáltalán: hogyan lehetne ezen az országos partin kívül maradni? Vagy arról lenne szó, hogy a döntés felelőssége mindig a „miénk”? Annyi kétségtelen, hogy a mi döntésünkért mindig nekünk kell(ene) viselnünk a felelősséget. No de ettől miért lenne kisebb az „Övék”? Miért ne lennének ők meg a bírálatért felelősek, s általában saját döntéseikért?

Bármennyire is zavarosnak tűnik azonban a „kívülről könnyű bírálni” szólásmódja, úgy vélem, hogy egy meglehetősen gyermeketeg, de igen határozott logika mégiscsak működik benne. Valójában nem azt állítjuk ilyenkor, hogy kívülről könnyű bírálni, hanem azt, hogy a kívülről jövő bírálat érvénytelen. Ahhoz, hogy „Őket” komolyan lehessen venni, fel kellene adniuk megannyi felelőtlen ostobaságukat. Azaz először azonosulniuk kellene velünk. Mert „Velünk” a világ véget ér. A mi körünkön kívül a Semmi van, de legalábbis káosz és sötét, mely csak egyetlen kitüntetett pontról világítható át: a mi álláspontunkról. Ez végül is oly nyilvánvaló. Hisz mi igenis látjuk a problémákat, s látjuk, hogy igazunk van. Így aztán jogos felháborodással kérdezhethetjük, hogy ők miért nem akarják látni. Miért nem hisznek a tényeknek, miért nem hisznek a szemüknek? Itt csak fondorlatról lehet szó, tudatos ártó szándékról! Vagy

tán vakok? Igen! Vagy gonoszak ők, vagy vakok, de egyik eset sem jobb a másiknál.

Mivel – mint említettem – a „Mi” és az „Ők” jelentéstartománya pusztán a perspektíva függvénye, kicsiny országunk e logika mentén, kölcsönös munkálkodással pillanatok alatt keresztül-kasul benépesíthető Gonoszokkal és Vakokkal. E búsító lapályból büszke tornyokként csak Mi emelkedünk ki: a Látók, a Vigyázók.

De honnan eme fene nagy bizonyosságaink, s velük az örök viszály? Honnan a rendíthetetlen karakter, mely magát sommásan így jellemezhetné? „Látom, amit látok, és tudom, amit tudok”? Őszintén szólva nem a titokzatos magyar átokra gyanakszom itt. Inkább egy olyan, keleties régiókra jellemző mentalitásra, melyet a felvilágosodás, a kritikai racionalizmus és a velük összefonódott pragmatizmus tradíciói mindmáig nem hatottak át. Röviden szólva: dogmatizmusra gyanakszom. Egy olyan, kétséget nem ismerő beállítódásra, mely abból a „nyilvánvaló tényből” indul ki, hogy hát kérem, minden dolog az, ami, s ezekben a számkra adott dolgokban úgy van „benne” az igazság, ahogy az alkohol van benne a sörben, a borban meg a pálinkában: lepárolható, lombikba zárható s aztán kézbe vehető, birtokolható.

Ezt a józannak és gyakorlati-
asnak tűnő, ám távolról sem veszélytelen gondolatot V. I. Leninnek igen tömören sikerült összefoglalnia: „A gondolkodás törvényei a tárgyak tényleges létezésének formáit tükrözik, teljesen egybevágóak ezekkel a formákkal s nem különböznek tőlük.” Szó sincs tehát arról, hogy kijelentéseink a valóság lehetséges értelmezései lennének, ily módon mindig alávétve a tévedés és a kritikai ellenőrzés lehetőségének éppúgy, mint ahogy az eltérő értelmezések konku-
renciájának is. Mert ha vannak olyan kijelentések, melyek „a tárgyak tényleges létezésének formáit tükrözik”, sőt „teljesen egybevágóak ezekkel”, akkor bizony nem mi beszélünk a valóságról, hanem ő szólal meg általunk. Következésképpen van objektív igazság, mely egyetlen és abszolút.

Probléma abból adódott csak Lenin számára, hogy hiába tükrözik a gondolkodás törvényei a tárgyak tényleges létezési formáit, ha egyszer emberek vagyunk, azaz esendők, kitéve a tévedés kockázatának, s az érdekek nyomásának. Magyarán szólva: nem egészen világos, hogy azok a gondolatok, melyekben maga a valóság szólal meg, hogyan különböztethetők meg azoktól, melyek az emberi önzés világát, a tévedések és butaságok tárházát alkotják. Hiszen még e megkülönböztetés során is tévedhetünk, sőt abban is, hogy tévedtünk. Szóval ez egy igen összetett dolog, úgy-

hogy nem is csodálható, ha Leninnek itt rövide kellett zárnia a kört: ha a valóságnak nincs saját nyelve, fel kell lelni azokat, akik által szól. Ezek a kiválasztottak pedig – akkora azért nem lesz a meglepetés – Mi vagyunk, a Párt. Ez onnan tudható, hogy a Párt a proletárok pártja, a valóság pedig – ahogy ezt a Párton keresztül mindenkinek tudtul adta – a proletariátus győzelme felé tart. Van ugyan egy rövidzárlat e gondolatmenetben, ennél azonban sokkalta fontosabb, hogy az objektív, minden vitát feleslegessé, sőt lehetetlenné tévő igazság kritériuma feltárult. Igaz az, amit Mi, a kiválasztottak igaznak tartunk. A tragikus következmények közismertek.

Férféértés ne essék! Igazán nem akarom én azt mondani, hogy demokratikus, népnemzeti, liberális és bokkrétás hazánk Lenin tanítványaitól lenne hangos. Mi tényleg piacot akarunk és demokráciát, valamint a nemzetet ápolni, ez pedig kétségkívül egy másik történet. Csak a mentalitás az, ami néha oly ismerős. Az Igazlátók erős hite, hogy a „társak tényleges létezési formái” s velük a Valóság adott a számukra: általuk Ő maga szól hozzánk. És akkor itt nincs pardon! Mert az Igazság a hamisságokkal nem köthet kompromisszumot.

Nézzük például a nemzetet. Hát hogyan tudnánk Mi, „mi az” a nemzet? Igaz, a nemzet nem látható, de mondható. És vajon mi másról beszélnénk a nemzetéről szólva, ha nem a nemzetéről? Mit fenyegetne a nemzetelhalál, ha nem a nemzetet, és mi valósulna meg a nemzeti történelemben, ha nem Ő? Ha pedig szólni tudunk róla, akkor Ő van. Ami pedig van, az valahogyan van, még akkor is, ha egyelőre nem minden ága-boga tiszta előttünk, s sok körülötte a hamisság. A lényegyet kell megragadni kérem, a lényegyet, elválasztva az ocsút a tiszta búzától!

Am kérdelem én („kívdülről”), mi lenne itt a lényeg, hol a búza és hol az ocsú? Nekem a dolog oly tisztának nem tűnik. Nyelvében él a nemzet? Esetleg vér és rög? Kultúr-nemzet? Államnemzet? Az állampolgárok politikai szövetsége? A nemzeti piac által határolt gazdasági egység? A „mi a nemzet?” kérdésre én bizony a választ nem tudom. Vagy talán érzem kellene? (Igen, ez is egy lehetséges értelmezés a sok közül.)

Védekezőleg itt azért közbe kell már vetnem: mindebből nemzeti nihilizmus nem következik. Van nemzet, már hogy ne lenne: van, mindezeknek a lehetséges értelmezéseknek s a hozzájuk kapcsolódó törekvéseknek, céloknak és hagyományoknak a szövevényében. Van hát vita, és van küzdelem, de ebben a küzdelemben a másik a Nemzet ellensége nem lehet. Lehet az enyém vagy a miénk, de hogyan lehetne a Nemzeté? Eszméknek nincsenek ellenségei, legfeljebb azoknak, akik az eszmét vallják. Aki pedig mégis azt állítja, hogy ő nem saját törekvéseit, de igenis a Nemzetet képviseli, s általa maga a „nemzeti Valóság” szól, az – szeretném remélni – egy-

szer majd diszkvalifikálja magát. Mert egy olyan régi játékot játszik tovább, melyet folytatni végképp nem érdemes.

Egyelőre azonban a régi játék sok eleme fellelhető. Őszintén szólva engem némi riadalommal tölt el például, ha arról olvasok, hogy most már elég a toldozgatásból és a foldozgatásból, a Problémát végre meg kell oldani. Mondjuk oly módon, hogy radikális egyszerűséggel bevezetjük/megvalósítjuk a kapitalizmust, még ha ez – időlegesen – komoly áldozatokkal jár is a lakosság számára. Hogy ez pontosan mit jelent, azt – az áldozatoktól eltekintve – homály fedi, hisz boldogabb tájakon a kapitalizmust soha nem vezették be. Ott valami ilyes néven is nevezett jelenség az évszázadok során, hol csendes, hol zajos, hol örömteli, hol fájdalmas (s néha bizony igen piszkos) munkával létrejött. Úgyhogy engem ez a „megvalósítás/bevezetés” sajnos arra emlékeztet csak, hogy nem is oly régen még a szocializmust akarták „megvalósítani” és a kapitalizmust „szétzúzni”, még ha ez – időlegesen – komoly áldozatokkal jár is. A program akkor csak az áldozatokat illetően járt sikerrel.

Ez a veszély most sem zárható ki. A nagy eszmékkel ugyanis van egy kis bökkenő. Könnyen úgy járhatunk velük, mint a mesebeli király (ha nem volt ilyen mese, hát most íródik), aki a hadseregét akarta fejleszteni. Nagyon akarta ő, hogy fejlődjék a hadserege, ez az eszme foglalta le minden idejét. Olyannyira, hogy – minden percét az akarásnak szentelve – a lovasság, a gyalogság és a tüzérség fejlesztésére már semmi ideje nem jutott. Így aztán maradt is minden a régiben, az ő szívét pedig először szomorúság, majd düh fogta el, s dühében hol ide, hol oda csapott. Mikor pedig jött az ellen, a király hadserege egy szétzilált hadsereg volt.

Tudom én, hogy ezzel a kis tanmesével a súlykot már megint elvetettem. Hogyan tudnák az illető illetékesek, hogy itt konkrét kérdések is vannak, úgymint infláció, munkanélküliség, összeomló iskola-rendszer, kulturális vákuum stb. Bizonytalán látják mindezt, sőt tudják azt is, hogy mindegyik kérdés kezelendő. A mesebeli királlyal csak arra próbáltam utalni, hogy ezek a valóban kezelhető, értelmes és megvitatható kérdések még sokkal kezelhetőbbek, értelmesebbek és megvitathatóbbak lennének, ha közben a nagy eszmék, a végső hittételek és a világtörténelmi perspektívák személyes acsarkodásokat is metafizikai dicsfényvel övező bizonyosságai feloszlanának.

A pragmatizmus ugyan némi szürkeséggel járna, de az égi dimenziók elvesztésével nyernénk is valamit. Hisz eltérő, de emberi értelmezések és törekvések mégiscsak más viszonyban állnak egymással, mint az Istenek. Bár az Igazságot a hamisságoktól szakadék választja el, számunkra az értelmes beszéd lehetősége mégisincs végérvényesen és mindenhol lezárva. Ha a végső kérdéseket nem is, azért óvatos pragmatizmussal ezt-azt meg lehet oldani.

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja decemberben is kinyit az érdeklődők előtt; a szokott helyen és időben, a Merlin Színházban (V. Gerlóczy utca 4.), mint mindig, a hónap harmadik csütörtökjén, pontban este hét órakor.

December 19-én csütörtökön a 2000 régi barátja s reménybeli szerzője, **FISCHER IVÁN** karmester, zenepedagógus, kávéházi politikus lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy tulajdonképpen jó volt-e Swarovskinál vagy sem, hogy vállal-e még beugrást, hogy megy-e még a gambázás, és hogy sok van-e még hátra a Köchel-jegyzékből.

A szünetben mód nyílik ajándék-előfizetés vásárlására, de hitelkártyát és magáncsekket – ezúttal – nem áll módunkban elfogadni.

TÖRÖK ANDRÁS (2000)

SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

JORDÁN TAMÁS (MERLIN)

KÉRJÜK Penn András NEVŰ SZERZŐNKET, HOGY SÜRGŐSEN LÉPJEN KAPCSOLATBA A SZERKESZTŐSÉGGEL. JÓ HÍRÜNK VAN SZÁMÁRA.

Gergely Ágnes versébe (1991. október, 16. oldal) a sajtóhibák legszörnyűbbikét, az „*értelmes*” sajtóhibát lopta a szerkesztők ördöge.

„Marad joga” helyett „MAGAD JOGA” olvasandó!!!

MOSTMÁR CSAKUGYAN HAMAROSAN MEGJELENIK
A JÖVŐ ÉV ELSŐ NEGYEDÉBEN

Karátson Gábor

Ulrik úr keleti utazása

avagy

A zsidó menyasszony

című két (vastag) kötetes regénye

ELŐFIZETÉSI SZELVÉNYHEZ KIZÁRÓLAG

A 2000 CÍMÉN LEHET HOZZÁJUTNI:

1396 BUDAPEST POSTAFIÓK 464.

A KÖNYV ÁRA KB. 800 FT LESZ.

Karátson Gábor új képeinek kiállítása

Óbudai Társaskör Galéria

1036 Budapest III., Kiskorona u. 7.

1991. december 3. – december 29.